नेपाली संस्कृति

वर्ष ६, अङ्क २/२०४७

नेपाली संस्कृति

(चौमासिक सांस्कृतिक पत्रिका)

वर्ष ६ | वैशाख–साउन २०४७ | अङ्क २

सम्पादक–मण्डल

रमेशजंग थापा
अध्यक्ष

जनकलाल शर्मा
सदस्य

गणेश रसिक
सदस्य

प्रकाशक:

सांस्कृतिक संस्थान

२०२८

मूल्य रु. ५।–

प्राप्ति स्थान– साझा प्रकाशन

विषय-सूची

तन्त्रमा कुमारीको प्रभाव	–लीलाभक्त मुनंकर्मी	१
गाउँघरका परम्परागत चालचलन र विश्वास	–भूपहरि पौडेल	१२
उपत्यकाका शक्ति पीठहरू	–सुलोचना चित्रकार	३१
हाम्रो संस्कृतिमा नागको विशेषस्थान	–शङ्करमान राजवंशी	३६
शेर्पा विहे : शेर्पाली शैली	–तेजप्रकाश श्रेष्ठ	४०
स्व० उस्ताद बद्री श्रेष्ठ (कलाकार चिनारी)		४५
सांस्कृतिक समाचार		४७

मुद्रक– मातृभूमि प्रेस, ग २, ५४६ कमलपोखरी, काठमाडौं, फोन– ४–१४०७६, ४–१२५०१ र ४–१०२८४
आवरण– मदन चित्रकार

तन्त्रमा कुमारीको प्रभाव

-लीलाभक्त मुनंकर्मी

हिन्दू राज्य नेपालका साथै अन्यत्र पनि कुमारी पूजाको ठूलो महत्त्व रहिआएको छ। भारतको आसाम राज्यको गुहाटी नजिक ब्रह्मपुत्र नदीको किनारमा अवस्थित कामरूप कामाक्षा मन्दिरमा पनि कुमारीलाई शक्तिका आराध्य देवी मानी ठूलो भक्तिभाव प्रदर्शन गरी पूजा गर्दछन्। ज्यूँदो कन्या कुमारीको पूजा गर्न त्यहाँ विशिष्ट मानेर नव कन्यालाई आदरका साथ पूजा पद्धतिले सम्मान गर्ने गर्दछन्। त्यहाँ कुमारीलाई किन पूजा गरिन्छ ? त्यो स्थान विशिष्ट किन मानियो ? आदि अध्ययन गर्दा दक्ष प्रजापतिले 'बृहस्पति सभा' नामको यज्ञ गर्दा महादेवकी पत्नी सतीदेवीले अग्नि कुण्डमा प्रवेश गराई देहत्याग गरेकीले शिवजी (महादेव) ले उनको मोहमा जाँदा अफसोच मानी देहत्याग गरेकी सतीदेवीको पार्थिव शरीरलाई काँधमा बोकी संसार भौंतारिएकोले देवदेवताहरूले अनर्थ भयो, संसारको प्राकृतिक कार्यमा बाधा पर्ने भयो भनी विष्णु भगवान्संग प्रार्थना गरे। विष्णु भगवान्ले आफ्नो चक्र-द्वारा मायाबीजाल रचना गरी महादेवले आफ्नो पीठमा बोकी संसार भौंतारिरहेका सतीदेवीको पार्थिव शरीरलाई कुहाइदिए। फलस्वरूप पृथ्वीमा सतीदेवीका अङ्ग ठाउँठाउँमा टुक्राटुक्रा भई खसे। सतीदेवीका पार्थिव शरीरका अङ्ग खसेका स्थानहरू शक्तिशाली देवीका पीठहरू आगमको रूपमा स्थापना भई सिद्ध भए। सतीदेवीको पार्थिव शरीरको गुह्य स्थानको अङ्ग भारत अन्तर्गत आसाम राज्यको ब्रह्मपुत्र नदीको किनारमा अवस्थित पहाडमा खसेको स्थान बडो महत्त्व मानेका छन्। सबै पीठहरूमा भन्दा गुह्य अङ्ग खसेकाले त्यहाँ देवदेवीहरू विराजमान भएकोले त्यस स्थान कामातुर स्थान भई ठूलो आकर्षणको केन्द्र भएर त्यहाँका देव-देवीहरू ज्यूँदो नवकन्यामा प्रवेश भएकोले त्यहाँ ज्यूँदो कन्या कुमारीलाई पूजा गर्नु विशेषता बढ्न गएको हो भनेर आफ्नो पुस्तक 'आसामको गोदमे' भन्ने जनक अरविन्दले उल्लेख गर्नु भएको छ।[1]

तंत्र

ज्यूँदो कुमारीलाई किन पूजा गरिन्छ ? पूजाको प्रचलन कहिलेदेखि शुरू भएको हो अथवा यसको प्रादुर्भाव कहाँदेखि कुन स्थान स्वर्ग, पाताल, पृथ्वीमा भयो ?

१) जनक अरविन्द- ''आसामको गोदमे'', आर्मि एजुकेशनल स्टोर्स, नयाँदिल्ली।

यसको पूजा गर्नाले के फल प्राप्त हुन्छ ? आदि अध्ययन गर्न बाँकी नै छ । यसको केही विस्तृत वर्णन तन्त्रमा भएको पाउँछौं । योगिनी तन्त्रमा यसको विवरण लेखे तापनि यसबेला यहाँबाट शुरु भएको भनी उल्लेख भएको पाइँदैन । उक्त तन्त्रमा यति मात्र उल्लेख भएको पाइन्छ कि संसारको सिर्जना भएदेखि जीवात्माहरुको उत्पत्ति र मरण बेलामा कुमारी पूजाको प्रभावले देवदेवीहरुसंग मनुष्यको आत्मा विलीन भएर निरञ्जन निराकार हुन तन्त्रमा आधारित आगमको भाव भक्तिले गर्दा मात्र यस्तो हुन सक्छ । अर्को एक तन्त्रमा संसारको सृष्टि, पालन र संहारकर्तामाथि ब्रह्मा, विष्णु र महेश्वर हुन् । ब्रह्मा नियम र सृष्टिकर्ता, विष्णु पालनकर्ता र महेश्वर अन्याय तथा अनिष्ट गर्नेलाई संहारकर्ता । उक्त तन्त्रको ग्रन्थमा संसारको सृष्टिपछि जीवात्माहरुको उत्पत्तिपछि ध्वनिको संकेतमा ब्रह्माबाट अ, विष्णुबाट उ र महेश्वरबाट म =अ+उ+म बाट एकै लवज अहम । तीनै जनाको शक्ति सहित समावेश भएर 'ॐ' बन्न गयो । यही ॐ मूलमन्त्रको बीजमई महामाया जगदम्बा भवानी विराजमान भए । तन्त्रहरुमा यसैलाई मूलमन्त्रको संज्ञा दिए । यही ॐ लाई चाहे हिन्दू होस्, चाहे बौद्ध होस्, चाहे वैष्णव होस्, [illegible] जैन होस् सबै हिन्दूहरुले बराबरीको रुपमा मानिआ[illegible]का छन् । तन्त्र शास्त्रमा उल्लेख भएकोले हिन्दू समाजले यसै 'ॐ' लाई मूलमन्त्रको संज्ञा दिई मानिएका र अङ्गीकार गरिएका हुन् भनी विद्वान्हरुको भनाइ छ । तन्त्रमा आगम वा आम्नाय ६ भागमा विभाजन गर[illegible]राखेका छन् । विभिन्न आम्नायका निम्न नाम छन्ः– १) पूर्व आम्नाय, २) पश्चिम आम्नाय, ३) उत्तर आम्नाय, ४) दक्षिण आम्नाय, ५) उर्द्ध आम्नाय, र ६) अद्धं आम्नाय । यी आम्नाय अथवा आगमको यन्त्र, मन्त्रमा भिन्नाभिन्नै देवदेवीहरु विराजमान भई रुप, रङ्ग; मुद्रा, आकृति, पहिरन, भेषभूषा तथा आसन र वाहनहरु पनि भिन्नाभिन्नै अवस्थित भई पूजा पद्धति हुन्छ । यसभित्र नै अष्टमातृका गण, दश महाविद्या गण, र यन्त्र सिद्धिविद्या गण साथै नवदुर्गा आदि महामाया भवानी प्रादुर्भाव भै भिन्नाभिन्नै यन्त्रमा विराजमान भई पूजा पद्धतिले अंगीकार हुन्छन् । यी विभिन्न तन्त्र, मन्त्र, पूजापद्धति र विभिन्न मन्त्र भए तापनि एकै सिद्धान्त मरणपछि आत्मा आफूले मानिआएका आगमका देवी देवतासंग विलीन भएर जाने फल प्राप्त हुन्छ । यो विषय केही बम्बई बङ्कटेश्वरबाट प्रकाशित हुने शाक्त प्रमोदा तथा स्वर्गीय धनशम्शेर ज. ब. राणाबाट प्रकाशित भएको मातृका रहस्यम्, मन्त्र विद्या रहस्यम्, बनारसबाट प्रकाशित योगिनी तन्त्र सप्तशती चण्डी आदि ग्रन्थहरुमा उल्लेख भएका छन् ।

तन्त्रशास्त्रमा तन्त्र र मन्त्रको पूजा पद्धतिलाई दीक्षापूजा नामकरण भएको छ । यो दीक्षापूजाको मन्त्र र पूजा पद्धति गुरुद्वारा गुह्य गराई दीक्षा ग्रहण गर्न लगाई पूजा पद्धति गर्न लगाइन्छ । यो दीक्षापूजामा गणेशको पूजा जतिको महत्त्व छ त्यत्तिनै प्रत्येक दीक्षा पूजामा कुमारी पूजाको महत्त्व हुन्छ । गणेश र कुमारीको मन्त्र र यन्त्र पनि बेग्ला बेग्लै हुन्छ । यी दीक्षापूजाको पद्धति पञ्चमकार पूजा अथवा पाँच पाँच समूहको सामग्रीहरु सङ्कलन गराई पूजा सञ्चालन गर्ने गर्दछन् । यी पूजाको पद्धति मतापूजा, थापूजा, यज्ञपूजा र जागन पूजा विशेष महत्त्व मान्दछन् । तन्त्रशास्त्रमा यी दीक्षापूजा ६ आम्नायमा भिन्नाभिन्नै यन्त्र र मन्त्र भए तापनि सिद्धान्त, लक्ष्य र उद्देश्य एकै किसिमबाट एकै लक्ष्य हुन्छ भनी माथि उल्लेख गरिसकेको छ ।

तान्त्रिक देवताहरुमा कुमारी देवीलाई एक ठूलो शक्तिशाली मातृका देवीको रुपमा मानिएको हुन्छ । तान्त्रिक पूजाहरुमा कुमारी पूजा अनिवार्य हुन्छ । कर्मार्चन, महा कर्मार्चन, दीप कर्मार्चन वा जज्ञ (यज्ञ) कर्मार्चन आदि तान्त्रिक पूजामा पनि कुमारी पूजाको विशेष स्थान ओगटेको हुन्छ । माथि उल्लेख गरिए बमोजिम तान्त्रिक पूजामा गणेश र कुमारी पूजा विना पूजा पद्धतिको पुरश्चरण नै पूर्ण हुँदैन । तन्त्रमा कुमारीलाई तीनश्रेणीमा विभाजन गराइराखेको हुन्छ– १) एकवर्ष देखि १२ वर्षसम्म, २) १२ वर्षदेखि १६ वर्षसम्म, ३) वयस्क अवस्था अथवा १६ वर्षदेखि वृद्धि अवस्था हुन्छ । यिनीहरुको पूजा पद्धति पनि श्रेणी अनुसार नै

गरिन्छ । पूजा पद्धति श्रेणी अनुसार फरक फरक भए तापनि सिद्धान्त र लक्ष्य एकै किसिम मान्दछ । तान्त्रिक पूजामा ज्यूँदो कन्या कुमारीलाई अर्क भेदबाट पूजा गरिन्छ । ज्यूँदो कन्या कुमारीलाई अष्टमातृकागणबाट [illegible] पूजा गराइराखेको हुन्छ जुन १२ वर्ष [illegible] कन्या कुमारी बालिकालाई पनि कन्या कुमारी मानेर पूजा गरिन्छ । अष्टमातृका गणहरूमा कौमारी (कुमारी) देवी एक ठूली शक्तिशाली देवीको स्थान-मा तन्त्रशास्त्रमा उल्लेख छ । जस्तै:– १) ब्रह्मायणी, २) महेश्वरी, ३)कौमारी, ४)भद्रकाली (वैष्णवी), ५) बाराही ६) इन्द्रायणी, ७) महाकाली (चामुण्डा) र ८) महालक्ष्मी । तर बडादशैंको समयमा अष्टमातृका गण सहित त्रिपुरसुन्दरी समेत ९ दिन नौ मातृका भवानीलाई दुर्गा भवानी महामाया देवी भनी मानी पूजा गरिन्छ र मेला लाग्छ अथवा नौ दिनसम्म नौ पीठमा मेला लाग्ने हुन्छ ।

कुमारी पूजाको विकास, रूप तथा फल

कुमारी पूजाको विकास विषय अध्ययन र खोजी गर्न बाँकी नै छ । द्वापर युगको अन्त्यमा महाभारतको समयमा यसको विकास भैसकेको अवगत हुन्छ । यहाँ-पछि लिच्छविकालको मध्ययुगमा यसको विकास भएका केही अभिलेखहरू कोरिराखेको प्राप्त भएका छन् । लिच्छविहरूको पतनपछि त मल्लकालमा तन्त्रयानको दबदबा जोडतोडले चलेपछि कुमारी पूजाको पनि विकास भएको अभिलेखहरू प्रशस्त पाइन्छन् । नेपाल उपत्यका-को काठमाडौं, पाटन र भक्तपुर, सुवर्णपुर (देउपाटन) र बुङ्गमति आदि स्थानहरूमा ज्यूँदो कुमारीलाई पूजा गर्दछन्, जात्रा गर्दछन् । उक्त चलन अद्यापि कहीं कहीं चल्दै पनि छन् । शाक्तप्रमोद तन्त्रको ग्रन्थमा कुमारीको रूप यस प्रकार उल्लेख छ । एक वर्ष उमेर पुगेका बालिकाको रूप संध्या, दुइवर्ष उमेर पुगेका बालिकाको रूप त्रिधामूर्ति चार वर्ष उमेर पुगेका बालिकाको रूप सरस्वती, तीन वर्ष उमेर पुगेका बालिकाको रूप कालिका, पाँच वर्ष उमेर पुगेका बालिकाको रूप सुभगा, छ वर्ष उमेर पुगेका बालिकाको रूप उमा, सात वर्ष उमेर पुगेका बालिकाको रूप भिल्लनी (वन जङ्गलमा बसोबास गर्ने), आठ वर्ष उमेर पुगेका बालिकाको रूप कुब्जिका, नौ वर्ष उमेर पुगेका बालिकाको रूप कलसंदर्भा, दश वर्ष उमेर पुगेका बालिकाको रूप अपराजिता आदि पूजा गर्दा ज्यूँदो कुमारीको रूपधारण गर्ने उल्लेख छ । उक्त तन्त्रको ग्रन्थमा उक्त रूपधारण गर्ने ज्यूँदो कुमारीलाई क्रम अनुसार प्रतिपदादेखि पूर्णिमाको दिनसम्म पूजा गर्नु पर्ने उल्लेख छ ।

एक वर्षदेखि पाँच वर्षसम्म उमेर पुगेका ज्यूँदो कुमारी बालिकालाई पूजा गर्दा अति उत्तमको फल प्राप्त हुने र ५ वर्षदेखि ९ वर्षसम्म भएका बालिका-लाई पूजा गर्दा त्यसले इच्छा बमोजिम फल प्राप्त हुने, ९ वर्षदेखि १३ वर्षसम्म उमेर पुगेका बालिकालाई कुमारी पूजा गर्दा कुलको मर्यादा बढ्ने, फल प्राप्त हुने र त्यस्तै १० वर्षदेखि १६ वर्षसम्म पुगेका कुमारी बालिका-लाई कुमारी पूजा गर्दा युवतीहरूमा हुने चञ्चलता जतिको जागृत हुन्छ त्यति नै फल प्राप्त हुने अथवा सर्व कार्य जाँगर लगाएको फल तुरुन्त प्राप्त हुने कुमारी पूजाको फलको विवरण दिइएका छन् । कुमारी पूजा गर्नेले चढाएका वस्तुहरूको पनि प्राप्त हुने फलको [illegible]रण उक्त शाक्त प्रमोद तन्त्रको ग्रन्थमा उल्लेख छ । कुमारी पूजालाई ज्यूँदो कुमारीलाई अन्न चढाउनेलाई सुमेरु पर्वत चढाएको फल जस्तै प्राप्त हुने, अलिकति भए पनि जल चढाउनेलाई सात समुद्र नै चढाएको जस्तो फल प्राप्त हुने, त्यस्तै वस्त्र चढाउनेलाई सहस्र कोटीसम्म कैलाश बास गर्न पाउनेको फल प्राप्त हुने, त्यस्तै ज्यूँदो बालिका कुमारी पूजामा भोजन गराउनेलाई त्रैलोक्यको जीव जीवात्माहरूलाई गराएको जत्तिकै नै फल प्राप्त हुने कुरा वर्णित छ । उक्त ग्रन्थमा पूजा पद्धति फल विषय बयान गरिएका छन् तर कुनै कुनै तन्त्रमा कन्या कुमारीको पूजा १ वर्षदेखि १२ वर्षसम्मका कन्या बालिकालाई कुमारी पूजा गर्न हुने, त्यसभन्दा अथवा बान्ह वर्ष माथिका बालिकालाई कुमारी पूजा गर्दा पूर्ण फल प्राप्त नहुने उल्लेख छ । कन्या कुमारी बेल विवाह नभएसम्म मात्र गर्नु पर्ने तन्त्रमा उल्लेख छ । कन्याहरूको बेल विवाह

१२ वर्षभित्र नै गर्नुपर्ने शास्त्रमा उल्लेख छ। १६ वर्ष उमेर पुगेका अथवा वयस्क अवस्थादेखि माथिका उमेरकालाई अष्टमातृका गणमा समावेश भई कुमारीको रूप कौमारीमा प्रवेश भै ठूलो स्थान ओगटेको हुन्छ।

यस अवस्थामा उद्धृत श्लोक यस प्रकार छः–

शक्त्यक्ष स्त्रग्वराभीतिकरां बन्धुक सन्निभाम्।
मयूरं ध्वजिनी रक्त बस्त्रामी दुम्बरा स्थिताम्।
हरित्कञ्चुकिकां रम्यां नाना लङ्कार भूषिताम्।

अर्थात्:– मयूरमाथि चढेकी, चारहातमा शक्ति अक्षमाला, वरमाला वर र अभय मुद्रा धारण गरेकी, लालवर्ण भएकी, रातो वस्त्र पहिरेकी, अनेक गहनाहरूले सिंगारिएकी, जगत्‌की मालिक भएकी देवी हुन्।[2]

कुमारी पूजामा निषेधित बालिका

कस्तो बालिकालाई ज्यूँदो कुमारी पूजा नगर्ने भन्नेमा अधिकांश अथवा बढी अङ्ग भएकी, अपाङ्ग भएकी शरीरमा घाउ खटिराका खतको चिन्ह भएकी, मुखमा दाँत झरेकी, अन्धी भएकी, आँखा डेरे भएकी, रोगले ग्रस्त भएकी, जीउ भरि भुत्ला भएकी, नोकर्नीका बालिका चरित्र बिग्रेकी तथा कुलक्षणले बास गरेको आदिलाई कुमारी पूजा गर्ने निषेध गरिएको छ।[3] रजस्वला भैसकेपछि, मुखमा दाँत झरेपछि, बेल विवाह भैसकेपछि कुमारी बैध नहुने भएकाले राम्रो चरित्र र लक्षणयुक्त हँसिलो चेहरा भएका बालिकालाई विधि बमोजिम कुमारी छान्ने र पूजा सञ्चालन गर्ने गर्दछन्। साथै मुसुमुसु हाँसो हवेरा चञ्चलताले युक्त भएकी बालिकालाई कुमारी छान्ने गर्दछन्।

जात्रा

नेपालमा कुमारी जात्रा धेरै ठाउँमा भए तापनि विशेषतः राजकीय जात्रा राजधानी उपत्यकामा काठमाडौं, पाटन र भक्तपुरमा मात्र ज्यादा महत्त्व र धूमधाम जात्रा हुन्छ। काठमाडौंमा रथमा विराजमान गराई कुमारी जात्रा प्रत्येक वर्ष भाद्र शुक्ल चतुर्दशीको दिनमा शुरु गरी आश्विन कृष्ण चतुर्दशीको दिनसम्ममा रथ तान्ने शोभा जात्रा समाप्त हुन्छ। यो कुमारीको रथ जात्रा काठमाडौं बसन्तपुरको कुमारी घरबाट शुरु भई लल्लेटोलको–भूतिसल, चिकंमुगल, अट्‌को नारायण स्थान, मजिपाट, न्हुवल, ज्यावहाल, कोहिटी, भीमसेन स्थान, बिच्छे बहाल, कयुन्तु र सिंह सत्तल आदि टोलहरूमा रथ तान्ने काम धूमधाम उत्सव साथ गर्दछन्। भोलिपल्ट भाद्र-शुक्ल पूर्णिमाको दिनमा यही रथ तान्ने शोभा जात्रा बसन्तपुरबाट नै शुरु गराएर प्याफल, यटखा, नरदेवी, बालकुमारी, केल, इन्द्रचोक, मखन भएर टोलहरू परिक्रमा गराई हनुमान् ढोकामा रथ तान्ने जात्रा विसर्जन गराइन्छ। त्यसपछि यसको चार दिनपछि अथवा आश्विन बदि ४ रोजका दिनमा नानीचा जात्रा नामले यो पांचा भएको रथ तान्ने जात्राको कार्यक्रम बसन्तपुर कुमारी घरबाट नै प्रारम्भ गराई प्याफल, यटखा, इटुंबहाल, किलागल, भेडासिं, इन्द्रचोक, मखन आदि टोलहरू परिक्रमा गराई हनुमान् ढोकामा नै विसर्जन गराइन्छ। रथ तान्ने जात्रामा गणेश, भैरव र कुमारीलाई छुट्टाछुट्टै रथमा विराजमान गराई एकैसाथ रथ तान्ने शोभा जात्रा हुन्छ। यो रथ तान्ने जात्रा वर्षको एक पटक मात्र हुन्छ तर अरु बेलामा विमान खटमा विराजमान गराई मानिसले बोकाई पर्वपर्वमा बाजागाजा सहित चिराक बत्तीले सुशोभित गराई कुमारीको रथ जात्रा गरिन्छ। सेतो मच्छिन्द्रनाथको स्नान गराउने बेलामा कुमारीलाई विमान खटमा विराजमान गराई ठूलो जात्रा चलाई बाजागाजा सहित मच्छिन्द्रबहालमा ल्याउने जात्रा हुन्छ।

पाटनमा रातो मच्छिन्द्रनाथको रथ जात्रामा वुङ्गमतीबाट कुमारीलाई विमान खटमा विराजमान

---

२) स्वर्गीय धन शम्शेर ज. ब. राणाद्वारा लिखित मातृकाक्षर रहस्यम् प्रज्ञाप्रतिष्ठान, काठमाडौं वि. सं. २०३०, पृष्ठ ८।

३) पुस–माघ, कुमारी र कुमारी जात्रा, संख्या १०६ को प्राचीन नेपाल, पुरातत्त्व विभाग २०४५, पृष्ठ ९

कुमारीलाई खट बोकेर बाजागाजा सहित चिराख बत्तीले सुशोभित गराएर पाटनमा ल्याउने जात्रा हुन्छ । रातो मच्छिन्द्रनाथको महास्नानको दिनमा कुमारीलाई खटमा नै विराजमान गराई बोकेर बाजागाजा र चिराख बत्ती बालेर महास्नानको बेलामा पनि लगनखेलमा कुमारी जात्रा धूमधाम गरी गराइन्छ । रातो मच्छिन्द्रनाथको नरिवल खसाल्ने जात्रामा पनि कुमारीलाई बिमान खटमा विराजमान गराई लगिन्छ । त्यस्तै रातो मच्छिन्द्रनाथको रथ जाउलाखेलमा तान्दा कुमारीलाई धूमधाम उत्सवसाथ जात्रा गराइन्छ र पाटनको कुमारी पाटीमा विराजमान गराइन्छ । त्यस्तै बडादशैंको पर्वको समयमा कुमारीलाई राजकीय जात्रा चलाई लायकु दरबारमा भित्र्याई विधिविधान अनुसार कुमारी पूजा गरिन्छ । देउपाटन (सुवर्णपुर) मा वैशाख पूर्णिमाको दिनमा त्रिशूल जात्राको लागि कुमारी छान्ने जात्रा र पूजा हुने गर्दछ । त्यस पूजाको जात्रामा गहना देखाउँदा नरुने बालिकालाई त्रिशूल जात्रामा समावेश गराउने बालिकालाई कुमारीको रूपमा पूजा गर्ने गरिन्छ। कुमारी पूजा गर्ने परम्परालाई जात्राको रूपमा गरिन्छ । यसैलाई कुमारी पूजा गर्ने जात्रा भनी जनजिब्रोमा चलेको छ ।

भक्तपुरमा बडादशैंको नवमीको दिनमा टिबुकछे चासुखेलको आगम घरबाट १२ जना कुमारी बालिकाहरूलाई गण कुमारीको नामले लायकु मिसाहरूले जीउमा बोकाई ठूलो राजकीय जात्रा चलाई बाजागाजा सहित तलेजुभित्र लगी तन्त्रोक्त विधि अनुसार पूजा गर्ने गर्दछ । ती बाह्रजना गणकुमारी गणको दफालाई अष्टमातृकागण, भैरव, गणेश र कुमार आदि १२ जना गणलाई आह्वान गरी तलेजु मन्दिरमा धूमधामसाथ पूजा गरिन्छ । त्यसपछि एकान्त कुमारीलाई टिबुकछे चासुखेलको आगम घरबाट तलेजुका पूजारी ब्राह्मण जोशीहरूले जीउमा बोकाई बाजागाजा सहित गजूर भएको छाताले ओढाई राजकीय जात्रा चलाई तलेजुको मूलचोकको कुमारी चोकभित्र विराजमान गराई तान्त्रिक विधि अनुसार गुह्य गराई तान्त्रिक पद्धतिले धूमधाम पूजा गरिन्छ । उक्त कुमारीलाई पूजा गर्न जगज्ज्योति मल्ल राजाले निर्माण गर्न लगाई कुमारी चोक नामले अद्यावधि प्रख्यात भएको छ । गुह्य गराई एकान्त चोकमा पूजा गर्ने भएकोले उक्त कुमारीको नाम एकान्त कुमारी नाम हुन गएको हो । यो कुरा त्यहाँ भएको अभिलेखमा एताचोक नाम उल्लेख छ ।[4]

भक्तपुर टिबुकछे चासुखेल आगम घरमा अर्को एक जना सानो बालिकालाई टिबुकछे कुमारी नामले गोप्य गराई पूजा गर्ने गरिन्छ । गृहयबाट गरिने पूजा विसर्जन भैसकेपछि उक्त कुमारीको रूपमा रहेका बालिकालाई त्यहाँ टोलका बासिन्दाहरूले साक्षात कुमारी देवीको रूपमा दर्शन गर्ने र पूजा चढाउने गर्दछन् । उक्त ज्यूँदो बालिका कुमारीको जगेडाको रूपमा स्थापना गराई राखेका कुमारी हुन् भन्ने लोकोक्ति छ । बडादशैंको पूजामा एकान्त कुमारी अकस्मात भइपरी आई दुर्घटना भए, दाँत झरे, खुनी भइन् वा रजस्वला भइन् आदि भई पूजा रोक्ने भएमा उक्त सानु कुमारी बालिकालाई जगेडाको रूपमा तान्त्रिक विधि अनुसार पूजा चढाइराखेको हो भन्ने जनगुनासो छ । यी एकान्त कुमारी, गण कुमारी पाँच दिपङ्करका पूजारीहरूले बज्राचार्य र शाक्यहरूले आफ्ना छोरी बेटीको कुमारी छान्ने कार्य गर्दछन् । ती छानिएका बालिकालाई कुमारीको रूप तलेजुका अधिकारवाला श्री ५ महाराजाधिराजका मूल पुरोहितको आदेशबाट तलेजुका पूजारी ब्राह्मणको स्वीकृतिबाट एकान्त कुमारी स्थापना हुन्छ । भक्तपुर तलेजुमा जस्तै नै भक्तपुर मङ्गलाछे बलंपुमा पनि तलेजुको पूजा हुन्छ । त्यहाँ पनि तलेजु मूलचोकमा जस्तै बडादशैंको समय तलेजु भवानीको द्यो थाहा बिज्याकेगु, द्यो कोहा बिज्याकेगु भनेर जात्रा हुन्छ । बडादशैंको समयमा नवमीको दिनमा त्यहाँ पनि

४) कुमारी चोकको उत्तरपट्टिको लडमा अभिलेखको लम्बाइ २२½ अंगुल र चौडाइ १६ अंगुलको छ । ने. सं. ७९७ मिति अङ्कित छ । उक्त अभिलेख वि. सं. २०१९ मा संशोधन मण्डलबाट अभिलेख संग्रह सात भागमा प्रकाशित ।

कुमारी पूजा हुन्छ, जात्रा हुन्छ । तर त्यहाँका कुमारी ब्राह्मणको छोरीलाई पञ्चां(कायस्थ)हरूले आफ्ना घरबाट पूजा गराई बाजागाजा सहित सुन गजूर भएको छाताले ओढाई जीउमा बोकाई जात्रा गरी मङ्गलाछे टोलको वलंपुली तलेजु स्थानमा लगी विधिविधानबाट पूजा गराइन्छ । त्यस्तै भक्तपुर दत्तात्रय नेरको वाने लायकुमा पनि बज्राचार्यकी छोरीलाई कुमारी पूजा गरिन्छ र जात्रा हुन्छ । उक्त कुमारीलाई कुमारी छें देउननीको बुद्ध विहारबाट नै लगेर बज्राचार्यका छोरी बेटीलाई नै कुमारी रूपमा पूजा गर्ने गर्दछ । त्यहाँको पूजा पद्धति पनि लायकु तलेजुको जस्तै पूजा हुन्छ । त्यहाँको पूजाको विधिविधान पनि तलेजु जस्तै हुन्छ । तर भक्तपुर तलेजु राज गुठीमा जनिएकोले भक्तपुर दरबारको लायकुमा तलेजुको राजकीय पूजा हुन्छ, जात्रा हुन्छ । त्यहाँ त्यसो हुँदैन, यतिमात्र फरक छ ।

प्रत्येक वर्ष आश्विन शुदि १ रोजदेखि ऐ आश्विन शुदि ८ रोजसम्म बडादशैं पर्वमा कुमारी छें देउननीबाट ल्याई कटुवर्ण विहार(साँकोठा) मा ल्याई राखेका एकान्त कुमारीलाई लायकु तलेजु स्थानबाट अष्टमीको दिनसम्म आठ दिनसम्म दिनदिनै एकान्त कुमारीलाई पूजा पठाई कुमारी पूजा गर्ने गर्दछ । दिनदिनै एकान्त कुमारीलाई देउननी कुमारी छें आदि विहारमा लायकु तलेजुबाट नै राजाको प्रतिनिधि स्वरूप भएर सुन गजूर भएको छाताले ओढाई ल्याउने गर्दछ । साँकोठाको कटुवर्ण विहारमा विराजमान गराई पूजा चढाउने गर्दछ । त्यस बेला त्यहाँ दर्शनार्थीहरूको भीड लागेर मेला लाग्ने हुन्छ । त्यहाँ पनि अर्को एकजना बज्राचार्यकी छोरीलाई गोप्य गराई तन्त्रोक्त विधि अनुसार नै पूजा गराइराखेका हुन्छन् । त्यहाँको गोप्य कुमारी पनि जगेडाको रूपमा राखी छोडेको हो भन्ने जनविश्वास छ ।

नेपाल अधिराज्यमा जहाँ जहाँ तलेजु भवानी स्थापना गरिएको छ त्यहाँ त्यहाँ बडादशैंमा कुमारी पूजा धूमधामसंग हुन्छ । तर नेपाल अधिराज्यको उपत्यकाका ३ शहर बाहेक अरू स्थानहरू धेरै जसो लोप भैसकेका छन् । नेपाल उपत्यकाको ३ शहर काठमाडौं, पाटन र भक्तपुर कुमारी पूजा र कुमारी जात्रा राजकीय थानबाट सञ्चालन हुने भएकाले स्थायी रूपमा चलिराखेका छन् । उपत्यकाको तीनै शहरमा कुमारी राज हुने घरको निर्माण र कुमारीको व्यवस्था भएकाले स्थायी रूपमा चलिराखेका छन् । तर यो पनि गुठी स्थानको व्यवस्थाको कार्य सञ्चालनले गर्दा शंकास्पद गराएको छ । बडादशैंको नवमीको दिनमा घरघरमा कुमारी पूजा हुन्छ । बेल विवाह नभएको बालिकालाई कुमारी पूजा गर्ने गर्दछन् ।

कस्ता बालिकालाई कन्या कुमारी छानिने र पूजा गर्ने

रुद्रयामल तन्त्रको सातौं अध्यायमा कुमारी बालिकालाई निम्न प्रकारका कुमारी छान्ने र पूजा गर्ने कुराको उल्लेख छ । हँसिलो चेहरा भएको, मुखमा ३२ वटा दाँत भएकी, भविष्यमा चरित्र राम्रो देखिने, लक्षणयुक्त भएकी, जीउमा कुनै खत नभएकी, नाच्ने कार्यमा सबै लोकबाट प्रतिष्ठा कमाइसकेकी, आमाकी छोरी, धोबिनीका बालिका, नाउनीका बालिका, गोपाल (गाइपाल्ने साँफु) का बालिका, वैश्यकी बालिका, इमान्दारी व्यापारीका बालिका, मालीनीका बालिका, (फूलहरू टिपेर बिक्री गर्ने,) ब्राह्मणकी बालिका, औषधि उपचार गराई हिंड्नेकी बालिका, इमान्दारीसाथ चरित्र नबिगारी यताउति हिंडिरहेका आमाबाबुकी बालिका, जहाँ तहीं बसोबास गरेकी आमाकी बालिका आदि उपयुक्त व्यक्ति र जातिस्थका व्यक्तिहरूबाट पैदा भएका बालिकालाई कुमारी छानेर पूजा गर्ने तन्त्रमा उल्लेख भएको छ । यी लक्षणयुक्त छानिएका कन्यालाई नै कुमारी पूजा गरिन्छ । यस्ता छानिएका कन्यालाई मन्त्रयुक्त भएका साक्षात लक्ष्मी, सरस्वती, कुब्जीका, मातृका तथा नवदुर्गा गण आदि प्रतिमा हुन् । यी माथिका कन्या कुमारीलाई छानेर गर्ने विषय कुमारी तन्त्रमा पनि यस्तै श्लोक लेखेको विवरण यस प्रकार छः–

नटी कपालनी, वैश्या रजनी नापिताङ्गना ।
ब्राह्मणी शूद्र कन्या च तथा गोपाल कन्यका ॥
माला कारस्य कना च नव कन्या प्रकर्तिता ॥

उपर्युक्त यस्ता कन्या कुमारीलाई पूजा गर्नु आफूले मानेकी जगत्ले पूजा गरेकी जगत्ले वन्दना गरेकी सर्वशक्ति रूप जगत्को माता भगवती देवीलाई पूजा गर्नु बराबर हुन् भनी धेरैजसो तन्त्रमा उल्लेख छ। कालिका तन्त्रमा त पञ्च कुमारी, सप्त कुमारी र नव कुमारी पूजा गर्नु अति उत्तम छ भनेर लेखिएको छ।

अब कुमारी पूजा र जात्रा विषयमा इतिहासमा र वंशावलीमा उल्लेख भएको भनाइतिर जाऔं। राष्ट्रिय पुस्तकालय, पुरातत्त्व विभाग अन्तर्गत प्रकाशित भएको भाषा वंशावलीमा कुमारीलाई जात्रा बनाई देवीलाई सन्तुष्ट गराउन तन्त्रको आधारको प्रमाणले यन्त्राकारको सुन्दर रथ बनाई बटुक भैरव र गणेश सहित कुमारीको जात्रामा समावेश गराई रीतपूर्वक जात्रा चलाए भन्ने उल्लेख छ।[5] यसबाट यो अवगत हुन्छ कि कुमारी पूजा नेपालमा गुणकाम देवको पालादेखि विस्तृत रूपमा पूजा प्रचलनमा आए तापनि कुमारीको पांग्रा भएको रथ जात्रा मल्ल राजा जयप्रकाश मल्लको पालादेखि मात्र भएको हो। धेरै जसो इतिहासकारहरूले नेपालमा कुमारी जात्राको अन्तिम मल्ल राजा जयप्रकाश मल्लले पहिलेदेखि भएको कुमारी जात्रालाई विस्तृत पारी जात्राको रूपमा परिणत गरेको कुरा उल्लेख छन्।[6] धेरै जसो इतिहासको पानामा उल्लेख भएको छ कि अन्तिम मल्ल राजा जयप्रकाश मल्ल कुमारीका भक्त थिए। सपनामा उनलाई कुमारीले दर्शन दिई भनिए कि तिम्रो राज्यको भोग अब सकिसक्यो। सपनामा राजाले देवीसंग बिन्ती चढाए कि 'प्रभू! राज्य थामी पाउँ'। देवी खुशी भएर उसो भए मेरो जात्रा चलाई दिनू भनी देवीबाट आज्ञा भयो। सपनाको कुरा दृष्टिगत् गरी राजा जयप्रकाश मल्लले कुमारी जात्रामा गणेश र भैरव सहितको पांग्रा भएको रथमा विराजमान गराई रथ तान्ने जात्रा चलाएकाले देवीले उनलाई फेरि १२ वर्ष राज्यको भोग थामी दिएको हो। यसैले कुमारी जात्रालाई जयप्रकाश मल्लको प्रकरणमा कुमारी जात्रा चलाउने श्रेय उनैलाई थियो।

त्यस्तै भक्तपुरमा राजा जगज्ज्योति मल्लले कुमारी पूजा र जात्रा विस्तृत पारेका किंवदन्तीहरू वंशावलीमा पनि उल्लेख छ। यसै गरी यहाँ पनि कुमारी पूजा र जात्रा चलाई आएको पाइन्छ।

भक्तपुरका राजा प्राणमल्लका छोरा जगज्ज्योति मल्ल तलेजु भवानीका भक्त थिए। उनले तलेजु भवानीलाई नै स्वेष्ट देवता मानी श्रद्धाले पूजा गर्ने गर्दथे। तसर्थ तलेजु भवानीले उनलाई थाहा नपाउने गरी एक अपरिचित स्त्रीको रूपमा राजा जगज्ज्योति मल्लसंग पाशा खेल्न आउने गर्दथिन्। एकदिन राजा जगज्ज्योति मल्लले उनीमाथि कुदृष्टिले चियोचर्चा गराई उनीमाथि हातपात् चलाए। यसमा देवी रिसाई त्यस दिनदेखि पाशा खेल्न आउने कार्य बन्द भयो। राजालाई सपनामा तिमीले ममाथि हातपात चलाएकोले मैले तिमीसंग पाशा खेल्न आउने कार्य छोडेको हो भनी सपनामा आज्ञा भएकोले राजाले ठूलो विलौना गरी ...दा लुर्ता गरेकोले अर्को सपनामा यदि तिमीले ममाथि प्रसन्नचित्त अर्पण गर्ने हो भने म तिम्रो इष्टदेवता तलेजु नै हुँ। यदि तिमीले मसंग कुराकानी गर्नु पर्छ भने एकजना बाँडाकी छोरी ल्याई पूजा गर्नू, म उनैमाथि प्रवेश हुने छु भनी राजालाई देवीबाट आज्ञा भएछ। त्यो दिन बडादशैंका समय रहेछ। भोलिपल्ट बिहान हुने बित्तिकै धेरै एक लक्षणयुक्त बाँडाकी छोरी खोज्न लगाई ३२ लक्षणले युक्त बाँडाकी छोरीलाई पत्ता लगाई विधि अनुसार पूजा चढाई जात्रा गराई बडा दशैंको नवमीको दिनमा तलेजु भित्र एता चोक (सुनसान अथवा शान्त वातावरण भएको एकान्त चोक) मा गुह्य गराई तान्त्रिक विधि अनुसार पूजा चढाई देवीसंग कुराकानी गरियो। त्यस दिनदेखि भक्तपुरको राजा दरबारमा एकान्त गराई पूजा चढाएको र त्यस्तो गर्ने कुमारीको नाम

५) भाषा वंशावली, भाग २, पृष्ठ १८– वीर पुस्तकालय, शिक्षा विभाग
६) लीलाभक्त मुनंकर्मी– मल्लकालीन नेपाल, रत्न पुस्तक भण्डार, काठमाडौं, २०२५ साल र विभिन्न इतिहासहरू

नै एकान्त कुमारी हुन गएको उल्लेख छ। यो कुमारी पूजा प्रत्येक वर्षको बडा दशैंको नवमीको दिनमा कुमारी चोक प्रवेश गराई तान्त्रिक विधिविधान अनुसार पूजा गर्ने गराउ। र कुमारीलाई जीउमा बोकेर जात्रा चलाई ल्याउने अद्यावधि चलन छ। वंशावलीमा उल्लेखित बाँडाका छोरीलाई कर्मचण्डालकी छोरी भन्ने सुनका काम गर्ने शाक्य वा बाँडालाई उपनाम राखेको पाइन्छ।

भक्तपुरमा कुमारी पूजा विषयमा अर्को पनि एउटा लोककथा प्रचलित भएको सुन्न पाइन्छ जुन कथा यस प्रकार छः–

राजासंग एउटा हीराको यन्त्र थियो जुन यन्त्रलाई तलेजु भवानीलाई इष्टदेवता गराई भक्तिपूर्वक पूजा चढाई राजाले सेवा गरिरहेका थिए। देवी खुशी भएर प्रकट भई राजासंग कुराकानी गर्ने गर्दथिन्। देवीले त्यस यन्त्रलाई कसैलाई नदेखाउने वा आइमाई समेतलाई जानकारी नगर्ने देवीबाट राजालाई आज्ञा भएछ। तर राजाले एकदिन त्यस यन्त्रलाई पूजा गर्दै देवीलाई खुशी पार्दै देवीलाई प्रकट गराई नचाइरहेको बेलामा राजाका छोरीले देखेछन्। देवी लोप भई त्यस दिनदेखि राजासंग कुराकानी गर्न र देवीको दर्शन गर्ने मौका मिलेन। राजा ज्यादै सुर्तामा परी सन्ताप गरिरहेकाले सपनामा शाक्य बाँडाको लक्षणयुक्त छोरी ल्याई पूजा गर्नु भनी सपनामा नै आज्ञा भएछ। राजा जगज्ज्योति मल्लले भोलिपल्ट बिहान हुनासाथ लक्षणयुक्त शाक्य बाँडा (भिक्षुक ?) छोरीलाई कुमारी पूजा गराई कुमारीसंग कुराकानी गरे। त्यस दिनदेखि नै भक्तपुरमा कुमारी पूजा गर्ने चलन चलेको हो जुन चलन अद्यापी कायम भएको हो भन्ने गर्दछन्। भक्तपुर लायकुको तलेजु स्थानमा कुमारी पूजा गर्ने चोकलाई आजसम्म कुमारी चोक नामले पुकारिदै छ।

त्यसपछि लगभग १४० वर्षपछि उनैका सन्तान ४ पुस्तापछिका राजा जितामित्र मल्लले कुमारीको प्रभाव शक्ति ज्यादा भएकोले उक्त कुमारीलाई पूजा गर्ने एता चोक (एकान्तमित्रको चोक) जीर्ण अवस्थामा रहेकोमा त्यस चोकमा कुमारी राज गराउन पाटनका राजा श्रीनिवास मल्लसंग सम्पर्क राखेर कोटखा ढुंगा (राम्रो र बलियो) ल्याई ढुंगाको खाट बनाउन लगाई चोकको उत्तर लाइनको गारोमा अष्टमातृका गण दश महाविद्याका देवीगणका मूर्तिहरू बनाउन लगाई देवताको ध्यान श्लोक कोर्न लगाई चोकलाई अत्यन्त राम्रो पार्न लगाएका थिए। साथै सोही विवरण कोर्न लगाई अभिलेख पनि राख्न लगाएका थिए। उक्त 'एता चोक' नाम भएको चोकलाई कुमारी चोक नाम हुन गई त्यहाँ अत्यन्त रमणीय स्थान भएका त्यहाँ भएका अभिलेखहरूबाट स्पष्ट देखिन्छ। उक्त चोकको निर्माण कार्य ने. सं. ७९७ मा शुरू गराई ने. सं. ८१२ सम्म ठूलो कष्ट गराई १५ वर्षसम्म लागेको त्यहाँ भएको अभिलेखबाट प्रष्ट हुन्छ। तलेजु स्थानमा भएको चोकहरूमा कुमारी चोकका कला, संस्कृति दृश्यालोकनको लागि उत्कृष्ट स्थान भएको छ। तर जीर्ण अवस्थाले गर्दा त्यहाँ सुरक्षाको अभावले आजभोलि नष्ट अवस्थामा छ। त्यहाँ भएका शिलापत्रको अभिलेख निम्न प्रकार छः–

ॐ स्वस्ति ॥ श्री श्री श्री भवान्यैनमः भाद्र सप्त खगा ध्वंसमितशके सोमे द्वितीया तिथौ योगे चेव शुभे तथार्य मसुरे भे शुक्लपक्षे शुभे। नेपालेश्वर भूपकेशरि जितामित्रेण चेता गृहा, देवी प्रीतिकृता मनोहरतरा जीर्ण्णा नवीनाः कृताः ॥ श्री श्री निवास नृपतेः कृपयो पलैस्तैरेता गृहा विर चिताश्च विचित्रिताश्च वर्ण्णै स्तथैव विविधैश्च मनोभिरा मैद्वरि भागिराम समये गृह मितयश्च ॥ ॥ अथ नेपाल भाषा, श्री श्री जय जितामित्रमल्ल देव थाकुर सन श्री श्री श्री स्वेष्ट देवता प्रीतिन मूलचोकया पश्चिम, रघुवंश शिरोमणि श्री श्री जय जितामित्र देव वसरणा एताचुक जीर्णोद्धार याङा ॥ चण्डी आदिन अष्टमातृका विलंपति दयका, पूर्व आङस चण्डी आदिन योगिनी गण चोया, पाता चपली स रामायण चोया, दक्षिण झ्याल, शोभा तिम्तिन दयका, झ्याल चालके मदु, आङ चेकन अतन दाङा, थाम, झ्याल, लुखा, पश्चिम मातान सहित न दयका ॥ ह्लवया पनिसन कोटखा लोहो छगोल कायकथिन, थना श्री श्री जय जितामित्र मल्ल देव सन भागिराम प्रधानाङ्गया

[illegible] विङा, चूक स लोहो खाता [illegible] हिन स १ चेकन [illegible] बलि थंता रागमाला चोया, [illegible] चोया, क्वाथया क्वथुतास गौरी [illegible] दयका थ्व खं चोया थंथुतास, नेपाल [illegible] चोया, चूक् स चोङ, जलधुन स, श्रछिट्न, [illegible] धनके माल ॥ लोहो स चूपे इत्यादिन [illegible] व, छाहा ग्विधि इत्यादिन मते व, चरन् धरन् [illegible] तयमते व वसुजात, चुएमते व, [illegible] यायंमते व । सेल्हो मालक्व टीकाधारी [illegible] महायत्न न दयका, थ्व जीव [illegible] निदान यायमाल, थ्वते मधर पारसा, पञ्चमहा [illegible] घर र पान श्री ३ इश्वरीया सुदृष्टि ॥ श्री श्री [illegible] जितामित्र मल्ल देव, श्री श्री उग्रमल्ल देव. श्री श्री [illegible] भूपतीन्द्र मल्ल देव पुनर्भाखा, गोह्मान लिथे थेचो, [illegible] लोहो, अत इत्यादि सेनकाव पिताएनसा ह्लपा [illegible], या पलाक जुरो ॥ सेल्हो यायेतेव ॥ ॥ माल [illegible] राज विजय ॥चो॥ जय मुण्ड मालिनि चण्डिको [illegible] प्रकट कटकट विकट वादिनि झ झ म झम झपिनी, विबुध वृन्द विबोधदायिनी, तारिणी तनु धारिणी ॥ रक्त बीज समेध शोनित, चचट चटचट चविणी, प्रणत लोक प्रमोदका रिनि, कालिका किलि दारिणी, इन्द्र चन्द्र कुबेर जलपति सकल सुरपति बन्दिते, ब्रह्म विष्णु महेश शङ्करि, योगिनी गण पूजिते ॥ विनयन यमति विनति गोचर जननि तुम्र पद अंबिके नृप जितामित्र भाव भावित भारती पद चंडिके ॥ संवत ७९७ विक्रम १७३४, शक १५९९. कलि ४७७८ भाद्र शुदि द्वितीया शुभं ॥

उपर्युक्त अभिलेखमा पाटनका राजा निवास मल्लको अनुग्रहले कोटखा ढुंगा प्राप्त गराई धेरै मेहनतले एता चूक (एकान्तको गुह्य चोक) कष्ट गराई तयार भएको चोक जीर्णोद्धार गराई कुमारीलाई पूजा गर्ने चोक भएकोले उक्त चोकको नाम कुमारी चोक हुनगएको भन्ने प्रष्ट देखिन आउँछ। माथिको अभिलेखको विवरणमा उल्लेख भएबमोजिम त्यो चोकमा तल्लो जातका व्यक्ति जान नपाउने, चोकको ढुंगामा चुपी (हतियार) धोरन नहुने र अरु दिनमा सो चोकमा ताल्चा लगाई बन्द गरिराख्नु पर्ने हुन्छ।

नेपाल उपत्यकामा कुमारी पूजा बौद्ध विहारमा पनि पर्वपर्वमा गर्ने गर्दछन्। विधिविधान अनुसार त्यहाँ पनि कुमारीको पूजा हुन्छ, जात्रा चलाइन्छ। नेपालमा कुमारी पूजाको विशेषता बडादशैं पर्वको काठमाडौं, पाटन र भक्तपुर तीन वटै शहरमा महत्त्व हुन्छ। नेपाल उपत्यकाका नेवार समाजले घटस्थापनाको आगम कोठामा बडादशैं पर्वको पूजामा नवमीको दिनमा कुमारी पूजा गर्नु पर्ने आवश्यकता हुन्छ। यो कुमारी पूजा १२ वर्ष मुनिका बालिका अथवा वेल विवाह नभएका बालिकालाई कुमारी पूजा गर्ने गर्दछन्। अवसर गरेर कुमारी पूजा निम्न जातित्वले निम्न जातका बालिकालाई कुमारी पूजा गर्ने चलन छ। कुमारी पूजा गर्ने जातित्व निम्न प्रकारका छन्:–

१) क्षत्रीले– कर्मचण्डालको बालिका (बाँडाकी बालिका)
२) राजदरबारले– लायकु कुमारी (बज्राचार्यकी छोरी)
३) ब्राह्मणले– ज्यापुनीकी छोरी (बालिका)
४) वैश्यले– ब्राह्मणकी बालिका
५) शूद्रले– च्यामखलकी बालिका (पोडेकी बालिका)

शाक्त प्रमोद तन्त्रको ग्रन्थको पृष्ठ ३८९ मा कुमारी पूजा गर्ने भक्तहरूदेखि ब्रह्मा, विष्णु र महेश्वर अति खशी हुने कुरा उल्लेख छ ।

कुमारीचोकको जितामित्र मल्लको अभिलेख

भक्तपुर राजदरबार कुमारी चोकभित्र उत्तरपट्टिको लङमा यो अभिलेख कुँदिएको शिलापत्र टाँसिराखिएको छ। यसको अभिलेख कुँदिएको भाग २२½ अङ्गुल लम्बा, १६ अङ्गुल चौडा छ। यहाँ कलिगत सवत् ४७७८, विक्रम संवत् १७३४, शक संवत् १५९९, नेपाल संवत् ७९७ दिइएका छन् ।

१) ॐ स्वस्ति ॥ श्रीश्रीश्रीभवान्यै नमः ॥ भाद्रे सप्तखगाव्धसंमितशके सोमे द्वितीयातीथौ योगेचै–
२) व शुभे तथार्यमसुरे भे शुक्लपक्षे शुभे । नेपालेश्वर-भूपकेशरिजितामित्रेण चैलागृहा, देवी–
३) प्रीतिकृता मनोहरतरा जीर्णा नवीनाः कृतः ॥

श्रीश्रीनिवासनृपतेः कृपयोपलंस्तं रेता–

४) गृहा विरचिताश्च विचित्रिताश्च । वर्णैस्तथैव विविधैश्च मनोभिरामैर्द्राग्भागिरामसम–

५) ये गृहभित्तयश्च ॥ ॥ अथ नेपालभाषा, श्रीश्रीजयजितामित्रमल्ल देव थाकुरसन श्रीश्री–

६) श्रीस्वेष्टदेवताप्रीतिन, मूलचुकया पश्चिम, रघुवंशशिरोमणि, श्रीश्रीजयजितामि–

७) त्रदेव वसरया एतावूक जीर्णोद्धार याङा ॥ चण्डि आदिन अष्टमातृका चिलं

८) पति दयका, पूर्व आङस चण्डी आदिन योगिनीगण चोया, पाताचपलीस रामा–

९) यण चोया, दक्षिण झ्याल, शोभानिमित्तन दयका, झ्याल चायकेमवु, आङ चेक–

१०) नअतन वाङा, थाम, झ्याल, लुखा, पश्चिम मातानसहितन दयका ॥ ह्नवया

११) पनिसन कोटखालोहो छगोल कायकथिन, थना श्रीश्रीजयनिवासमल्ल अ–

१२) वाजुया कृशान कोटखालोहो कायाव, श्रीश्रीजयजितामित्रमल्लदेवसन

१३) भागिराम प्रधानाङ्गया वेलस चपलिमहित, चूविङा, चूकस लोहोखाता द–

१४) यका पेकोणस, खादहथि दयका ह्निन स १ चेन्न, श्रीश्रीराजानं च्याये, चप–

१५) लि थंता रागमाला चोया, मातानस अक्षोभ्यादि चोया क्वाथया क्वयूतास गौ–

१६) रीविवाहाया प्याखन, दयकाव, थ्व [illegible] चोया थयूतास, नेपालयान खात चोया, चु–

१७) कस चोङ, जलधुनस, अछिद्रन, श्रीश्रीराजन लंख थनकेमाल ॥ लोहोस चुपे इ–

१८) त्यादिनं चुलेमतेव, धाधा धिधि इत्यादिनं मतेव, मलमूत्र मतेव, चरन् घरन्

१९) चाएयकाव तयमतेव, वसुजात, चूएमतेव, चुकस, थ्वते यायमतेव ॥ सेल्लो माल–

२०) क्व टीकाधारी श्रीश्रीराजन यायमाल, महायत्नन दयका, थ्व जीव भारपाव निदा–

२१) न यायमाल, थ्वते मधरपारसा, पञ्चमहापातक,

धररपान श्री ३ ईश्वरीया सुदृष्टि

२२) : ॥ श्रीश्रीजयजितामित्रमल्लदेव, श्रीश्रीउग्रमल्लदेव श्रीश्रीजयभूपतीन्द्रमल्लदेव,

२३) पुनर्भाखा, गोह्मानं लिथेथेचो कोसि, लोहो अत इत्यादि, सेनकाव पिताए–

२४) नसा ह्नपा चोको, पाप लाक जुरो ॥ सेल्लो यायतेव ॥ ॥ मालश्रीराजविजय

२५) ॥ चो ॥ जय मुण्डमालिनि चण्डिके ॥ ध्रु ॥ प्रकटकटकटविकटवादिनि झझम–

२६) झमझमझंपिनी, विबुधवृन्दविबोधदायिनी, तारिणी तनुधारिणी ॥ रक्त–

२७) बीजसमेधशोनित, चचटचटचचर्टविणी, प्रणतलोकप्रमोदकारिनि, का–

२८) लिकाकिलिदारिणी ॥ इन्द्रचन्द्रकुबेरजलपतिसकलसुरपतिवन्दिते, ब्र–

२९) ह्मविष्णुमहेशशङ्करि, योगिनीगणपूजिते ॥ विनयनयमतिविनतिगोचर

३०) जननि तुअ पद अंबिके, नृपजितामित्रभावभषितभारतीपद चंडिके ॥

३१) संवत् ७९७ विक्रम १७३४ एक १५९९ कलि ४७७८ भाद्र शुदि द्वितीया शुभं ।

संदर्भ–गृन्थ

१) कुलार्वणं तन्त्र– हस्तलिखित– तार्णि कर्माचार्यबाट प्राप्त

२) कालिका तन्त्र– हस्तलिखित

३) शाक्त प्रमोद तन्त्र– संकलन कर्ता खेमराज, प्रकाशन वेंकटेश्वर प्रेस, बम्बई, सन १९८४

४) सप्तशती चण्डी विनोदिनी– बनारसबाट प्रकाशित

५) योगिनी तन्त्र– बनारसबाट प्रकाशित

६) आलेन माइनियल– द कल्ट अफ कुमारी, प्रकाशक इन्स्टिच्यूट अफ नेपाल एण्ड एसियन स्टडिज, त्रिभुवन यूनिभरसिटी, काठमाडौं, प्रकाशन मिति सन् १९७५

७) ज्ञवाली सूर्यविक्रम– नेपाल उपत्यकाको मध्यकालीन इतिहास, प्रकाशक रोयल नेपाल एकेडमी

८) भण्डारी ढुण्डिराज– नेपालको आलोचनात्मक इतिहास,प्रकाशक बाबुलाल शर्मा, सं २०३७

९) शर्मा बालचन्द्र– नेपालको रूपरेखा, प्रकाशक, कृष्णकुमारी वाराणसी ढुंध विनायक

१०) रेग्मी डिल्लीरमण– मेडियभल नेपाल, प्रकाशक के. एल. मुखोपाध्या, कलकत्ता, सन १९६५

११) मुनंकर्मी लीलाभक्त– मल्लकालीन नेपाल, प्रकाशक रत्न पुस्तक भण्डार, काठमाडौं, वि. सं. २०२५

१२) मुनंकर्मी लीलाभक्त– नेपालको सांस्कृतिक तथा ऐतिहासिक दिग्दर्शन, प्रकाशक भवानी केशरी मुनंकर्मी, वि सं २०४१

१३) ज. ब. राणा स्व. धनशम्शेर– मन्त्र विद्या रहस्यम प्रकाशक नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान, वि सं २०३४

१४) ज. ब. राणा स्व. धनशम्शेर– मातृकाक्षर रहस्यम, प्रकाशक नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठन काठमाडौं, वि सं २०३०

१५) संशोधन मण्डल– अभिलेख संग्रह भाग ७, प्रकाशन मिति २०१९

१६) संशोधन मण्डल– पूर्णिमा, अंक १– १०

१७) अरविन्द जनक– आसामकी गोंदमे प्रकाशक- आर्मी एजुकेशनल स्टोर्स, नयाँ दिल्ली, सन् १९६६

१८) बाङ्गदेल, लंनसिंह– प्राचीन नेपाली मूर्तिकलाको इतिहास, प्रकाशक नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान, काठमाडौं, सं २०३९

१९) गुडमायन, जिम- गाइड टु इन् ज्वाइङ्ग नेपाली फिस्टेवल, प्रकाशक काली प्रेस, काठमाडौं, सन् १९८१

२०) जोशी, सत्यमोहन- नेपाली चाडपर्व- नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान, काठमाडौं, सं २०३९

२१) बज्राचार्य, पुण्यरत्न– हाम्रो चाडपर्व- रत्न पुस्तक भण्डार, काठमाडौं, सं.२०३६

२२) मुनंकर्मी, लीलाभक्त– हाम्रो सांस्कृतिक पर्व र जात्राहरू, प्रकाशक बुक्स, एण्ड बुक्स, काठमाडौं, सं २०४३

गाउँघरका परम्परागत चालचलन र विश्वास

– भूपहरि पौडेल

नेपाली मानवीय संस्कृतिका हरेक पक्ष छन् । ती सबैको यथातथ्य अध्ययन अनुसन्धान नगरी नेपाली संस्कृतिको सिङ्गो रूपको पहिचान गर्न सकिँदैन । नेपाली संस्कृति मठमन्दिर र गुम्बाहरूमा मात्र सुरक्षि छैन । नेपाली संस्कृति विदेशीहरूले लेखेका ठेलीहरू प्रामाणिक रूपमा सुरक्षित मात्रा छैन । नेपाली सं… नेपालका विभिन्न जनजातिकै दैनिक व्यवहार, परम्परागत चालचलन र विश्वासमा सुरक्षित रहेको छ । नेपाली संस्कृतिका कैयौं पक्षमा अझै अनुसन्धान हुनसकेको छैन र नेपालीहरूका अनौठा अनौठा चालचलन, विश्वास र मान्यताहरू छन् । यसलाई सांस्कृतिक दृष्टिकोणले मात्र होइन समाजका हरेक दृष्टिकोणले विश्लेषण गर्न सकिन्छ । प्रस्तुत सन्दर्भमा परिवार, समाज र देश विभिन्न नेपाली समुदायमा प्रचलित हुँदै आएका चालचलन र विश्वासहरूको खोजी गर्ने प्रयास गरिएको छ । यो एउटा प्रारम्भिक कार्य मात्र हो । यसमा खोज्नु पर्ने पक्ष अझ कैयौं छन् । यस्ता विश्वासहरूको खोजी गर्न एउटा व्यक्तिले सिंगै जीवन समर्पण गरेछ भने पनि त्यसमा पूर्णता आउँछ भन्न सकिँदैन । हुनत हरेक पक्षको स्थिति त्यही हुन्छ । तर यस क्षेत्रमा हात हाल्दा परिवारको सांस्कृतिक परिवेशलाई नियाल्नु पर्ने हुन्छ ।

यहाँ सङ्कलन गरिएका चालचलन र विश्वास नेपाली जनसमुदायले परम्परादेखि सुरक्षित राखेका अनमोल थाती हुन् । यिनीहरूलाई आजका शिक्षित मानिसहरूले अन्धविश्वासको आँखाले हेर्नसक्छन्, नमान्न सक्छन् र मान्ने समुदायलाई पनि ढोंगी र पाखण्डीका रूपमा लिनसक्छन् । तर मान्नेले मानिआएकै छन् र नमान्नेलाई मान्नैपर्छ भन्ने कर पनि छैन । नेपालीहरूका चालचलन र विश्वासहरू व्यावहारिकताका दृष्टिले हरेक पक्षसंग सम्बन्धित छन् । हेर्दै जाँदा कति त सामान्य पनि लाग्न सक्छन् । तर ती सामान्य भित्रै गूढ रहस्यहरू अन्तर्निहित रहेका छन् । यहाँ सबैको रहस्य खोलिएको छैन र खोल्ने सम्भव पनि देखिँदैन । परम्परागत विश्वासहरू मुख्यतः सूत्रात्मक रूपमा प्रतिबिम्बित छन् । यिनीहरू कहिलेदेखि नेपाली जनजिब्रोमा स्थानान्तरित हुँदै आए भन्ने कुराको ऐतिहासिक नालीबेली पत्ता लगाउन पनि गाह्रो छ । केही चालचलन गाउँघरका मानिसकै व्यवहारबाट पनि उब्जिएका छन् । समष्टिमा भन्नु पर्दा यसले नेपाली संस्कृतिको एक पक्षको समुद्घाटन गर्न सक्यो भने यसलाई उपलब्धि नै मान्नुपर्छ ।

१) भातभिजुन पकाउँदा पकाउँदै बह्रानबाट झिकेर जाने नारीले सुत्केरी हुँदा योनीबाट बच्चा झर्दा नझर्दै गुदद्वारबाट पनि तुरुन्तै दिसा गर्छ। त्यसकारण भान्छे हुने आइमाईले पहिले अरूलाई नदिइकन आफूले चाख्नु हुँदैन।

२) गर्भबाट बच्चा पैदा हुन नसकी गर्भिणी स्त्रीलाई ज्यादै ठूलो कष्ट परेमा तुरुन्त उनैको हातले केरा, च्यूरा र शखर बाँडेमा कष्ट हुँदैन। अर्थात् सबैमा व्यथा बाँडिन्छ। बच्चा जन्मिन पनि धेरै समयको प्रतीक्षा गर्नु पर्दैन।

३) अम्खरा, कटौरा, थाल आदि अन्य भाँडा कुँडा समेत आपसमा ठक्कर लागी बजे भने आफूलाई ऋण लाग्छ।

४) पाँच वर्षभन्दा मुनिका केटाकेटीले थु:थु: गरेमा पानी डाकेको हुन्छ।

५) सेलरोटी पकाउँदा स्वास्नी मान्छेले कपालमा एउटा मजेत्रो ओढ्नु पर्छ। यदि बिर्सेर अथवा हेलचक्र्याइँ गरी नओढेमा मुछेको पीठोले घ्यू तेल बढी खान्छ।

६) भर्खरै मात्र जन्मिएका पाठापाठीलाई खुट्टामा समाएर ठाडो पार्नु हुँदैन, स्याल-चितुवाले खान्छ।

७) ब्राह्मणले सिलाम रोप्नु हुँदैन। शिला लागेर (हराएर) गइन्छ।

८) घरभन्दा माथिबाट जन्ती ल्याउनु हुँदैन। घर र बाटाको त्यस्तै संयोग पर्न गएको रहेछ भने अन्तबाट घुमाएर जन्ती ल्याउनुपर्छ।

९) सुत्केरीले फरियाको रगत धुँदै अरू मानिसलाई पानी हाल्न लगाउनु हुँदैन। पाप लाग्छ।

१०) घर छोडेर परदेश लाग्दा घरबाट निस्किने बित्तिकै वा धेरै लामो बाटो हिँडिसकेपछि सार्कीसित भेट भयो भने आफ्नो साइत बिग्रिन्छ। दमाईसंग भेट भयो भनेचाहिं राम्रो साइत पर्छ।

११) गाई, भैंसी, बाख्रा आदि कुनै पनि वस्तु भाउ 'सरी' साट्नु हुँदैन। एक पैसा मात्र भए पनि तलमाथि पार्नु पर्छ।

१२) वस्तुभाउ किनेपछि किनिएको वस्तु बाँधेको कीलामा केही पैसा राख्नुपर्छ। त्यसो गर्दा आफूलाई अनिष्ट आइलाग्दैन।

१३) आफू जन्मिएको बारमा घर छोडेर टाढाको यात्रा गर्नु हुँदैन। अटेर गरी हिँडेमा एउटा न एउटा कुराको हानि-नोक्सानी भैहाल्छ।

१४) गोडाले गोडामिच्नु हुँदैन। अलच्छिन लाग्छ।

१५) बच्चाकी आमा आफ्नो घर छोडेर टाढा जान लाग्दा बच्चाको हातमा तीन चोटि थु:थु: गर्नुपर्छ। यसो गर्दा घरमा छोडिएका बालबच्चाको सातो जाँदैन। अनि, आफूले पानी खाने पधेँरामा पुगेर आफ्नो घरतिर फर्कंदै ''मेरा छोराछोरीको सातो नजाओस्'' भन्दै तीन अञ्जुली सुल्टो गरी पानी फर्काउनु पर्छ।

१६) कपडा लगाउँदा टोपीदेखि लगाउनुपर्छ। सुरुवाल, मोजा वा पेन्टदेखि लगाउनु हुँदैन।

१७) पधेँरामा होस् अथवा घरका भाँडाकुँडामा होस् मुख गाडेर पानी खानु हुँदैन। यसमा जूठो हुन्छ भन्ने धारणाका साथै देउता पितृ रिसाउँछन् भन्ने तर्क पनि प्रबल रूपमा छ।

१८) पुसको केरा र सौटाको छोरा एउटै हो।

१९) बाँसको झाङ्ग फुल्यो भने मासिन्छ।

२०) कमिलाको प्वाँख पलायो भने त्यस कमिलाको अन्त हुन्छ।

२१) पानीको छायाँ हेर्नु हुँदैन। धृतछायाँ पनि धार्मिक कृत्यमा मात्र हेर्नु हुन्छ।

२२) आइतबार, मङ्गलबार, पूर्णिमाको परेवा, औंसीको चतुर्दशीमा तेल लगाउनु र कपाल खोरिनु हुँदैन। जबर्जस्ती गरेमा आफूमाथि आफूले नगरेका र नबिराएका कुराको अत्तो आइलाग्छ।[1]

---

१) आइत मङ्गल घसी तेल बिना काममा परी नेल।

२३) बुधबार, बिहीबार र शुक्रबार लुगा धुनु हुँदैन। बुधबार लुगा धुनेको बुद्धि लोप हुन्छ, बिहीबारको वृहस्पतिले दुःख दिन्छन् र शुक्रबारको सुख जान्छ ।

२४) स्वास्नी मान्छेले आइतबार, मङ्गलबार, बिही–बार र शुक्रबार नुहाउनु हुँदैन । पर सरेर ४ दिन भएको रहेछ र नियमित रूपमा नुहाउने गरेको रहेछ भने दोष लाग्दैन। शुक्रबार नुहायो भने पुत्र शोक पर्छ ।

२५) आमाबाबु हुने मान्छेले मुख धुँदा, पञ्च स्नान गर्दा या नुहाउँदा लुगा लगाएको लगायँ अम्खरा या लोहोटाले टाउकाबाट पानी खन्याउनु हुँदैन । अलच्छिन लाग्छ । आमाबाबु मरुन् भन्ने कामना गरेको पनि हुन्छ । पुरै लुगा फुकालेर नुहाउन लाग्दा पनि पहिले हात, मुख, गोडा नधोइकन एकै चोटि टाउकाबाट पानी खन्याउनु हुँदैन ।

२६) लोग्ने मरेपछि स्वास्नीले लुगा नफुकालीकन टाउकाबाट पानी खन्याउनु पर्छ ।

२७) घरभित्र सुसेल्यो भने सह जान्छ ।

२८) घरभित्र नङ काट्नु हुँदैन । पहिलो कुरा त फोहोर हुन्छ, दोस्रो कुरा घरभित्र छरिएको काटिएको नङले घरका डाँडाभाटा गन्छ र आफू नासिँदै गइन्छ ।

२९) उज्यालो नहुँदै ब्रह्ममुहूर्तमा नउठी झलल्ल घाम लागुन्जेलसम्म सुत्योभने स्वास्थ्य बिग्रिनुका साथै अलच्छिन समेत लाग्छ ।

३०) सुत्ने ओछ्यानमा बसी खाने कुरा खायो भने इन्द्रको जस्तो ऐश्वर्य भए पनि नाश हुन्छ ।

३१) घरमा मान्छे मरेको अवस्थामा चुल्हादेखि लिप्दै दैलामा पुऱ्याउनुपर्छ र शुध्याईको दिनभने रातो माटोले लिप्दै (गाईको गोबरमा रातो माटो मिसाई) चुल्हामा पुऱ्याउनुपर्छ । मान्छे मरेको अवस्थामा बाहेक अरू समयमा यसरी उल्टो गरी लिप्नु हुँदैन । साथै अघिपछि रातो माटो नमिसाई हरियो गोबरले मात्र पनि लिप्नु हुँदैन ।

३२) पाधेर हाँस्यो भने कतै सभा समारोहमा गएको बेला अकस्मात् पाध आउँछ । अर्थात् कसैले पाधेको बेला या आफैले पनि पाधेको बेला हाँस्यो भने उस (पाध) लाई खिसी गरे जस्तो हुन्छ रे र उसले समाजमा बसिरहेको बेला इज्जतै लिन्छ ।

३३) ब्राह्मण, क्षत्री आदि अन्य केही जातिहरूको मरेको तेह्र दिन नभैकन जूठो सकिँदैन तर सार्कीको भने दशै दिनमा किरीया सकिन्छ । गहुँत खाए, मलामी ख्वाए, दानदक्षिणा गरे, बस् त्यत्ति हो ।

३४) मान्छे मरेका घरका बाहिरी भित्तामा हरियो गोबरको चिह्न लगाउनुपर्छ । यस्तो चिह्न दिएपछि टाढाबाट कुनै नौलो मान्छे घरमा आउँदा "यो घरमा जूठो परेको रहेछ । यस घरमा धर्मकार्य गर्नु हुँदैन" भन्ने कुराको बोध हुन्छ ।

३५) टाढाको बाटो हिँड्दा, वस्तुभाउको गोठ सार्दा, नयाँ बाली लगाउँदा र पहिलो पटक खेतबारीको बाँझो मार्दा साइत हेर्नु पर्छ ।

३६) घरको कुनै मान्छे परदेश लागेको दिन घरमा बसेका अरू मान्छेले बेलुका भात पकाएर खानै पर्छ । कट्याक कुटुक खाएको भरमा हुँदैन । घरका मान्छेले बेलुका भात खाएनन् भने बाटो हिँड्ने मानिसलाई साइत पर्दैन ।

३७) घर छोडेर टाढा जान लाग्दा दूध र मासु नखानु । खाएमा साइत पर्दैन । दहि र घ्यू भने हुन्छ ।

३८) घरबाट टाढाको बाटो हिँड्ने बेलामा आफूले हाछ्यूँ गरियो भने या अरू कसैले हाछ्यूँ गरिदियो भने अर्को पटक आफू घर फर्केर आउन मुश्किल पर्छ । अर्थात् आफैं मरिन्छ ।

३९) कसैको यात्रामा निस्कँदा कसैले हाछ्यूँ गरिदियो वा आफैले हाछ्यूँ गरियो भने एकछिन भूईंमा टुसुक्क बसेर हिंड्नु साइत बिग्रिदैंन।

४०) घरको भाततिहुन अकस्मात् ध्याप्लावक्क छोडियो भने त्यस घरको एकजना मान्छे मर्छ। केही गरी त्यो घरबाट मृत्युको घटना टऱ्यो भने आफन्तमा कतै पर्न सक्छ।

४१) घरमा मरेका मान्छेका नाउँमा एउटा गाई अथवा गोरु छोड्ने चलन छ। यसरी जसले छोडेको छ-त्यसले गाई वा गोरु (छोडिइएको) बाँध्नु कुदाउनु हुँदैन। यसरी आफूले छोडेको साँढे वा साँढी मऱ्यो भने एक माना चामल, एक रुपियाँ, एक जोर जनै नयाँ रूमालमा हालेर पोको पारी खाल्टो खनेर गाड्नुपर्छ। यसरी गाडेपछि कपाल खौरी नुहाई एक छाक अलिनु खाएर एक दिने किरीया गर्नु पर्छ। मृत व्यक्तिका नाउँमा छोडेको गाई ब्याएपछि छोड्ने मान्छेले पाल्नु र त्यस गाईको दूध खानु हुँदैन। अरू नै मान्छेले पाल्दा पनि त्यो गाईको दूध, दहि, मोही, घ्यू खानु हुन्छ तर देउता पितृलाई चढाउनु हुँदैन र चढ्दैन पनि।

४२) खेतमा रोपाईं गर्नु भन्दा पहिले भूमिपूजा गर्नु पर्छ। यसरी पूजा गरेपछि खेतका गऱ्हामा प्रशस्त पानी पुग्छ।

४३) रोपाईं गर्दा गर्दै खेतका आलीमा बीउ राख्नु हुंदैन। यदि झुक्किएर राखिन्छ भने उत्निखेरै मूसलधार पानी परेर त्यो दिन खेतको रोपाईं पूरा गर्न सकिंदैन।

४४) खेती गर्दा सोमबार शुरू गऱ्यो भने राम्रो हुन्छ। घर बनाउँदा बुधबार शुरू गर्दा शुभ हुन्छ।

४५) सालुसाँभली स्थान (रामेछाप) का भट्टराईहरू सोमबार घर छोडेर परदेश लाग्दैनन्। त्यसैगरी घिमिरेहरू शनिबार र दाहालहरू बुधबार बार्छन्।

४६) उत्तर दिशा शिरान गरेर सुत्यो भने छ महीना आयु घट्छ। सकेसम्म भात पनि उत्तर दिशातिर फर्किएर खानु राम्रो होइन।

४७) सिलाएर एक पटक लगाइसकेको कपडा नाप्नु हुँदैन। अशुभ हुन्छ।

४८) मानुपाथी खाली भूईंमा नराख्नु। साथै घोप्ट्याएर राख्नु पनि हुँदैन। सह जान्छ।

४९) गणेश चौथीका दिन जून हेऱ्यो भने चोरीको बात लाग्छ।

५०) गणेश चौथीका दिन आफूले कसैलाई सराप्नु हुँदैन। यदि केही गरी झुक्किएर सराप्न पुगियो भने त्यो सराप आफैंमाथि आइलाग्छ।

५१) गणेश चौथीका दिन अर्काका घरको संघार, जाँतो र गोठमा गएर दिसापिसाब गर्नु पर्छ। त्यसैगरी अर्काका बारीको फलफूल पनि चोर्नु-पर्छ। यस दिन यस्ता उपद्रयाहा काम गर्दा वर्षदिन भरिनै आफूमाथि कुनै अस्तो आइलाग्दैन।

५२) घर छोडेर टाढा जाने बेलामा आमाबाबु र जीवन सँगिनीले बिदा गर्नु हुँदैन। यदि अटेर बिदा गरेमा फेरि भेट हुँदैन।

५३) दाउरा चुल्हाको छेउछाउतिर अथवा अन्त कतै ठड्याएर राख्नु हुँदैन। ठड्याएमा शत्रु ठडिन्छन्।

५४) सोमबार नयाँ लुगा किन्नु र लगाउनु हुँदैन। अटेर गरेर किन्ने र लगाउने काम गरेमा या त आफू सिकिस्त बिरामी होइन्छ, या मृत्युकै सम्भावना हुन्छ।

५५) कुनै गाउँमा अकस्मात् आएर हुचिल करायो भने त्यस गाउँको एउटा न एउटा मान्छे मर्छ।

५६) घरको धुरीमा गिद्ध आएर बस्यो भने त्यस घरका एक जना मानिसको मृत्यु हुन्छ।

५७) कुनै गाउँमा स्याल, कुकुर रोए भने त्यस गाउँको एक जना मान्छेको मृत्यु हुन्छ।

५८) मध्यरातमा अकस्मात् (घाँसले नखाएको र छिमेकका वस्तु फुकी दुःख दिएको अवस्थामा

बाहेक) घरको भँसी एकोहोरो तालले करायो भने त्यो गाउँमा एकजना मान्छेको मृत्यु हुन्छ। रांगो खोज्न पनि सक्छ भन्ने कुरा उठ्न सक्छ। तर रांगो खोज्दा एकोहोरो कराउनुका साथै शारीरिक लक्षणबाट पनि पत्ता लगाउन सकिन्छ।

५९) बच्चा नजन्माएकी स्वास्नी मानिसको स्तन देखियो भने अशुभ हुन्छ।

६०) सपनामा कोदो रोपेको, नदीमा बाढी आएको र खेतबारी खने जोतेको देखियो भने विपनामा कसैको मृत्युको समाचार सुनिन्छ।

६१) बेंसीबाट हुटीट्याउँ कराउँदै गाउँमा पसी पुनः कराउँदै बेंसी झऱ्यो भने त्यस गाउँमा एक जना मानिसको मृत्यु हुन्छ।

६२) स्वास्नी मान्छेले लोग्ने मान्छेले लगाउने लुगा र लोग्नेमान्छेले स्वास्नीमान्छेले लगाउने लुगा लगायो भने दुइटैको आयु घट्छ।

६३) लोग्नेले स्वास्नीको जूठो खानु हुँदैन, आयु घट्छ।

६४) घरबाट एक जना मानिस परदेश लागेको अर्को मानिस अन्तैको लागि त्यही दिन प्रस्थान गर्नु हुँदैन। यसरी हिंड्दा तीन वास हुन्छ। घरमा बस्ने अरू मानिस छैनन् भनेचाहिँ दोष लाग्दैन। चार बासको व्यवस्था गर्न सके पनि दोष लाग्दैन।

६५) नयाँ चामल र दाल मिसाएर पकाएको खिचडी माघे सक्रान्तिको दिन नभै खानु हुँदैन। यसै दिनदेखि खिचडी खाने बाधा फुक्छ।

६६) रजस्वला भएकी पहिलो दिनकी नारीले दोस्रो दिन भएकीलाई सामान्यरूपमा छुनु भए पनि एक अर्काले छोएको खानु भने हुँदैन। यसैगरी २, ३ तथा ३, ४ दिनकाले एक अर्कामा छुन पनि दोष लाग्छ।

६७) नारीहरू रजस्वला भएको पहिलो दिन चाण्डालनी, दोस्रो दिन ब्रह्मघातिनी र तेस्रो दिन धोबिनी हुन्छन् र चौथो दिन आ- आफ्नो जातमा परिणत हुन्छन्।

६८) रजस्वला भएर चौथो दिनकी (ऋतु स्नान गरेकी) नारीले पकाएको भात आफ्नो लोग्ने र छोराछोरीले खानु हुन्छ। आफूभन्दा माथिका मान्यजन अर्थात् सासू ससुरा आदिले खानु हुँदैन।

६९) रजस्वला भएको चौथो दिन (ऋतु स्नान गरेको) श्रीमतीसंग मैथुन गर्नैपर्छ। यो दिन मैथुन नगर्दा ब्रह्म हत्याको पाप लाग्छ।

७०) रजस्वला भएको चौथो दिन हाँडीमा मकै भटमास आदि कुनै पनि कुरा भुट्नु हुँदैन। यदि हेलचेक्र्याइं गरी भुटेमा सन्तान भुटिन्छन्।

७१) रजस्वला भएको चौथो दिन विशेषरूपमा कपाल कोरे, शृङ्गार गरे तिथि, श्राद्ध, चाडपर्व आदिमा रजस्वला हुन्छन्। अर्थात् तिथि, श्राद्ध, चाडपर्व चुन्छन्।

७२) ठूलो बतास लागेर पानी पऱ्यो भने चुल्हा या अगेनामा लोहोरो राखिदिनु, बतास लाग्न रोकिन्छ।

७३) काखको बच्चाले बिहान जुरुक्क उठेर मझेरीमा कुचो लगायो भने त्यो दिन घरमा पाहुना आउँछन्।

७४) जातो पिंधी सकेर ओइरामा अलिकति सामल राख्नु पर्छ। यसो गर्दा सह जांदैन।

७५) खेतबारी खन्दाखन्दै, घाँस काट्दा काट्दै कोदालो– कोदाली, हँसिया, कचिया साट्नु हुँदैन। साटेमा हात, खुट्टा काटिन्छन्।

७६) देवाली गरेको भोलिपल्ट 'रगत' बार्नु पर्छ। यसको मतलब यस दिन हलो जोत्नु, कोदालो खन्नु हुँदैन।

७७) परेवा, बोको देवीलाई भाकल पूजा गरेको दिन पनि रगत बार्नु पर्छ।

७८) खेतबारीमा मकै गोडी सकेपछि निम्न वाक्य पढ्दा मकै राम्ररी सप्रन्छन्– ''लाट्लोट् बडावडा बोट् हात्ती बाध्ने फेद''

७९) गर्दा काँकुरा पल्हाएको आँटी वस्तुले खाए भने पेट फोलेर मर्छन् । वस्तु नमरुन् भन्नका लागि सो खाएको आँटीको बुट्टालाई लौराले सातचोटि हिर्काएपछि त्यसको विष नाश हुन्छ । आँटीको विष लागेको कुरा वस्तुले छेर्दा थाहा पाइन्छ ।

८०) बिहान हाछ्यूँ गर्दा शुभ हुन्छ, दिउँसोको ठीकै हुन्छ, राति गर्दा अलच्छिन लाग्छ । त्यसैले बेलुका हाछ्यूँ गर्दा तेसर मान्छेले 'थुक्क' भन्ने शब्द उच्चारण गरिदियो भने त्यसको दोष मेटिन्छ । भात खाँदाखाँदै हाछ्यूँ गरेमा अर्को मानिसले अम्खरा वा गिलासमा आफूलाई पिउन सारेको पानी हातमा राखेर नछोडिकउञ्जेल भातको गाँस हाल्नु हुँदैन ।

८१) बिहान आगो भर्भरायो भने त्यसै दिन वा भोलि-पल्ट घरमा पाहुना आउँछन् । राति आगो भर्भ-रायो भने भूत, प्रेत, पिशाच, डाङ्किनी आउँछन् ।

८२) कागले आफ्नो जीउमा बिट्याई दियोभने आफू-लाई अपसगुन हुन्छ । त्यसको दोष मेट्न ग्रह-शान्ति गर्नु पर्छ ।

८३) संक्रान्तिको दिन मोही पार्नु पर्छ । दुई महीनाको दहि हालेर मोही पार्नु हुँदैन । कुलपितृ रिसाउँछन् ।

८४) मोही पार्नु भन्दा पहिले ठेकी ढोग्नुपर्छ ।

८५) हिड्दा हिड्दै गोडाका औंलामा ठेस लाग्यो भने औंलाले आंखा देख्दैन । त्यसले औंलामा बारम्बार ठेस लागिरहन्छ । यसरी ठेस नलागोस् भन्नका निम्ति स्वास्नीमान्छेले कपालमा बाँधेको धागो ठेस लागेको औंलामा बाँध्नुपर्छ । त्यसपछि औंलाले आंखा देख्छ र ठेस लाग्दैन ।

८६) गर्भिणी नारीले देउताको मन्दिरमा जानु र दर्शन गर्नु हुँदैन । यदि मठमन्दिर गएर दर्शन गरेमा गर्भको कुनै न कुनै ठाउँमा दाग बस्छ । जन्मिएपछि जीवनभर त्यो दाग जाँदैन । गर्भिणी अवस्थामा मठमन्दिरमा गएमा– "भगवान् ! बच्चा जन्मिएपछि दर्शन गर्न ल्याउँछु" भन्ने भाकल गरेमा दाग बस्दैन ।

८७) शुक्रबार माइत जाँदा शनिबार आमासंग छुट्टिएर छोरीले घर जानु हुँदैन । गएमा दुइटै आमाछोरी बिरामी हुन्छन् । अर्को शुक्रबार र शनिबार आमाछोरीको भेट भएमा त्यो दोष लाग्दैन ।

८८) गाउँमा काकाकूल र सुरभि चरो करायो भने पानी पर्छ ।

८९) श्रावण १ गतेदेखि १५ गतेसम्म नयाँ कपडा बजारबाट किनेर ल्याउनु हुँदैन । हुन त श्रावण महीनाभर वर्जित छ तर १५ गते कटी सकेपछि तजविसेक हुनसक्छ । यस अवस्थामा मान्छेको मृत्यु भएछ भने पनि काज्रो र किरीया पुत्रीलाई चाहिने कपडा बाहेक अरु कपडा किन्नु हुँदैन ।

९०) आफूभन्दा तल्लो तहका मानिस (जस्तै– छोरा-छोरी) ले बिहान हाछ्यूँ गरेमा– 'चिरञ्जीवी भएस्' भन्नुपर्छ, दिउँसो हाछ्यूँ गरेमा 'स्याबास' भन्नुपर्छ, बेलुका हाछ्यूँ गरेमा 'थुक्क' भन्नुपर्छ । तर आफूले मान्नु पर्ने मानिसलाई माथिका वचन प्रयोग गर्न मिल्दैन । यसको अभिप्राय– जसले हाछ्यूँ गरे पनि बिहानको उत्तम, दिउँसोको मध्यम र बेलुकाको अधम हुन्छ । हाछ्यूँले कुनै पनि मानिसको शुभ र अशुभको संकेत दिन्छ ।

९१) धान कुटेर निफन्न लाग्दा केहीबेर विश्राम गरिन्छ । यस अवस्थामा ढिकीमाथि बस्यो भने पींधमा 'पीलो' निस्कन्छ । धान कुट्दा वा जाँतो पिंधदा पिंधदै ढिकी जाँतो माथि बस्यो भने "जसरी हामीलाई (मलाई) एकछिन् थकाइ मार्दा पनि सुबिस्तासित बस्न दिइनस् त्यसैगरी तँलाई पनि दुःखैदुःख भेजाओस्" भन्ने कुरा ढिकीजाँतोले गर्छन् ।

९२) विवाह भएको पहिलो वर्ष क्षयमास परेमा लोग्नेस्वास्नी एकै ठाउँमा बस्नु त परै जाओस् एउटै पधेँराको पानीसम्म खानु हुँदैन ।

९३) विवाह भएको पहिलो वर्षको श्रावण महीनामा सासू बुहारीले एउटै पधेँराको पानी खानुहुँदैन ।

चैत महीनामा माइत बस्नु हुँदैन । (रामेछाप जिल्लाको सांगलीस्थान गाउँमा यस किसिमका अरू महीनाका नियमहरू कसैले पालना गरेको पाइएको छैन)

९४) सोमबारे औंसी, चतुर्दशी, पूर्णिमाको परेवा, मङ्गलबार र शनिबार नयाँ कपडा सीउनु र लगाउनु हुँदैन ।

९५) श्रावण महीनामा कपाल खौरियो भने कपाल दुख्ने व्यथा हुन्छ ।

९६) मझेरी लगायत अन्य कुनै पनि ठाउँमा दाउरा, कुचा ठड्याउनु हुँदैन, शत्रु ठडिन्छन् ।

९७) कुचा- कुचा एकै ठाउँमा भेट भए भने झगडा गर्छन् ।

९८) माइतमा पहिलो पटक रजस्वला भएकी कन्याको मुख चार दिनसम्म लोग्नेमान्छेले हेर्नु हुँदैन । रजस्वला पनि २२ दिनसम्म बार्नुपर्छ ।

९९) विवाह गरेको पहिलो वर्षको पहिलोचोटि छोरीलाई घर पठाउँदा सामु शुक्र छन् कि छैनन् हेर्नुपर्छ । (यसलाई मैताल् पठाउँदाभन्दा फरक पर्दैन) सामु शुक्र परेको अवस्थामा छोरीलाई घर पठायो भने छोरी ज्वाईंमध्ये एक जनाको अन्त्य हुन्छ ।

१००) स्वास्नीमान्छेले (खासगरी विवाह भैसकेकीले) शनिबार, सोमबार र मङ्गलबार सौभाग्यका सामान किन्नु हुँदैन ।

१०१) घरबाट निकै टाढा जान लागेको बेलामा लोग्ने मरेर बरखी बारेकी स्वास्नीमानिस देखियो भने साइत पर्दैन । त्यो दिन घरबाट ननिस्के हुन्छ ।

१०२) काखीमा र सण्डीमा रौं नआएका लोग्नेमान्छे र स्वास्नीमान्छे दुवैको बिहान जुरुक्क उठेर मुख हेर्नु हुँदैन । हेरियो भने त्यो दिन गर्ने कामको साइत पर्दैन । तर १६ वर्ष उमेर नभए-काको मुख हेर्दाभने दोषको भागी हुनु पर्दैन ।

१०३) अन्न फलेको खेतबारीमा गएर र अन्न थुप्र्याए-को ठाउँमा गएर तथा अन्न बोकेको अवस्थामा सुसेल्नु हुँदैन । सह जान्छ ।

१०४) आगोको अगुल्टो लिएर नाचियो भने राति ओछ्यानमा पिसाब फेरिन्छ ।

१०५) रूद्री पूजा, सत्यनारायणको पूजा तथा अरू पनि विशेष किसिमका पूजाआजा गरिसकेपछि घरमा तोरण झुण्ड्याउनुपर्छ ।

१०६) पधेंरामा पानी लिन जाँदा एउटा गाग्रो नभरिइकन त्यसै माथि अर्को गाग्रो अथवा अरू कुनै पनि पानीको भाँडो थाप्नु हुँदैन । यसरी काटेको पानी खायो भने घाँटीमा गाँड निस्कन्छ ।

१०७) घाँस, दाउरा, स्याउला तथा अन्य कुनै पनि भारी बोकेर ल्याई बिसाउने बित्तिकै नाम्लो फुकाई हाल्नुपर्छ । उतिखेर फुकाएन भने बन्धनमा परिन्छ ।

१०८) घरबाट निकै टाढा जान लाग्दा रित्तो गाग्रो भेटियोभने ठ्याक्कै साइत पर्दैन ।

१०९) क. ससुराल जाँदा नयाँ कपडा लगाएर जानु,
ख. शत्रु कहाँ जाँदा राम्रो जुत्ता लगाएर जानु,
ग. आफन्त (इष्टमित्र) कहाँ जाँदा टोपी राम्रो लगाउनु, र
घ. मावल र मीतकहाँ जाँदा भुत्तेझाम्रे भएर जानु ।

११०) नयाँ दुलही घरमा भित्र्याएपछि शिला पूजा गर्नुपर्छ । पहेंलो बेसारमा रङ्गाएको कपडामा लोहोरो राखी पूजा गरिन्छ । यो कपडालाई श्रीमतीले बच्चाको थाङ्ना मानेर धुने र श्रीमान्ले पानी हाल्ने गर्छन् ।

१११) कुनै काम विशेषले घरबाट अन्त जाँदा पछाडि फर्केर नहेर्नु । बाटो सर्दैन ।

११२) दिन ढल्किएपछि बिहान ब्रह्ममुहूर्त नहोउञ्जेल नुहाउनु, लुगा धुनु हुँदैन । अलच्छिना लाग्छ । अर्थात् मान्छे मरेको अवस्थामा मात्र यसो गरिन्छ ।

११३) राति कपाल खौरियो भने अलच्छिन लाग्छ । आफन्तमध्ये कोही गुमेमा मात्र यसो गरिन्छ ।

११४) काखको बच्चालाई सातो गएमा र केटाकेटी तर्सा सातो झारफुके भाकौं फुकन लैजानु परेमा अथवा निदाउँ'मा बोकी बाहिरफेर डुलाउनु पर्दा अगेनाको खरानी र दाहिने पैतालाको धूलो मुछ लगाएर निधारमा टीको लगाइदिनुपर्छ । त्यसो गरेमा बाटामा कुनै लागू र भूत प्रेतले छुँदैन ।

११५) हलो जोत्दै जाँदा गोरु थचक्क बस्यो भने त्यो धनीको गोरु पचाट्टै मर्छ । यसको मतलब त्यस गोरुले एक महीनाभन्दा बढी काम दिंदैन ।

११६) दैलो संघारमा बस्नु हुँदैन ।

११७) कुनै पनि मानिसका अगाडि कालो बिरालो आएर तीन पटक घुम्यो भने त्यो मानिस छ महीनाभित्र मर्छ ।

११८) मुख धुँदा लोग्नेमान्छेले दुई हातले धुनु हुँदैन र स्वास्नी मान्छेले एक हातले धुनु हुँदैन । अर्थात लोग्नेमानिस र स्वास्नीमानिसको स्वभाव थाहा पाउनु पर्‍यो भने मुख धुँदा विचार गरे स्वतः थाहा हुन्छ ।

११९) टुप्पाबाट र बीचबाट दाउरा बाल्नु हुँदैन । फेदबाट बाल्नुपर्छ बीचबाट दाउरा बाल्यो भने ढाड दुख्ने व्यथा हुन्छ र टुप्पाबाट बाल्यो भने टाउको दुख्ने व्यथा हुन्छ ।[2]

१२०) बत्तीले बत्ती सल्काउनु हुँदैन ।

१२१) भुईंमा नराखीकन बहानबाट भाततिहुन र अरु खानेकुरा झिकेर खानु हुँदैन । खायो भने मन सधैं पाकिरहन्छ ।

१२२) नओथाएको (धुरीमा बाफ नपुगेको) भाततिहुन खानु हुँदैन । सह जान्छ । अर्थात् भाततिहुन फाकु हुँदैन ।

१२३) घरबाट निस्किएर कतै डुल्न जाँदा तेसर मान्छेले– 'कहाँ जाने ?' भनेर सोध्यो भने साइत पर्दैन । अगाडि पाइला नबढाउनु । घरमा थचक्क बसे हुन्छ ।

१२४) नाङ्ला, डाला र चाल्नामा राखेर खाने कुरा खायो भने नाङ्ला, डाला र चाल्ना जत्रै छाती हुन्छ ।

१२५) साउन महीनामा रोपाइँ गर्दा कसैलाई पनि हिलोले हिर्काउनु र हिलो छ्याप्नु हुँदैन । सो हिर्काइ र छेपाइले हिर्काइने र छेपाइने मान्छे थलिन्छ । तर असार महीनामा भने दोष लाग्दैन ।

१२६) असार १५ गते दहिच्यूरा र साउन १५ मा खीर खाइयो भने गति परिन्छ ।

१२७) श्राद्ध गरेको दिन बिल्कुल सुकाउनु, मेलापात जानु हुँदैन । पितृ सरापी होइन्छ ।

१२८) तुलाको एकातिर भैंसीको गोबरको थाल्ला र अर्कोतिर सानो केटाकेटी राखेर जोख्दा बराबर भएन भने त्यसको बुद्धि र आयु कमी हुन्छ ।

१२९) पुलीससंग मीत नलगाउनु, गरीबसंग धन नलिनु, र श्रीमतीको कहिल्यै विश्वास नगर्नु ।[3]

१३०) बाहिरफेरबाट आउँदा अगेना या चुल्लामा आगो नछोइकन काखको बच्चा छुनु हुँदैन । आफू कुनै भूत, प्रेत, पिशाच डुलुवा लागेर आएको होइन्छ त्यो बच्चालाई सर्छ ।

१३१) कपालमा टोपी नलगाई एक पाइलो पनि हिंड्नु हुँदैन । अलच्छिन लाग्छ । खासगरी आमा बा मर्दा मात्र टोपी नलगाई हिंडिन्छ ।

१३२) बिरामी भएको अवस्थामा जुम्रा मार्नु हुँदैन ।

१३३) नयाँ घरमा बसाईं सर्दा सबैभन्दा पहिले संघार पूजा गर्नु पर्छ ।

१३४) वास्तु पूजा गर्दा मूलथाममा एक माना चामल, जनै, सुपारी, भेटी राखी बलि पूजा गरेर छोप्नुपर्छ ।

१३५) काखका बच्चाले टाङमुनि मुन्टो छिराई छिराई हेरे भने भाइ बहिनी डाकेको हुन्छ ।

१३६) घरबाट टाढा जाने अघिल्लो दिन स्वास्नीसंग संगै सुत्नु हुँदैन । बाटो हिंडदा साइत पर्दैन ।

---

२) दीपं दीपो नज्वालयेत् ।

३) विश्वासो नैव कर्तव्यः स्त्रीषु राजकुलेषु च ।

१३७) छोरी, दिदी, बहिनीको विवाह भएपछि सन्तान नजन्मिउञ्जेलसम्म उनीहरूका घरको खाने कुरा माइतीतर्फ खासगरी आमा, बा र ब्रतबन्ध गरेका दाज्यूभाइले खान् हुँदैन ।

१३८) पिसाब फेर्दा लोग्नेमान्छेले आफ्नो लिङ्ग र स्वास्नीमान्छेले आफ्नो योनी छुनुपर्छ । यसो गर्दा पिसाब निखिएर आउँछ ।

१३९) चुल्हामाथि बत्ती राख्नु हुँदैन । ऋणको ओइरो लाग्छ ।

१४०) सोमबारे औंसीको दिन बिहान नबोलीकन नुहाउनुपर्छ । यस दिन हलो जोत्नु, कोदालो खन्नु र अरू नयाँ काम शुरू गर्नु हुँदैन ।

१४१) स्वास्नीमान्छेले आफू रजस्वला भएको तीन दिनको दिन लुगा सीउनु हुँदैन । सीइएमा उनीहरू अर्को जन्ममा दमिनी हुन्छन् ।

१४२) लोग्नेमान्छेको कुममा फलाम हुन्छ । स्वास्नी–मान्छेको कुममा सीयो हुन्छ । स्वास्नीमान्छेको टाउकामा फलाम हुन्छ । लोग्नेमान्छेको टाउकामा सीयो हुन्छ ।

१४३) गाई, भैंसी, बाख्रा आदि कुनै पनि घरपालुवा जनावर बाली हुने बित्तिकै तीन ओटा सिस्नाका झाम्टाले टाउकादेखि हिर्काउँदै सुतमा छोएर दोबाटोमा लगी मिल्किनुपर्छ । यसो गर्दा बाली हुने बेलामा कसैको चोखे लागेको रहेछ भने त्यसको दोष मेटिन्छ ।

१४४) स्वास्नीमान्छेले कपाल कोर्दा कोर्दै काइँयो भुइँमा झर्‍यो भने त्यस दिन घरमा पाहुना आउँछन् ।

१४५) राति सुत्ने बेलामा चुल्हा चम्कालाई ढोगेर सुत्यो भने सपनामा ऐंठन गर्दैन ।

१४६) कचिया, हँसिया यी नपाए सादा फलामै मात्र भए भए पनि शिरान हालेर सुतेमा राति ऐंठन गर्दैन ।

१४७) शिरानमा कुकुर डाइनाको लौरो राखेर सुत्यो भने राति सपनामा ऐंठन गर्ने, भूतप्रेतले दुःख दिने, छल्ने, धुँडामा पिङ्लामा चुस्ने जस्ता कार्य हुन पाउँदैन । साथै बोक्सी छोडाले पनि छल्न आउँदैनन् ।

१४८) आफूलाई खान सुकाएको बिस्कुन माग्नेलाई दियो भने सह जान्छ । यसरी सह नजाओस् भन्नाका निम्ति माग्नेको भाँडामा अन्न दिइसकेपछि त्यहाँ-बाट दुई चार गेडा झिक्नुपर्छ ।

१४९) बिहान पधेंरामा गाग्रो या गाग्रीमा पानी भरेर घरमा ल्याउन डोकामा हालिसकेपछि तीन अञ्जुली पानी (गाग्रो या गाग्रीकै) चढाउनु । यसरी चढाएको पानी देवता पितृले खान पाउँछन् ।

१५०) शरन् (नु ?) लागेपछि खर काट्नु हुँदैन । परिस्थितिवश काटिएछ भने पनि त्यो खरले घर छाउनु हुँदैन । जम्मा सातदिन शरन् (नु ?) लाग्छन् ।

१५१) यदि सम्भव हुन्छ भने रजस्वला भएको पहिलो, दोस्रो र चौथो दिन पनि स्वास्नीमान्छेले लुगा नसीउनु ।

१५२) दिसा गर्दागर्दै नाकको प्वाल कोट्याइयो या छोइयो भने नाकको पोरा (प्वाल) मा घाउ हुन्छ । यो घाउ दिसा बस्दा दाहिने हातको चोरी औंलाले नाकको पोरा छोउँ कि छोउँ जस्तो गर्नु, घाउ खटिरा बिसेक हुन्छ ।

१५३) दिसा धुने पानी दिसा गर्दागर्दै छोइयो भने त्यो पानी पिसाब सरह हुन्छ ।

१५४) स्वास्नीमान्छेले फर्सीको मेट्नु खाएभने हाँडी गाग्रा फुट्छन् ।

१५५) गालाको दुवै भागमा आफूलै थाहै नपाइकन कालो लाग्यो भने त्यो दिन घरमा पाहुना आउँछन् ।

१५६) देब्रे हातले दाहिने गोडो धुनु या मिच्नु हुन्छ तर दाहिने हातले देब्रे गोडो मिच्नु या धुनु हुँदैन ।

१५७) गोडाले गोडा मिच्नु हुँदैन । अलच्छिन लाग्छ ।

१५८) [illegible] तरकारी खानको निम्ति इस्कोस लगाए-को हुन्छ। तीन वर्षसम्म लगातार फल्छ। त्यसपछि इस्कोसको झाल काटेर फाल्नुपर्छ। यदि नकाटीकन राखी छोडेमा इस्कोसको झाल [illegible] गर्नु कराउँछ र घरमा एउटा न एउटा [illegible] हुन्छ।

१५९) विवाह [illegible] चोका चँदुवा गर्दा पसाएको केराको [illegible] भएन भने सन्तान गतिला हुँदैनन्। [illegible] बटुकलाई सुनाएको मन्त्रमा सिद्धि हुँदैन।

१६०) रजस्वला भएको चारौं दिनमा स्वास्नीमानिसहरू नुहाएर आएपछि घरमा सुन पानी छर्कन्छन्। त्यस पानीमा उनीहरू आफूले लगाएको [illegible]को फुर्को पनि चोब्छन्। यसो गर्दा रज-स्वला हुँदा भएको लाट्लोट्को दोष लाग्दैन।

१६१) रजस्वला भएपछि ननुहाईकन गाई छुनु, गाईको दुध, दहि खानु हुँदैन पाप लाग्छ। तर नुहाएपछि भने दोष लाग्दैन।

१६२) छोधारो दिने वेलामा माउ अथवा फुललाई "सबै भाले होऊन्" भन्दै तीन पटक अगेनामा घुमाउने हो भने सबै भाले हुन्छन्।

१६३) मुट्न छट्याएको मकै निफन्यो भने राम्ररी फूल उठ्दैनन्।

१६४) एक भक्तिको दिन मकै भुट्यो भने सन्तान भुटिन्छन्। श्राद्धका दिनमा भए पितृ भुटिन्छन्

१६५) पकाउनका निम्ति काटेको काँचै खाए पनि हुने तरकारी नपकाईकन खायो भने त्यसका छोरा–छोरी जन्मिन्छन्।

१६६) भाततिहुन चलाएका डाडू पुन्यू चलायो भने विवाहमा पानी पर्छ।

१६७) काखमा बच्चा छँदै या ठूलो भएपछि आमाले अर्को बच्चा पाएमा– छोरी पाए छोरालाई रुन्चे लाग्छ, छोरो पाए छोरीलाई रुन्चे लाग्छ।

१६८) घरको मानिस टाढा परदेश लागेको बेलामा घरका मानिसले सेलरोटी र खिचडी पकाउनु हुँदैन।

१६९) पास्नी नगरुञ्जेल बच्चालाई खोलो तार्नु हुँदैन, सातो जान्छ। पास्नी नगरुञ्जेल सामान्य खालको पेटीभोटो बाहेक अरु कपडा पनि सिलाएर दिनु हुँदैन।

१७०) रेग्मी थर भएका छोरीहरूले पहिलो पटक रज-स्वला नहोउञ्जेल आफ्नो घरमा ब्याएको गाई-को दुध, दहि, घ्यू खानु हुँदैन।

१७१) रेग्मी थर भएका मानिसहरूले मंसीर नलागीकन नयाँ चामल र दहि भिजाउनु हुँदैन।

१७२) धान्य पूर्णिमाको दिन गोठ धूप नगरुञ्जेल नयाँ चामलको खीर पकाएर खानु हुँदैन।

१७३) घरको दैला अगाडि केरा पसायो भने अलच्छिन लाग्छ। त्यसैले घरको अगल बगल र घुरेनतिर पारेर केरा रोपिन्छ।

१७४) घर छोडेको दिनमा परिवारसंग भेट गर्नु हुँदैन। नौ महीनामा घर जानु हुँदैन र नौ वर्षमा गाउँमै जानु हुँदैन।

१७५) विवाह भएर केटाकेटी नजन्मिदै (पत्नी गर्भिणी पनि नहुँदै) अर्काको छोराछोरीले लोग्नेको काखमा पिसाब फेरे भने छोरो जन्मन्छ, स्वास्नी-को काखमा फेरे भने छोरी जन्मिछे।

१७६) बच्चा नभएको रित्तो कोक्रो हल्लाउनु हुँदैन।

१७७) मोही पार्दापार्दै नेती चुँडियो भने त्यो ठेकीको मोही पार्ने मानिसले खानु हुँदैन। अरुले भने खान हुन्छ।

१७८) गर्भिणी अवस्थामा इच्छा लागेको खाने कुरा खान पाएमा बच्चा जन्मिदा उसको जीउमा जालो बाहेक अरु कुनै फोहोर हुँदैन।

१७९) बोल्न नहुने गरी घाँटी खसखसायो भने अर्को मानिसले आफ्नो बारेमा विभिन्न कुरा काटेको हुन्छ। स्वास्नीमानिसको खसखसाएको भए फरियाको फुर्को र लोग्नेमान्छेको भए आफूले लगाएको कुनै पनि कपडाको फुर्को गाँठो पार्नु र सण्डी कन्याउनु। त्यसपछि आफ्नो कुरा काट्ने मान्छेको तुरुन्तै घाँटी बटारिन्छ र त्यो मान्छे बोल्न सक्तैन।

१८०) काखको सानो बच्चालाई सातो गएमा आमाले बिहान झुल्मक उठेर पधेँरामा जाने, नुहाउने, अम्खरामा पानी ल्याउने, पधेँरादेखिनै फरियाको सात फुर्का चोबलेर (चोबल्न छुटाउनु हुँदैन) कसैसित नबोलीकन घरमा ल्याउने, घरमा ल्यइपुऱ्याएपछि घरको मूल ढोकामा एउटा गोडो संघार भित्र र अर्को गोडो संघार बाहिर गर्ने। भित्र तेसर मान्छेले बच्चा लिइरहेको हुन्छ। अनि त्यही पानीमा चोबलि-रहेकै फरियाको मुजाले अम्खरामा चोबल्दै बच्चाको मुखमा "मेरो नानीको सातो आइज हूँ" भन्दै सात चोटि छ्याप्ने। त्यसपछि बच्चाको गएको सातो आउँछ।

१८१) खाली भूईँमा र भित्तामा लेख्यो भने ऋण लाग्छ ।

१८२) केटाकेटीले वा ठूलै मान्छेले पनि सिरक, दोलाईं, तकियामा कुल्चनु र नाघ्नु हुँदैन। जीउ, ढाड र घाँटी दुख्छ।

१८३) सानो बच्चाको थाङ्ना नाघ्ने, कुल्चने गर्नु हुँदैन। बच्चालाई जीउ दुख्छ।

१८४) काखको बच्चालाई जुम्रा परे भने उनीह मुखबाट फींज काढछन्।

१८५) दाँत नआएका बच्चाको कपाल काइँयाले कोरि-दियो भने हम्मेसी दाँत आउँदैनन्।

१८६) छोरो जन्मिएर न्वारान गरेपछि उसको न्वारानको नाम एउटा कागजमा लेखेर राजदरबारमा पर्याँकी दिनु। यसो गर्दा छोरो भविष्यमा राष्ट्रिय जीवनको सम्मानित पदमा पुग्छ।

१८७) ओठ र जिब्रो चिलायोभने मीठो मीठो खाने कुरा खान पाइन्छन्। तर ओठ फर्फरायो भने चाहिं कसैसित ठूलो झगडा पर्छ।

१८८) दाहिने हत्केला चिलायो भने पैसा आउँछन् र देब्रे हत्केला चिलायो भने पैसा खर्च हुन्छ।

१८९) साना बच्चा या बच्चीको नाइटो बढ्यो भने बाबुले वनबाट वस्तु चराएर घर आएपछि दिउँसो चरनमा वस्तु धपाएको लौराले नाइटोमा घोच्नु। नाइटो स्याप्पै बस्छ।

१९०) स्वास्नीमान्छे सुत्केरी साथी झरेन भने त्यसमा कुटो झुण्ड्याई दिनु साथी झर्छ।

१९१) स्वास्नीमान्छेले बच्चा जन्माउँछन्। बच्चा जन्मिएपछि नछुने नहुँदै सुत्केरीकै आलो रगत-बाट पुनः गर्भधारण भएमा पछि जन्मिएपछि त्यसलाई बट्याङ्गमा परी मर्ने डर हुन्छ।

१९२) भात पकाएको माथिल्लो चोइली खायो भने बुद्धि बढ्छ अर्थात् बुद्धि जति माथि माथि आउँछ। पिंधको चोइली खायो भने बुद्धि पनि तल तल झर्छ।

१९३) ऋषिपञ्चमीको दिन स्वास्नीमान्छेले हलोले नजोती कोदालोले खनेर रोपेको मर्का र पिडालु-का गाबाको तरकारी खानुपर्छ।

१९४) बच्चाका दुइटा च्यूँडा भए भने त्यसले पछि दुइटी श्रीमती ल्याउँछ।

१९५) बाटो हिँड्दा काखको बच्चा बोकेको मानिस अघि अघि लाग्नु हुँदैन। डुलुवा, शिकारी, भूतप्रेत, डाङ्किनी आदिले च्वास्स भेट्छ। एक्लै हिंडेको छ भने त अघि पछिको कुरै भएन।

१९६) बच्चा बोकेर घरबाट अन्त जाँदा बच्चाकै खोकिलामा भए पनि या बच्चाकी आमाको पोल्टामा भए पनि बेसार बोक्नुपर्छ। यसरी बोक्दा बच्चालाई भूतप्रेत, पिशाच आदिले दुःख दिदैंन।

१९७) व्रतबन्ध गरेको दिन बटुकहरूले दुई छाक भात खानुपर्छ।

१९८) सानो बच्चाले दूध खाँदा अड्क्यो या सर्क्यो भने आमाले बच्चाको कपालमा फुकेपछि अड्कने या सर्कने हुँदैन।

१९९) मङ्गलबार, जन्मबार (आफू जन्मिएको बार) र साउन महीनामा विवाहका लुगो किन्नु हुँदैन।

२००) भालुले टोकेको मानिसलाई छुचुन्द्राले छोयो भने मर्छ। त्यसैले उसलाई भूईंमा सुताउंदैनन्।

२०१) [illegible] भएपछि बाबसंग कुस्ती खेल्न जानू, [illegible] मालुसंग कुस्ती खेल्न जानू ।

२०२) [illegible] दादुरा आयो भने सो रोग [illegible] घरमा रोटी पकाउनु हुँदैन ।

२०३) [illegible] गनगन गरेभने उनीहरूलाई [illegible] हुँदैन ।

२०४) [illegible] रोटी र रूञ्चे रोटी (मैतालुका रोटी) [illegible] खानु हुँदैन ।

२०५) [illegible] दिसा लाग्यो भने गर्ने । यसरी दिसा गरेर [illegible] भुतभुतेमा अगुल्टो बिरल्दा [illegible] राति दिसा लाग्दैन ।

२०६) छोरा हुने चिल्ली राँड
छोरी हुने फुस्री राँड
पोइ मर्ने टक्का राँड
पोइ परदेश गएकी– आशे राँड ।

२०७) बिहारमा चिलायो भने कसैलाई ढोग्नुपर्ने हुन्छ ।

२०८) खुकुलो कपडा लगाइदिएका बालबालिका मोटाउन बल गर्छन् । साँगुरा कपडा लगाइदिएका बालबालिका दुब्लाउन बल गर्छन् ।

२०९) घरबाट बाहिर निस्कने बेलामा कोपरा र अरूले लगाएका तर भुइँमा त्यसै रहेका चप्पल देखियो भने साइत पर्दैन ।

२१०) मशानघाटमा मुर्दा जलाएर ग्वाई फर्किने बेलामा मलामीले मुर्दा जलाएको नजिकैको एउटा ऐंसेलुको काँढो ढुङ्गाले थिच्नुपर्छ । यसो गर्दा प्रेत मलामीको पछि लाग्दैन ।

२११) मृत व्यक्तिका सम्बन्धितले मलामीलाई सागरबाट फर्किएर आएपछि बाटामा अथवा घरमा अथवा शुध्याईको दिन अथवा पहिलो मासिकमा अथवा पैंतालीसमा अथवा छ महीनामा अथवा वार्षिक श्राद्धमा खुवाउनुपर्छ । सक्नेले यी सबै दिनमा खुवाउनु उत्तम हो । मलामीलाई एक दिन पनि खुवाएन भने मृत व्यक्तिलाई 'भारा' लाग्छ ।

२१२) बान्ता गरेको कपडा केटाकेटीलाई लगाइदिई राख्नु हुँदैन ।

२१३) खजुरो निस्केको ठाउँमा चट्याङ्ग पर्छ ।

२१४) जीउमा घाउ, खटिरा, पीलो आउँदा कुनै वास्ता गर्नु हुँदैन । वास्ता गर्‍यो र सुम्सुम्यायो भने उसले माया गरेको ठाउँ झन्झन् फैलिने अवसर पाउँछ ।

२१५) बारीमा गएको आहकीलाई सस्तो तिहुनै तरकारी दियो भने प्रशस्त फल्छ र सह पनि हुन्छ ।

२१६) केटाकेटी रूँदा आएको आँसुले उनीहरूका भित्रको सबै खराब असर जान्छ ।

२१७) कसैले कसैको बारीको तुलफूल देखेर 'अहो' कति राम्रो तरकारी फलेको भन्यो भने तरकारीको सातो जान्छ र तरकारी फल्दैन, चोखे लाग्छ ।

२१८) छोरीलाई घोप्ट्याएर तेल लगाउनु हुँदैन, पछि अपजसिया हुन्छन् ।

२१९) जीउमा तेल लगाउँदा औंलाका कापकापमा पनि लगाउनु पर्छ । यसरी लगाएन भने राति बोक्सीले चुस्छन् ।

२२०) दशैंको महाअष्टमीको दिन मासु नखाए नवमीको दिन मासु खानु हुँदैन, त्यसैले महाअष्टमीको दिन अन्त खोजेर ल्याएर भएपनि मासु खानुपर्छ ।

२२१) बाहुनलाई भोक लागे भात चलाउँछ, क्षेत्रीलाई भोक लागे आगो लगाउँछ । भोको छेत्री र अघाएको बाहुनलाई जिस्क्याउनु हुँदैन ।

२२२) मलामी गएर आएको दिन घरमा रोटी हाल्नु, मर्क भटमास भुट्नु हुँदैन ।

२२३) लगाएको कपडा सहित मुर्दा जलाउनु हुँदैन । कात्रोले नाङ्गो शरीर छोपेर सोला चढाउनुपर्छ । मृत व्यक्तिले लगाएको कपडा च्यातेर मिल्काउनुपर्छ ।

२२४) संस्कार नचलेको मानिसको मृत्यु हुँदा चिता परबालिसकेपछि 'चित्तापिण्ड' दिनु पर्दैन ।

२२५) मान्छेको मृत्यु भएपछि पञ्चक परे, नपरेको पात्रो हेरेर छुट्याउनु पर्छ । पात्रो हेर्दा पञ्चक परेको रहेछ भने पाँच ओटामध्ये अरु चार ओटा कुशका सोला बनाएर जलाउनुपर्छ। यसो नगरे वर्ष दिन भित्रमा आफन्तको मृत्यु हुन्छ ।

२२६) सपनामा हरियो टपरीमा खीर खाएको देखियो भने चिनेजानेको मान्छे मरेको समाचार सुनिन्छ ।

२२७) रुद्री गरेको दिन बेलुका भात खानु हुँदैन ।

२२८) बालक लुलो भएर हिंड्न सकेन भने बाबुले बेलुका सुत्ने बेलामा तेल घसिदिनुपर्छ, बन्हा हुन्छन् । यसमा आमाले घसिदिएर हुँदैन ।

२२९) आफ्नो जीउमा झिंगाले टोक्यो भने पानी पर्छ ।

२३०) केटाकेटीलाई सबै रङ्गका कपडा लगाइदिनु पर्छ । यसो गर्नाले पछि छारेरोग लाग्दैन ।

२३१) आरीमा खाना खाए भने आइमाईहरु थारै बस्छन् ।

२३२) कुशे औंसीको दिन विवाहको लगनको पोते सुकायो भने कपडामा कीरा लाग्दैन ।

२३३) बिधौती खाँदा कपडामा लगाउनु हुँदैन । बि[illegible] लगायो भने पाडाबाच्छाले कपडा खान्छन् ।

२३४) च्यापु चिलायो भने कि त कसैसित झगडा प[illegible] कि त रुघाखोकी लाग्छ ।

२३५) चोलो शिरान हालेर सुत्नु हुँदैन ।

२३६) बाबुआमाको माझमा सस्याना बच्चाबच्ची सुतायो भने बाफले गर्दा बिरामी हुन्छन् ।

२३७) काश्यप गोत्र भएका मानिसलाई सपना कहे[illegible] भने सपनामा देखेको कुराको फल मिल्दैन ।

२३८) बाबुले फुकेको मन्त्र र आमाले खुवाएको औषधि लाग्दैन ।

२३९) कार्तिक महीनामा सर्प देखियो भने आफू अगति परिन्छ । त्यो दोष मेट्नका निम्ति कालो तिल र चामल खानुपर्छ ।

२४०) सस्याना केटाकेटीलाई बाहिर लैजाँदा उनीहरुको बगलीमा उन्यू हाल्यो भने भूत, प्रेत, पिशाच लाग्दैन ।

२४१) पञ्चक लागेपछि ओखर फोर्नु, बदाम छोडाउनु हुँदैन ।

२४२) केटाकेटीलाई आमाको काखमा राखेर फुक्ता लाग्दैन ।

२४३) छोरीको स्याहार गर्नु र भीरमा मल हाल्नु एउटै कुरा हो ।

२४४) बिहान अन्न मुखमा नहाली खाली पेटमा मासु खायो भने अर्को जन्ममा गिद्ध होइन्छ ।

२४५) बच्चाबच्चीलाई सातो गयो अथवा केटाकेटी व्यथा लाग्यो भने जौ, तिल, दूबो र गाईको गहुँत लिएर मन्सिनु । नाइटाबाट गहुँत झारी तुरीको टुप्पामा पुऱ्याई तुर्क्याएर खवाउनु बिसेक हुन्छ ।

२४६) लोग्नेस्वास्नीको नाइटो मास्तिर फर्किएको छ भने पहिलो पल्ट छोरो जन्मिन्छ । तलतिर नाइटो फर्किएको छ भने छोरी जन्मिन्छे । जन्मदेखि नाइटो तलमाथिको कुरा लिएर आउने हुँदा त्यसपछि जन्मिने बच्चाहरुले पनि भाइ या बहिनी डाकिरहेका हुन्छन् ।

२४७) गर्भिणी स्त्रीले मूँडी कन्याए भने बाँचुञ्जेल डाम नजाने गरी धर्सा बस्छन् । अन्तको बस्दैन । घाँटीभन्दा तल सण्डीभन्दा माथि मात्र बस्छ ।

२४८) केटाकेटीहरु हाड बढ्ने दिन रुन्छन्, मासु बढ्ने दिन हाँस्छन् ।

२४९) रजस्वला भएको अवस्थामा मूला खायो भने सन्तानमा खोइरो लाग्छ ।

२५०) मामा भानिज संगै सुत्नु हुँदैन । केही गरी सुत्नु परेछ भने दुई जनाका बीचमा केही चीज राख्नु पर्छ ।

२५१) सानो तुरी भएका लोग्ने मानिस निरोगी र भाग्यमानी हुन्छन् । ठूलो तुरी भएका मानिस (लोग्नेमानिस) अभागी र रोगी हुन्छन् ।

२५२) गर्भिणी स्वास्नीमान्छेले सपनामा सूर्य, मन्दिर र धारा देखे भने छोरो पाउँछन् । सेलरोटी पकाएको, पोखरी देखे भने छोरी जन्माउँछन् ।

२५३) मुखले बाहिर [illegible] कतकत गर्ने तर पेटमा पाप भएका मानिसको लुगा धुँदा मयल चाँडै निस्कन्छ। पापी मानिसका लुगा हम्मेसी सफा हुँदैनन्।

२५४) बाबुको दिन श्राद्ध नसिद्धिउञ्जेल चीसा लुगा निचोर्न, जुत्तो लगाउन हुँदैन। पितृको मुखमा पानी र काँचपर पर्छ।

२५५) केटाकेटी मोटाए भने मोटाएको नभनेर फेरिएको भन्नु। मोटाएको भन्यो भने बिरामी हुन्छन्।

२५६) केटाकेटीले नाङ्लामा बसेर हाछ्यूँ गरे भने उनीहरूलाई लागेको व्यथा हम्मेसी बिसेक हुँदैन।

२५७) दुइटा गालामा दुई हात लगाउनु हुँदैन, अलच्छिन लाग्छ।

२५८) केटाकेटीलाई पानी वा अरू खाने कुरा सड्यो भने आमाले मास्तिर फर्किएर– "बाबु ऊ...... नानु बुढी आइन्" भन्नु पर्छ। सड्केको बिसेक हुन्छ।

२५९) केश, नङ घरभित्र नफाल्नु। फालेमा त्यसले डाँडा भाटा गर्छ।

२६०) दुई हातले कपाल नकन्याउनू। अलच्छिन लाग्छ।

२६१) दाँतले ओठ, मुख टोक्ने बानी खराब हो, अलच्छिन लाग्छ।

२६२) भात खाँदा छरेर खानेलाई अनिकाल लाग्छ।

२६३) हाँस्दा गालामा खोपिल्टा पर्ने स्वास्नीमान्छे कामासक्ता हुन्छन्।

२६४) पढ्दा मुखबाट उछिट्टिएको थुकको वारणा हुँदैन।

२६५) हातले घाँटी समाउँदा वा कन्याउँदा त्यसपछि फुःफुः गर्नुपर्छ।

२६६) भात खाँदाखाँदै हाछ्यूँ आयो भने 'लक्ष्मी-नारायण' भन्नु अथवा आफैंले पानी अचाउँदा पनि हुन्छ।

२६७) काँक्रोको बीउ राख्दा पहिले फलेको काँक्रोको बीउ राख्यो भने पछि अर्को साल रोप्दा पहिले नै फल्छ। पछिको बीउ राख्यो भने पछि नै फल्छ।

२६८) औंसीको दिन सुकाएर राखेको अन्नमा घुन, पुल्ली र अन्य कीरा लाग्दैन।

२६९) उँभोतिर फर्किएर फलेको खोर्सानी पीरो हुन्छ।

२७०) स्वास्नीमान्छे (खासगरी विवाह गरेका) लाई राति ओछ्यानमा सुत्दा घुँडा या तिघ्रामा बोक्सीले चुस्छन्। यसरी बोक्सीले चुसेको ठाउँ एकदमै नीलो हुन्छ र त्यो दिन स्वास्नीमान्छेको जीउ हुरहुराउँदो हुन्छ र उनीहरू काम गर्न सक्तैनन्। बोक्सीले चुसेको नील डाममा 'हीङ' घोटेर लगाइदियो भने बोक्सीका सबै दाँत हल्लिन्छन्।

२७१) राति सुतेको बेला जुन स्वास्नीमान्छेको योनीमा बोक्सीले चुस्छ त्यो स्वास्नीमान्छेको मृत्यु हुन्छ।

२७२) बुधबार थालेको काम ढिलो सकिन्छ।

२७३) उठी उठी पिसाब फेर्‍यो भने आमाको मुखमा पिसाब फेरे जस्तै हुन्छ।

२७४) अम्बा (फल विशेष) काटेर खायो भने आमा-लाई काटेर खाए जस्तै हुन्छ।

२७५) कसैको घरतिर फर्किएर साँढे रोयो भने त्यस घरको एक जना मान्छे मर्छ।

२७६) पानी परेको ठाउँमा फोका उठ्यो भने ठूलो झरी पर्छ।

२७७) छोरीको विवाह नगरी छोराको विवाह गर्न हुँदैन। किनभने पहिले धर्म र त्यसपछि कर्म गर्नुपर्छ।

२७८) कालो बादलबाट झरेर अन्धकारभित्र पसेको ईश्वर हो कि मानिस?

२७९) साउन महीनामा मूला र कातिकमा काँक्रो नखानू। अगति परिन्छ। मंसीरमा काँक्रो र हरियो मकै खाएमा गति परिन्छ।

२८०) सुन पाउँदा र हराउँदा ठूलो दशा लाग्छ।

२८१) टाढाको बाटो हिँड्ने दिन दूध, खीर र मासु खायो भने आफैंमाथि ठूलो अनिष्ट आइपर्छ।

२८२) परेवाले भूकम्प आउनुभन्दा १२ घण्टा अगाडि थाहा पाउँछ। सो अनिष्ट घटनाको

संकेत पाएरछि ऊ सोकाउन थाल्छ । त्यस्तै अन्य चरा चुरुङ्गी र कुकुरले पनि भूकम्पको संकेत थाहा पाउँछ ।

२८३) केटाकेटीले ओछ्यान मुतेमने रुखको टोड्का–टोड्कीमा परेको पानी खवाउनु, भोलिपल्टदेखि ओछ्यान मुत्दैनन् । हुक्काभित्रको पानी खान दिए पनि ओछ्यान मुत्दैनन् । खानेकुरा ओछ्यानमा राख्नु र केटाकेटीले ओछ्यानमा मुतेको मुतमा भिजाएर खवाउनु, ओछ्यान मुत्दैन ।

२८४) गर्भिणी भएको ६ महीनामा माइज्यूले (गर्भिणी-लाई) दहिच्यूरा खवाउनुपर्छ ।

२८५) किरीया बसेका मानिसलाई आफन्तहरूले जोर बार भेट्न जानु हुँदैन । त्यस्तै जोरबार 'विचार' लानु पनि हुँदैन ।

२८६) सपनामा हलो जोतेको र बारी खनेको देखियो भने आफ्नो नजीकको मान्छे मर्छ ।

२८७) सपनामा पुलीस देखियो अथवा पुलीसले लखेट्यो भने आफ्ना नातागोता मध्येकै कसैको मृत्यु हुन्छ ।

२८८) गर्भिणी स्त्रीले जोडी भएर (एकै ठाउँमा टाँसिएर) फलेको गाजर र अन्य फलफूल खाए भने जोडी बच्चा (जम्ल्याहा) पाउँछन् ।

२८९) घरमा पितृ कार्य परेको दिन गर्भिणी स्त्रीले पितृका लागि धूप हाल्नु हुँदैन ।

२९०) छोराछोरीलाई सिस्नाले हिर्कायो भने तिनका हातले दिएको पिण्डपानी पितृले पाउँदैनन् ।

२९१) कमिलाहरू फूल बोकेर ताँती लागेर हिंडे भने पानी पर्छ ।

२९२) बिहान सबेरै उठेर केटाकेटीले थुःथुः गरे भने पानी पर्छ ।

२९३) शिवरात्रिको दिन रोपेको फर्सीका ठूला ठूला गट्टा लाग्छन् ।

२९४) हत्केलामा कलमले लेख्यो भने ऋण लाग्छ ।

२९५) कुमारीहरूले साँझमा कपाल कोरे भने बूढो लोग्ने भेट्टाउँछन् ।

२९६) श्रीमती गर्भिणी भएको अवस्थामा श्रीमान्ले आफ्नै हातले काटमार गरेमा बच्चा जन्मिएपछि ऊ सधैं ध्यार्ध्यार् गर्ने र जिब्रो निकाल्ने हुन्छ ।

२९७) केटाकेटीलाई ओड्ने ओछ्याउने उल्टो दिनु हुँदैन । उनीहरू सपना नराम्रो देख्छन् र निद्रामै कहालिन्छन् ।

२९८) स्वास्नीमान्छेले नरिवल फुटाए भने आफ्ना पतिको टाउको फुटाए जस्तै हुन्छ ।

२९९) स्वास्नीमान्छेले फर्सी फुटाउनु हुँदैन । श्रीमान्लाई टाउको दुख्ने व्यथा हुन्छ ।

३००) स्वास्नीमान्छेले बाँसको तामा (टुसा) काट्नु हुँदैन । वंश मासिन्छ ।

३०१) गर्भिणी स्वास्नीमान्छेका गोडा पड्किए भने उनीहरूले छोरी पाउँछन् ।

३०२) नवजात शिशुको नाभी उखिमुन्टी पारेर गाड्यो भने पछि बच्चालाई मुखमा माटो पर्दा पनि छाद आउँछ ।

३०३) ढोका अगाडि लौका रोप्नु हुँदैन । पितृले भन्छन् कि-
क. मूलढोकाबाट पसूँ भने जैसीले लिएको घर छ,
ख. जस्केलाबाट पसूँ भने लौका लगाएको घर छ,
त्यसैले श्राद्धको दिन जैसीलाई भित्र पस्न दिंदैनन् ।

३०४) काखको बच्चालाई राति हातमा लिएर नचायो भने पछि उनीहरू चोर भएर निस्कन्छन् ।

३०५) छोरी भए जन्मिने बित्तिकै–''वहाँ वहाँ'' भनेर रुन्छन्, छोरा भए ''यहाँ यहाँ'' भनेर रुन्छन् । किनभने छोरी अरुकै घरमा जाने भएकाले ''वहाँ वहाँ'' र छोरो जन्मेकै घरमा बस्ने भएकाले ''यहाँ यहाँ'' भनेको हो ।

३०६) कपाल कोर्दाकोर्दै काइँयो झर्‍यो भने त्यसबाट जुम्रा झर्दैनन् ।

३०७) लोग्नेमान्छेलाई स्वास्नीमान्छेले बेसार नहाली पकाएको दाल, तरकारी दिनु हुँदैन ।

३०८) केटाकेटीका दुवै कान छेडिदियो भने भूत लाग्ने, ठूलाठूला रोग लाग्ने र अनिष्ट हुने हुँदैन ।

३१०) [illegible] कट्टुरको बोका धान खेतको छेउमा राख्यो भने [illegible] राम्रोसंग पानी लाग्छ, कीरा [illegible]ले दु:ख दिदैंन ।

३११) [illegible] मरेको मानिससंग कुराकानी गरियो भने उन्नति हुन्छ ।

३१२) [illegible] विशेष किसिमले आफैं पखेटा हालेर [illegible] भने हवाइजहाज चढ्न पाउने सुयोग पर्छ ।

३१३) स्वास्नीमान्छेले महादेवको लिङ्ग र नागको पूजा (ढोग्र) गर्नु हुँदैंन ।

३१४) कोइला आएका घाउ खटिरा फुटाइन्छ, त्यसपछि पीप आउँछ त्यो पीप जसले नाघ्छ यसलाई पीलो वा अन्य घाउ खटिरा आउँछन् ।

३१५) छोराछोरी जन्मिनुअघि लुगा सीउनु हुँदैंन । त्यस्तै बारी र घुरेनमा तुलफूल हुकिनुभन्दा अगाडि थाङ्ग्रा गाड्नु हुँदैंन ।

३१६) सर्पलाई कात्तिके भन्नुपर्छ । यस महीनामा नाम लियो भने सर्प झन्झन् देखिन्छ ।

३१७) घुरेनमा तातोपानी निल्कायो भने पीनासको व्यथा हुन्छ ।

३१८) मान्छे मरेको एघारौं दिन सम्बन्धित दाज्यूभाइले टीकोटालो गर्नु हुँदैंन ।

३१९) कुकुर नख्वाईकन नयाँ अमला खानु हुँदैंन ।

३२०) बर्खान्त र किरीयापछि लाउने लुगा एउटै मात्र कलले सीउनु हुँदैंन । दुइटा दमाईले दुइटा कलले सीउनु पर्छ ।

३२१) रातबिर्याल एक्लैदुक्लै हिंड्नुपर्दा उनिउँको पाती बोकेर (बगलीमा या कानमा सीउरेर) हिंड्यो भने लागूभागू हुँदैंन ।

३२२) सत्याना बच्चाको जोखाना र हात हेराउनु हुँदैंन ।

३२३) घण्ट बजाउँदै हिंड्नु हुँदैंन । यसरी त झाँक्री मात्र हिंड्छ ।

३२४) साथमा बिरालो बोकेको छ र खोलो तर्दा म्याउँ गर्‍यो भने अलच्छिन लाग्छ । त्यसैले बिरालो लिएर नदी तर्नु हुँदैंन ।

३२५) कसिगर लगाउँदा लगाउँदै बीचैमा छोड्नु हुँदैंन । अर्ध कपाल दुख्ने व्यथा हुन्छ ।

३२६) धान, कोदो भुइँचरा (मुसा) र आकाश चराले खाई दु:ख दिएमा त्यसको केही बोट ल्याएर अगेनाको भारमा झुड्याई दिएपछि कुनै पनि चराले बालीनाली खाँदैंन ।

३२७) काँक्रो, फर्सीको बेल पानी खानु हुँदैंन, घम्की हुन्छ ।

३२८) बडादशैंको खसी बोका मतवालीलाई मार हान्न लगाउनु हुँदैंन । यसबेला क्षत्रीले मार हान्नु ज्यादै राम्रो ।

३२९) शुभ- विजया दशमीको दिन टीका लगाइन्छ । एउटा गुन्द्रीमाथि राढी ओछ्याइएको हुन्छ । त्यहाँ टीका लगाउँदा जमरा, अक्षता खसेका हुन्छन् । तिनीहरू सोहोरेर ढुकुटीमा राख्नु ज्यादै कल्याणकारी हुन्छ । यो दिन टीका लगाएका ठाउँमा कुचो लगाउनु हुँदैंन, भोलिपल्ट चाहिं हुन्छ ।

३३०) 'डुँडी माउ' दाहिने या देब्रे हातको नाडीमा (अगाडिपट्टि) निस्कन्छ । यसको औषधि कुनै स्वास्नीमानिसको कपालमा लगाएको धागो चोरेर दुखेको ठाउँमा बाँधेपछि 'डुँडी माउ' ठीक हुन्छ ।

३३१) ब्राह्मणले घंगारुको लौरो टेक्नु हुँदैंन ।

३३२) बाटो हिंड्दा मूर्दा भेटियो भने अगाडि लगाउनु साइत पर्छ ।

३३३) औषधि र मन्त्र अरुलाई सिकायो भने लाग्दैंन, आफूलाई पनि सिद्धि हुँदैंन ।

३३४) नुन र खोर्सानी अरुको खाली हातमा दियो भने झगडा (बाझाबाझ) पर्छ ।

३३५) रातिको निद्रा र बिहान- बेलुकाको भोक रोकेर रोक्न सकिन्न ।

३३६) शुक्रबार लुगा धोयो भने सुख जान्छ ।

३३७) छोरो तह लगाउने बाबुले र छोरी तह लगाउने आमाले ।

३३८) पकाएको भाँडामा खानु पर्दा पानी छम्केर खायो भने मन पाक्तैन ।

३३९) सानो लिङ्ग, लामा कान र ठूलो निधार हुने मानिस भाग्यमानी हुन्छ ।

३४०) ठूलो लिङ्ग हुने मानिसका श्रीमती रोगी हुन्छन् ।

३४१) ठूलो र फुकेको योनी हुने स्वास्नीमानिसलाई आङ (भँडाल्नु) निस्कने सम्भावना हुन्छ ।

३४२) ठूलो लिङ्ग, सानो निधार र साना कान हुने मानिस अभागी हुन्छ ।

३४३) ससाना केटाकेटीले तुरी खेलाए भने उनीहरूलाई सञ्चो हुँदैन ।

३४४) दाल, भात, तरकारी (पकाएको भाँडा) मा डाडुपन्यू राखिछोड्यो भने तिनीहरूको स्वाद जान्छ ।

३४५) डाडू पन्यूले चलाएर पकाएको भात स्वाद हुँदैन ।

३४६) केटाकेटीले दिसापिसाब र सिंगान खाए पछि उनीहरूको आँखा (चोखे) लाग्छ ।

३४७) बिहान भात खाएर चुठ्ने बित्तिकै त्यही चसो हात दुवै आँखा (दाहिने हात दाहिने आँखामा र देब्रे हात देब्रे आँखा) मा सपक्क दल्यो भने आँखाको रोग हुँदैन ।

३४८) कालो बिरालो र सर्पले बाटो काट्यो भने साइत पर्दैन, अनिष्ट हुन्छ । यसको दोष मेटाउन- -लहै ! हामी हिँड्ने तैंले काटिस, तैंले हिँड्को बाटो हामी काट्छौं'' भनेर काटेको (मूल बाटा-को) बीच भागमा एउटा कुनै पनि स्याउला (पाएसम्म अँगेरीको भयोभने ज्यादै उत्तम हुन्छ) राखेर ढुङ्गाले थिचिदियो भने दोष लाग्दैन । अगाडि बढे हुन्छ ।

३४९) केटाकेटीलाई आँखामा अन्धो आयोभने उनीहरू-भन्दा मुनिका केटाकेटीको तुरी अन्धोमा दलिदियो भने अर्को पटकदेखि कहिल्यै अन्धो आउँदैन ।

३५०) स्वास्नीमान्छेले चाँडो र लोग्ने मान्छेले ढिलो भात र अन्य खाने कुरा खाए भने अलच्छिन लाग्छ ।

३५१) पकाउनका निम्ति छुट्याएको तरकारी या चामल नपाकाईकन खायो भने छोरी छोरी पाइन्छ ।

३५२) पानी पिउँदा गिलास या अम्खरामा भरी पारेर दिनुपर्छ, पिउनुपर्छ । यसो गर्दा बुद्धि पनि भरी हुन्छ ।

३५३) स्वास्नीमान्छेले दाल तरकारी धेरै खाए भने लोग्ने टोक्छन् र लोग्ने मान्छेले दाल तरकारी धेरै खाए भने स्वास्नी टोक्छन् ।

३५४) पीठो मुछेको पानी खायो भने छोरी छोरी पाइन्छ ।

३५५) आरीमा खायो भने थार बसिन्छ ।

३५६) साउन, पुस र चैत महीनामा विवाह गऱ्यो भने अर्को जन्ममा कुकुर भएर जन्मिन्छ । किनभने यी विशेषतः कुकुर लठारिने महीना हुन् ।

३५७) राति सपनामा ठूला ठूला (विशेषतः काला) बाख्राले लखेटेमा, सपनामा देख्ने मानिसले ''लौन मलाई बाख्राले लखेट्यो'' भन्यो भने र संगै सुतेको मानिसले- 'छ्या छ्याः...'' भन्दै बाख्रा धपायो र सपना देख्ने मानिसलाई छोइदियो भने दोष मेटिन्छ ।

३५८) राति सपनामा नराम्रो कुरा देखियो भने बिहान जुरुक्क उठेर दिसापिसाब गर्दा सङ्झिनु, दोष मेटिन्छ ।

३५९) सपनामा खेत खनेको र अन्न रोपेको (गहुँ र कालो तोरी छरेको भए स्वास्नीमानिस मरेको समाचार सुनिन्छ) सपनामा देखियो भने मान्छे मरेको समाचार सुनिन्छ ।

३६०) राति सुत्ने बेलामा हाछ्युँ आयो भने व्यथाले कहिल्यै छोड्दैन ।

३६१) कहिल्यै जुम्रा नपर्ने मानिसका जीउमा जुम्रा परे भने थलाउने गरी व्यथा लाग्छ ।

३६२) नुवाको सन्को लाग्यो भने जसको लुगाको सरको लाएको हो त्यसैको फुर्काको एउटा धागो चुँडेर हातमा लिई तीन पटक थुःथुःथुः गरी मिल्काएपछि दोष लाग्दैन। यसरी मिल्काएन भने लुगा लाउन हुँदैन।

३६३) कसैको दोदोको सलेदो हातले सान्यो भने (टुप्पो बलिनसको भनेर) एक मुरी माडोले हात धोए पनि त्यसको पाप कट्नी हुँदैन। त्यसैले कुनै डेक्काले बत्ती उकास्नुपर्छ।

३६४) अर्को मानिसले आफ्नो कुममा हात राखिदियो भने कुमको बत्ती निभ्छ। त्यसैले कसैको कुममा हात राख्नु हुँदैन।

३६५) बाहुनलाई खाइ जाडो, अरूलाई नुहाई जाडो।

३६६) गर्भिणी स्वास्नीमान्छेले सपनामा मूर्दा देखे भने गर्भको बच्चाको घाँटीमा साल-नाल बेरिन्छ र जन्मदा पनि त्यस्तै हुन्छ।

३६७) केटाकेटी कहीं हिंड्नु छ भने सुतिरहन्छन् र आज घरमा जरुरी काम छ ढीलो उठे हुन्थ्यो भन्ने हुँदा चाँडै उठ्छन्।

३६८) हिउँद महीनामा हिउँ नपरेका वर्ष भीषण अनिकाल पर्छ।

३६९) पातको भेट्नु नचुँडीकन घरभित्र हुल्नु हुँदैन।

३७०) वनमा सालका पात टिपेर भारी हालिसकेपछि टुसुक्क बसेर एउटा दुनु गाँसी त्यहीं छोडेर मात्र पातको भारी बोकेर हिंड्नुपर्छ। त्यसरी छोडेको दुनुमा मरेपछि पानी खान पाइन्छ। ज्यूँदा मानिसले यसरी वनमा भेटिएका दुनुमा पानी खाँदैनन् र खानु पनि हुँदैन।

३७१) सालका पातको जुइनुमा गाँठो पारेको हुन्छ। त्यो जुइनु नफुकाईकन पातको भारी बोक्यो भने अनिष्ट हुन्छ।

३७२) केटाकेटी घोप्टो परेर सुतेभने अलच्छिन लाग्छ।

३७३) सपनामा पात गाँसेको र कसैले लुगा लगाएको, भात खाएको सपना देखियो भने मृत्युको समाचार सुनिन्छ।

३७४) अम्बाको मुन्टा र अमीलो खाएपछि भाइ लागेको ठीक हुन्छ।

३७५) काउकुती लाग्ने मानिसको बुद्धि तीखो हुन्छ र उसलाई पढ्न आउँछ।

३७६) पकाएर राखेको बासी सिस्नु खानु हुँदैन।

३७७) सपनामा माथ्लापट्टिका दाँत झरे भने आफूभन्दा माथ्लो तहका मान्छे मर्छन्। तल्लापट्टिका दाँत झरे भने तल्लो स्तरका मान्छे मर्छन्। त्यसै गरी सपनामा मरेका मान्छेसंग कुरा गर्दा पनि मान्छे मरेको समाचार सुनिन्छ।

३७८) बच्चा नजन्माएको स्वास्नीमानिसले मेथीको खीर खानु हुँदैन। सकभर लोग्नेमान्छेले पनि नखानु नै बेस हो।

३७९) म्याक्सी लगाउनु हुँदैन। किनभने

क. बाथरोगले सताउँछ

ख. जीउमा सजिलैसंग बतास पस्छ

ग. म्याक्सी लगाउने स्वास्नी मानिसले दिएको पिण्डपानी देउतापितृले पाउँदैनन्।

३८०) मैथुन गर्दा बोल्नु हुँदैन। खराब हुन्छ। त्यस्तो अवस्थामा बोल्यो भने शारीरिक कमजोरी पनि हुन्छ।

३८१) घर नजीक काग करायो भने पाहुना आउँछन्।

३८२) निर्के चीसो पानी पर्‍यो र बतास पनि चीसै लाग्यो भने असिना ओइरिन्छ (पर्छ)।

३८३) भूतप्रेत लागेर जीउ दुखेको भए औंसीपूर्णिमा ताका बढी दुख्छ।

३८४) मान्छे मरेर जुठो बारेको बेला मैथुन गर्‍यो भने त्यस अवस्थामा मृत व्यक्तिको हंस गर्भमा बस्छ र गर्भधारण हुन्छ।

३८५) बुधबार जुठो सुनाउनु हुँदैन।

३८६) आइतबार र बुधबार तेह्रौं दिनको काम गर्नु हुँदैन।

३८७) भैंसी, बाख्रो, भेडा, कुखुरा, हाँस, राँगो, भैंसी सबै भूत हुन्।

३८८) बोक्सीले आफूले सिकेको विद्या अरू मानिसलाई नसारी उनीहरूको प्राण जाँदैन। त्यसैले अन्तिम अवस्थामा बोक्सीको जसले

स्याहारसुसार गऱ्यो उसलाई सो बोक्सी विद्या सर्छ । त्यसैले बोक्सीको अन्त्य अवस्थामा नजीक कोही जाँदैनन् ।

३८९) पशुको पुच्छर (भैंसी, राँगा, बाख्रा, खसी, बोका, भेडा इत्यादि) खायो भने खाने मान्छे पुच्छर जस्तै चकचके हुन्छ ।

३९०) छोरीको छोरो र तोरीको साग तीतो हुन्छ ।

३९१) घैयाको खेती र भैयाको चाकडी एउटै कुरा हो ।

३९२) अभागीलाई खाने बेलामा रीस उठ्छ, भाग्यमानीलाई काम गर्ने बेलामा रीस उठ्छ ।

३९३) सात श्रोटी सौता पैतालाको धूलो, एउटा झड्केलो मुट्को कीलो ।

३९४) बोक्सीले खोला तरेर दुःख दिंदैनन् ।

३९५) बाटामा हिंड्दा चिप्लियो या ठेस लाग्यो भने पछाडि फर्केर त्यही ठाउँमा तीन चोटि थुःथुःथुः गर्नु पर्छ ।

सन्दर्भ जानकारी

१) गोविन्दप्रसाद घिमिरे, साँमलीस्थान, रामेछाप
२) ज्ञानमणि नेपाल, भोजपुर
३) दाताराम शर्मा पौडेल, संपू, रामेछाप
४) मनोरथ भट्टराई, साँमलीस्थान, रामेछाप
५) माधवप्रसाद घिमिरे, मन्थली, रामेछाप
६) बद्री भट्टराई, साँमलीस्थान, रामेछाप
७) विष्णुप्रसाद आचार्य, तल्लो सुनारपानी, रामेछाप
८) माण्डवी पौडेल, सानोठिमी, भक्तपुर
९) लोककुमारी भट्टराई, साँमलीस्थान, रामेछाप
१०) हट्टकुमारी भट्टराई, साँमलीस्थान, रामेछाप
११) हीरादेवी भट्टराई, साँमलीस्थान, रामेछाप
१२) शङ्करप्रसाद सत्याल, मन्थली; रामेछाप
१३) रत्नबहादुर खत्री साँमलीस्थान, रामेछाप
१४) शम्भुप्रसाद आचार्य, तल्लोसुनारपानी रामेछाप
१५) मानप्रसाद पौडेल, संपू, रामेछाप
१६) यशोदा घिमिरे, साँमलीस्थान रामेछाप
१७) कमला पौडेल, संपू (रोपारु), रामेछाप
१८) रुद्रप्रसाद पौडेल, संपू (रोपारु), रामेछाप

उपत्यकाका शक्ति पीठहरू

–सुलोचना चित्रकार

शक्ति विना संसारमा कोही पनि जीवित रहन सक्दैन । जीवनका प्रत्येक पाइलामा शक्तिको आवश्यकता छ । त्यसैले शक्तिको उपासना गर्ने प्रचलनका सन्दर्भमा किटेर भन्न नसकिए तापनि सृष्टि पछिको पहिलो उपासना शक्तिकै भएको अनुमान विद्वान्हरूले गरेका छन् । पुरातात्त्विक आधारमा सिन्धुघाटी (मोहन्जोदडो र हरप्पा) को उत्खननमा प्राप्त (Seal) मुहरमा उत्कीर्ण गरिएको देवीको आकृतिलाई विद्वान्हरूले मातृदेवीको रूपमा स्वीकारेका छन् ।[1] यसको अनन्तर मातृदेवीको आराधना ऋग्वैदिक समयमा भएको पाइन्छ ।[2] वैदिक कालमा मातृदेवीको उपासना गर्ने प्रचलन भए तापनि मातृका गणसम्बन्धी धारणा भने बनिसकेको थिएन ।[3] यस कालमा महादेवीलाई पृथ्वी, अन्तरिक्ष आकाश आदिमा व्याप्त तथा इन्द्र, वरुण आदि देवताका पराक्रम बल वीर्य आदिका स्रोतका रूपमा स्वीकारिएको छ ।[4] महादेवीलाई देवताका शास्त्रार्थका शक्ति आश्रित रहेकी, अनिष्टहरूको संहार गर्ने र उपासकहरूको शरण्यको रूपमा वेदमा वर्णन गरिएको छ ।[5]

महाभारत भीष्मपर्वको तेइसौं अध्यायमा कृष्णको आज्ञानुसार अर्जुनले युद्धमा विजय प्राप्तिका लागि दुर्गाको आराधना गरेको र विराटपर्वको छैटौं अध्यायमा युधिष्ठिरले गुप्तवासको समयमा कसैले नचिनुन् भनी दुर्गाको प्रार्थना गरेको वर्णन पाइन्छ । महिषासुर मर्दिनी देवी ब्रह्मा, विष्णु र शिवको प्रचण्ड तेजबाट बनेकी थिइन्, त्यसैले उनको नाम चण्डी अम्बिका आदि राखिएको थियो ।[6]

---

१) हरिराम जोशी– "मातृका", हिन्दू देवी देवता (श्री ५ को सरकार, सूचना विभाग, २०४०) पृष्ठ १९ ।
२) त्यही नं. (१) पृष्ठ १९ ।
३) वेदनाथ रेग्मी– "नेपालमा अष्टमातृका" प्रज्ञा, पूर्णाङ्क ४, (नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०३९), पृष्ठ ११ ।
४) त्यही नं. (३), पृष्ठ १० ।
५) त्यही नं. (३) पृष्ठ १० ।
६) अनु. माहेश्वरी प्रसाद– "शाक्त सम्प्रदाय" वैष्णव, शैव और अन्य धार्मिक मत, (भारतीय विद्या प्रकाशन, वाराणसी, १९७७), पृष्ठ १६३ ।

मार्कण्डेय पुराण, देवी भागवत् आदि ग्रन्थहरूमा भगवती महालक्ष्मीलाई मातृकागणको स्रोत मानिएको छ। यिनै महालक्ष्मीलाई दुर्गा, अम्बिका, भवानी आदि नामहरूबाट पुकारिएको पाइन्छ। ब्रह्मा, विष्णु, महेश्वर, कुमार, इन्द्र आदि देवताहरूका शरीरबाट उत्पन्न शक्तिहरूको समुच्चयबाट प्रकट भएकी भगवती महालक्ष्मी एकबाट अनेक र अनेकबाट एक बन्न सक्छिन्। ब्राह्मी, महेश्वरी, कौमारी, चामुण्डा आदि मातृकाहरू यिनकै विभूति हुन्। समयानुसार महालक्ष्मीले आफ्ना विभूतिहरूलाई आफ्नो शरीरबाट प्रकट गराउन र आफ्नो शरीरमा लीन गराउन सक्छिन्। युद्ध क्षेत्रमा दैत्य शुम्भले अरू नारीहरूको बलको आश्रय गरी लड्ने भनी देवी भगवतीलाई आक्षेप लगाई अन्य मातृकाहरूलाई देखाएपछि ममन्दा अर्को संसारमा कोही छैन भनी आफ्ना अन्य विभूतिहरूलाई आफैंमा विलीन गराएकी थिइन्।[7] यसरी मातृकागण विभिन्न भए पनि समयानुसार एक र अनेक बन्न सक्छन् भन्ने धारणा रहेको छ।

काठमाडौं उपत्यकामा शाक्तसम्प्रदायको प्रवेश समयको सम्बन्धमा विद्वान्हरू मौन छन्। लिच्छविपूर्व नेपालमा किरातहरूले शासन गरेको कुरामा इतिहासकारहरूमा मतैक्यता भए तापनि तत्कालीन किरातीहरूको धार्मिक जनजीवनबारे स्पष्ट जानकारी दिने अभिलेखीय प्रमाण अप्राप्य नै छन्। आजका राई जनजाति आफूलाई शिवका उपासक घोषित गर्न रुचाउने मात्र होइन, किरातरूपी महादेव नै उनीहरूका आदिपुरुष हुन् भन्ने विश्वास पनि उनीहरूमा भएको पाइन्छ।[8] अभिलेख सहितको लिच्छविकालीन मातृका मूर्ति पाइएको छ। लैनसिंह वाङ्देलले पाटन च्यासलहिटीको गजलक्ष्मीको मूर्तिलाई भारतको प्राचीन गजलक्ष्मीको मूर्तिसंग तुलना गरी यसमा पाइएको सभ्यताको आधारमा इशापूर्व पहिलो शताब्दीको मान्नु भएको छ[9] भने हांडी गाउँको लक्ष्मीको मूर्तिलाई इशाको दोस्रो शताब्दीको मान्नु भएको छ।[10]

नेपालमा हालसम्म प्राप्त भएका मातृकाका प्राचीनतम् मूर्तिहरूमा पाटन हौगल बहाल र हांडी गाउँ कोटाल टोलको मातृकाका मूर्तिहरू क्रमशः इशाको दोस्रो र तेस्रो शताब्दीका मानिएका छन्।[11] यी दुवै मूर्तिहरूलाई मातृदेवीकै रूपमा मानिए तापनि मातृकाका सात निश्चित दिदी बहिनीका समूहका मूर्ति भने होइनन्। यी मूर्तिहरू केवल मातृकासंग सम्बन्धित मातृदेवीका मूर्ति मात्र हुन्।[12] सप्त मातृकाको मूर्तिका सम्बन्धमा चांगुनारायण मन्दिरको प्रांगणमा अवस्थित छिन्नमस्ताको मन्दिरमा रहेका मातृकाका चार मूर्तिहरू इशाको दोस्रो शताब्दीका[13] कुम्भेश्वर बंगलामुखीका ६ वटा मातृकाका मूर्तिहरू र बल्खुका मातृकाका मूर्तिहरू इशाको दोस्रो शताब्दीको अन्तिम चरण वा तेस्रो शताब्दीको पूर्वार्द्धका[14] र कीर्तिपुर गणेशस्थानका सप्तमातृकाका मूर्तिहरू इशाको तेस्रो शताब्दीका

७) एकै वाहं जगत्यत्र द्वितीया का ममापरा।
पश्यैता दुष्ट मय्येव विशन्त्यो मद्विभूतयः॥
दुर्गा सप्तसती, अध्याय १०, श्लोक ५, पृष्ठ १५४।
८) नगेन्द्र शर्मा– 'राई', नेपाली जनजीवन (साझा प्रकाशन, प्रथम संस्करण, २०३७), पृष्ठ १०१।
९) लैनसिंह वाङ्देल– प्राचीन नेपाली मूर्तिकलाको इतिहास (नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, प्रथम संस्करण, २०३९), पृष्ठ २६।
१०) त्यही नं. (९), पृष्ठ २९।
११) वाङ्देल– त्यही नं. (९), पृष्ठ ४२, ४३।
१२) वाङ्देल– त्यही नं. (९), पृष्ठ ४५।
१३) वाङ्देल– त्यही नं. (९); पृष्ठ ४५।
१४) वाङ्देल– त्यही नं. (९), पृष्ठ ४९–५१।

मन्दिरका छन् ।[15] साथै माली गाउँको कौमारीको मूर्तिलाई पनि इशाको दोस्रो शताब्दीकै मानिएको छ ।[16]

लैनसिंह वाङ्देलले इशापूर्व प्रथम शताब्दी-देखि इशाको चौथो शताब्दी प्रथम चरणसम्मको मूर्तिलाई पूर्व लिच्छविकालीन मूर्ति मान्नु भएको छ ।[17] यसकारण माथि उल्लेख गरिएका मूर्तिहरूलाई लिच्छवि पूर्वकालका मानिएबाट त्यस समयका अथवा लिच्छवि पूर्वकालका मानिसहरू पनि आ–आफ्ना इलाकामा अष्ट मातृकाका मूर्तिहरूको स्थापना गरी श्रद्धा भक्ति साथ पूजा गर्थे भन्ने अनुमान गर्न सकिन्छ ।[18] यसरी लिच्छवि पूर्वकालमा मातृकाका मूर्तिहरू निर्माण भएका र पूजा-आजा समेत गरिने कुरा स्पष्ट छ ।

लिच्छविकाल ऐतिहासिक प्रमाणित काल हो । यस वंशका मानदेवको शक संवत् ३८६ को चाँगुको अभिलेख नै हालसम्म प्राप्त सबैभन्दा पुरानो ऐतिहासिक प्रमाण हो । तिनै मानदेवको पालाको शक संवत् ४२५ को विजया स्वामिनीको पलाञ्चोक भगवतीमा रहेको शिलालेखमा देवी भगवती विजयश्रीको स्थापना गरेको कुरा उल्लेख छ ।[19] लिच्छविकालका अरू अभिलेखमा पनि केही शाक्त देवीहरूको चर्चा पाइन्छ । हाँडीगाउँको अंशुवर्माको अभिलेखमा देवी र षष्टी देवीको उल्लेख आएको छ ।[20] महाबौद्ध गणेश मन्दिरभित्र अभिलेख सहित वाराहीको मूर्ति छ । यो मूर्ति इशाको पाँचौं छैटौं शताब्दीको मानिएको छ ।[21] अभिलेखीय प्रमाणबाट लिच्छविकालमा शाक्त सम्प्रदायको सन्दर्भमा त्यति धेरै कुरा जान्न सकिंदैन तर पुरातात्त्विक प्रमाण अनुसार लिच्छविकालमा शाक्त सम्प्रदाय महत्त्वपूर्ण रहेको पाइन्छ ।[22] नक्साल भगवती, शोभा भगवती र पलाञ्चोक भगवतीका मूर्तिहरूलाई समकालीन मानिन्छ । कलाका दृष्टिले पनि यी मूर्तिहरूलाई लिच्छविकालीन मान्न सकिन्छ ।[23] यी देवीहरू आजसम्म पनि काठमाडौं उपत्यकामा सर्वसाधारण जनताका लागि रक्षकको रूपमा प्रवस्थित नै छन् ।

शिलालेखहरूबाट मध्यकालमा शाक्त सम्प्रदायले राम्रो स्थान पाएको देखिन्छ । नेपाल संवत् ३४६ को देउपाटन अभिलेखका महागौरीको मूर्ति स्थापना गरिएको कुरा उल्लेख छ ।[24] मल्लकालमा तन्त्र सम्प्रदायको विकास भएपछि शाक्त सम्प्रदायको प्रभाव बढ्यो । जयस्थिति मल्ल मानेश्वरीका परमभक्त थिए । उनले 'श्री मानेश्वरीवरलब्ध प्रसाद', उपाधि लिएका थिए ।[25] फर्पिङ्ग-को वि. सं. १४६४ (ने. सं. ५२७) तिरका स्थानीय शासक जयजंत्र सिंहले पनि ''झंकेश्वरीवरलब्ध प्रसाद'' उपाधि लिएका थिए ।[26] यसका साथै मल्ल शासकहरूले तुलजा भवानी तथा अन्य देवीहरूको स्थापना तथा मन्दिरहरूको

---

१५) वाङ्देल– त्यही (९), नं. पृष्ठ ५३ ।
१६) वाङ्देल त्यही (९), नं. पृष्ठ ५५ ।
१७) वाङ्देल– त्यही नं. (६), पृष्ठ १६ ।
१८) वाङ्देल– त्यही नं. (६), पृष्ठ ५५ ।
१९) धनवज्र वज्राचार्य– लिच्छविकालका अभिलेख, (नेपाल र एशियाली अध्ययन संस्थान, २०३१), पृष्ठ ६७ ।
२०) वज्राचार्य– त्यही नं. (१९), पृष्ठ ३०२ ।
२१) वाङ्देल– त्यही नं. (९), पृष्ठ ५८ ।
२२) जगदीशचन्द्र रेग्मी– लिच्छवि संस्कृति (रत्न पुस्तक भण्डार, २०२६), पृष्ठ ३०२ ।
२३) रेग्मी - त्यही नं. (२२), पृष्ठ ३०२ ।
२४) जगदीशचन्द्र रेग्मी– नेपालको धार्मिक इतिहास, (नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०३०), पृष्ठ १६७ ।
२५) रेग्मी- त्यही नं. (२४), पृष्ठ १६७ ।
२६) डिल्लीरमण रेग्मी– मिडियभल नेपाल, भाग ३, (फर्मा के एल मुखोपाध्याय, कलकत्ता, १९६९) पृष्ठ ४३ ।

निर्माण गरे । राजाबाट समेत शाक्त सम्प्रदायमा चाख लिन थालेपछि राजा प्रजा सबैबाट शाक्त सम्प्रदायका मातृकाहरूको मूर्ति तथा मन्दिर निर्माण हुन थाल्यो जसले गर्दा मल्लकालमा निर्माण गरिएका यस धर्मसंग सम्बन्धित अनगिन्ती मन्दिरहरू अद्यापि छँदैछन् । ललितपुर र काठमाडौंका मल्ल शासकहरूले प्रचलनमा ल्याएका विभिन्न सिक्काहरूमा मातृकासंग सम्बन्धित यन्त्र प्रयुक्त भएको पाइन्छ । यसबाट मल्ल राजाहरू मातृकाका अनन्य भक्त रहेको कुरा स्पष्ट हुन्छ ।

राजनीतिक कारणबाट यक्षमल्लका सन्तानहरूले उपत्यकालाई तीन भागमा विभाजन गरे । विभाजित हुनुअघि शासनको केन्द्र र राजदरबार भक्तपुरमै थियो । विभाजनपछि कान्तिपुर र पाटन दुवैले छुट्टै अस्तित्त्व कायम राख्न समयानुकूल कदम चालेका पनि थिए । उपत्यकाको विभाजन पूर्व शासनको केन्द्र भक्तपुर भए पनि ललितपुर र काठमाडौंको सांस्कृतिक सम्पदा अक्षुण्ण नै थियो । भाषा वंशावली अनुसार गुणकामले खड्गाकारमा कान्तिपुर नगरको निर्माण गराई देश रक्षाका लागि वरिपरि अष्टमातृका जगाई स्थापना गरेका थिए । वंशावलीको उक्त कथन अनुसार गुण कामदेवले (कलिगत संवत् ३८२५) कान्तिपुरको पुन:स्थापना गरेको देखिन्छ । गुणकामदेवले विष्णुमती र बागमतीको दोभानमा शहर बसालेर शहरको रक्षार्थ मातृकागणहरूको स्थापना गरेका थिए ।[27] उक्त कथन अनुसार हाल काठमाडौं शहरको वरिपरि स्थापना भएको मातृका पीठहरूलाई संस्मरण गराउँछ । स्मरणीय छ, उपर्युक्त पीठहरूको नामकरण तत्कालीन जनभाषामा नै छन् जुन अद्यापि प्रचलनमा छन् । जुन यस प्रकार छन्:- (१) तीनधारा पाठशालाको पछाडि 'पासिक्व अजिमा', (२) शहीदगेटको पूर्वतर्फ रहेको 'लुमरि अजिमा', (३) आर्मी हेडक्वाटर नजीक रहेको 'फिव्व अजिमा', (४) पचलीमा रहेको 'नं अजिमा', (५) विष्णुमती खोलाको किनारमा 'कंग अजिमा', (६) उक्त खोलाबाट उत्तरतिर विष्णुमतीको किनारमा 'लुति अजिमा', (७) धंवहिलमा 'धंवहि अजिमा', र (८) नारायणहिटी राजदरबार भित्र 'चन्द्रलखु अजिमा' । यसरी आठ अजिमाहरूबाट काठमाडौं शहरलाई चारैतर्फबाट घेरिएको छ । यी मातृकाका पीठहरू सबै विष्णुमती खोला वारी नै छन् । उपर्युक्त अजिमाहरूका क्रम अनुसार ब्रह्मायणी माहेश्वरी, कौमारी; वैष्णवी, बाराही, इन्द्रायणी चामुण्डा र महालक्ष्मी हुन् ।[28]

शहरको भित्री भागमा पनि स्थानीय नाउँबाट नामकरण गरिएका मातृकाका मन्दिरहरू पनि छन् जस्तो ग्यतमरू अजिमा (नरदेवी), कुलांयमरू अजिमा (रक्तकाली), ग्वखु अजिमा (क्षेत्रपाटी), असंमरू अजिमा (असन टोल), पोर्वा अजिमा (लंनचोर), दोला अजिमा (थापाथली), तखती अजिखा (टंकेश्वर), र लुचुमरू अजिमा (केलटोल) आदि हुन् ।

यस्तै काठमाडौं शहर बाहिरका मातृका पीठहरूमा मनमयजु अजिमा, फुंसिख्य अजिमा, विसनदेवी (बल्खु नंकाप) आदि हुन् । यसरी समष्टिरूपमा हेर्दा मातृकाको स्थापना कान्तिपुरभित्र व्यापकरूपमा रहेको पाइन्छ । काठमाडौं उपत्यकाभित्रका व्यवस्थित शहरहरूमा मातृकाका पीठहरू अनिवार्य रूपमा रहेका छन् भनेमा अत्युक्ति नहोला ।

हिन्दू धार्मिक परम्परामा मातृकागणको महिमा उल्लेखनीय छ । हिन्दूहरूको शाक्त परम्परामा मातृकागणको महिमा अत्यन्त ठूलो छ । यज्ञ यज्ञादि,

२७) डाइनल राइट- हिष्ट्री अफ नेपाल (नेपाल आन्टिक्यूटेड बूक पब्लिसर, काठमाडौं १९७२), पृष्ठ १५४ ।

२८) बलदेव जुजु तथा सुरेन्द्रमान श्रेष्ठ- 'खड्ग सुरक्षाया प्रतीक' नेपा:या तान्त्रिक द्य:व तान्त्रिक पूजा (प्रकाशक लेखकहरू स्वयं), पहिलो संस्करण, पृष्ठ ४४ ।

[illegible] वैदिक अनुष्ठानहरू, रहस्यात्मक तान्त्रिक [illegible] र व्रतबन्ध विवाह इत्यादि सामा-[illegible] संस्कार कर्महरूमा अनिष्ट नहोस् भनी [illegible] गरी अष्टमातृकाको पूजा गर्ने चलन छ। [illegible] बनाउन, नयाँ घरमा सर्न, विवाहका निमित्त केटाकेटी खोज्न अष्टमातृकाको पूजा आराधना गरी मर्यादा राख्ने चलन अद्यापि नेपाली समाजमा प्रचलित छ। यसबाट नेपाली समाजमा मातृका-हरूको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको कुरा स्पष्ट हुन्छ।

हाम्रो संस्कृतिमा नागको विशेषस्थान

–शङ्करमान राजवंशी

नागले हामीलाई जल प्रदान गरी सुभिक्ष सहकाल बनाइदिने हुनाले हामी नागलाई पूजनीय मान्दछौं । धारा, कुवा, इनार निर्माण गर्दा नागको आवाहन गरी पूजा गरिन्छ । नागलाई पूजा गर्दा कपासको नाग बनाई पूजा गरेको हामी देख्छौं जसलाई पुइँ हायेगु भन्दछन् ।

गोरखनाथ नेपाल उपत्यकामा आउँदा गोरखनाथलाई यहाँका जनताले टेरपुछ गरेनन् भनी रिसाई नागमण्डल खिची आसन गरी मृगस्थलीमा बसी समाधीमा रहँदा अनावृष्टि भई दुर्भिक्षले हाहाकार भयो । अनि मत्स्येन्द्रनाथलाई यहाँ ल्याएपछि गोरखनाथ उठी आफ्ना गुरू मत्स्येन्द्रनाथलाई भेट्न जाँदा गोरखनाथले आसन गरी राखेका नागहरू बन्धनबाट मुक्त भई आ-आफ्ना स्थानमा जान पाएपछि वृष्टि भई सहकाल भयो भन्ने कुरा वंशावलीमा उल्लेख छ । प्रति वर्ष नागपञ्चमीको दिन घरको ढोकामा नागको चित्र टाँसी पूजा गर्ने चलन छ ।

हाम्रो चाडपर्वहरूमा नागपञ्चमीलाई चाडको रूपमा नलिई पर्वको रूपमा लिइन्छ । कारण चाडको रूपमा लिंदा भोजको प्रबन्ध हुन्छ । पर्वको रूपमा लिंदा भोजको प्रबन्ध हुँदैन । केवल पूजा मात्रै हुन्छ । त्यसैले नागपञ्चमी पर्वको रूपमा लिइएको भन्ने स्पष्ट छ ।

पर्व शब्दले घटना विशेषलाई बुझाउँछ भन्ने कुरा प्राय: सबैलाई थाहा भएकै हुनुपर्छ । किनभने कोतपर्व भण्डारखालपर्व, ४२ सालपर्व, ७ सालपर्व भनी यो ऐतिहासिक घटना घटेकालाई पर्व भन्दछन् । त्यस्तै पौराणिक कुरालाई हेर्दा महाभारतमा शल्यपर्व, द्रोणपर्व, भीष्मपर्व आदि १८ पर्वको घटना वर्णित छन् । त्यसकारण नागपञ्चमी पनि कुनै घटना घटेको दिन हुनाले त्यसलाई पर्वमा लिइएको हो भन्ने कुरा स्वत: देखिन्छ । त्यस नागपञ्चमीको दिन् के घटना घटेको होला र नागपञ्चमी भनी नाम किन रह्यो भन्नेबारे विचार गरिन्छ ।

ब्रह्माको दिनलाई १ कल्प भन्दछन् । हजार महायुगको १ कल्प हुन्छ । १ महायुगमा सत्य त्रेता द्वापर कलि गरी ४ युग बित्छन् । प्रत्येक युगमा घटना घट्छ । कारण सत्ययुगमा चारै पाउ धर्मले युक्त हुने हुँदा अधर्मको लेश पनि हुँदैन । जब त्रेतायुग लाग्छ त्यस बखत १ पाउ धर्म घट्छ र ३ पाउ मात्र धर्म, १ पाउ

अधर्म रहन थाल्छ । त्रेतायुग पछि जब द्वापरयुग लाग्छ तब त्यहाँ २ पाउ धर्म घट्छ र २ पाउ मात्र धर्म, २ पाउ अधर्म रहन थाल्छ । द्वापरयुगपछि जब कलियुग लाग्छ तब अझ ३ पाउ धर्म घट्छ र १ पाउ मात्र धर्म, ३ पाउ अधर्म रहन थाल्छ । जब कलिले व्याप्त हुन्छ अनि अधर्म अधर्म मात्र भई धर्मको लेश पनि रहँदैन । अनि १ महायुग समाप्त हुन्छ भनी मनुस्मृति धर्मशास्त्रमा बताएको छ ।

नागपञ्चमीको जुन दिन हो त्यो कलियुगको आरम्भ भएको दिन हो । त्यसैले नागपञ्चमीको दिन कलि चढ्यो भनी पात्रोमा लेखेको हुन्छ । कलियुगको आरम्भ हुनलाई ५६ कोटि यदुवंशी ध्वस्त भई घटना घटेको थियो । ५६ कोटि यदुवंशी नाश भएपछि श्रीकृष्ण पनि स्वर्गारोहण हुनुभयो । श्रीकृष्णको स्वर्गारोहणपछि कलियुगको आरम्भ भयो भन्ने कुरा विष्णुपुराणमा वर्णित छ । जस्तै

यदैवभगवद्विष्णोरशोयातोदिवंद्विज: ।
वसुदेवकुलोद्भूतस्तदैवकलिरागत: ।।

(जब वसुदेवको कुलमा उत्पन्न भएका विष्णुका अंश श्रीकृष्ण स्वर्गारोहण हुनु भएथ्यो त्यसै बेलादेखि कलियुगको आरम्भ भयो ।)

भागवतमा पनि यो कुरा बताएको छ । जस्तै

विष्णुर्भगवतोभानु कृष्णाख्योऽसौदिवंगत: ।
तदाविशत्कलिर्लोकेपापेयद्रमतेजन: ।।

(देवताका सूर्य भएका भगवान् श्रीकृष्ण स्वर्गारोहण हुनु भएपछि मानिस पापमा रमाउन लागे । त्यसै बेलादेखि लोकमा कलि पस्यो)

यसरी द्वापरयुग समाप्त भई कलियुगको प्रारम्भ भएको दिन हुनाले नागपञ्चमीको दिनलाई पर्व मानिएको हो तर कलियुगसंग नागको कुनै सम्बन्ध नदेखिनाले नागपञ्चमी भनी नागको पुजा गर्नु पर्ने कारण के थियो भन्ने मानिसलाई प्रश्न आउनु स्वाभाविक छ । त्यस कारण नागपञ्चमीबारे अब विचार गर्नु परेको छ ।

ब्रह्माले सृष्टि गरेका सारा कल्पवृक्ष खडेरीले नाश भएपछि मानिसहरूको जीविका गर्ने आधार नहुँदा मानिसहरू ब्रह्माकहाँ पुकारा गएथे । अनि ब्रह्माले मेघमण्डल सृष्टि गरी आकाशबाट अमृत रस चुहाइदिए । त्यस रसले पृथ्वी हराभरा भई पृथ्वीबाट सारा अन्न फलफूलको उब्जनी भयो । अनि त्यसबाट मानिसहरूले जीविका गर्न थाले भन्ने कुरा मार्कण्डेयपुराणमा वर्णित छ ।

यहाँ आकाशबाट अमृत रस चुहाइदिए भन्नाको तात्पर्य वृष्टि गरिदिए भन्ने हो । मेघमण्डललाई नाग भन्दछन् । यसरी आकाशबाट मेघमण्डल बनी वृष्टि हुन थाल्दा पृथ्वीमा बाढीले पीडित हुनु, वज्रपात भई पृथ्वी मासिनु धेरै संभव थियो । किनभने भगीरथले आकाशबाट गंगाजी ल्याउँदा पृथ्वी मासिने डर भई महादेवको तपस्या गरी महादेवद्वारा पृथ्वीको रक्षा गरेथे । त्यस्तै आकाशबाट अमृत रसरूपी वर्षा हुँदा सुरक्षाको लागि मेघमण्डलका अधिपति नागराजाहरूको आवाहन गरी दिग्बन्धन गरेथे । यो दिन श्रावणशुक्ल पञ्चमी थियो । त्यसैले श्रावणशुक्ल पञ्चमीलाई नागपञ्चमी भनी नागपूजा गर्ने प्रथा चलेको हो ।

श्रावण महीनामा झरी बादल लाग्ने हुँदा साउने झरी भन्दछन् । साउने झरीमा अमृतरस हुने हुँदा असारमा रोपेको धान साउनको झरीले पोटिलो हुन्छ । हरेक फलफूल विरुवाहरू हराभरा भई लहलहाउँदा हुन्छन् । त्यसैले साउनको हरियाली भन्ने प्रसिद्ध छ ।

नागपञ्चमीको दिन स्वर्गलोकका नाग तक्षक, पाताललोकका नाग अश्वतर, अरु दिक्पालका नाग कर्कोट धार्तराष्ट्र शंखकपाल रत्नचूड आदि अष्टनागलाई आवाहन गरी नागको चित्र ढोकामा टाँसी गोवरद्वारा शुद्धि गरी दुवो राखी गाईको दूध फलफूल नैवेद्यले पूजा गर्छन् । साथै वज्रपातको भय निवारणको लागि अगस्त्य पुलस्त्य वैसम्पायन सुमन्तु जैमिनिगरी पाँच ऋषिमुनिलाई पनि आवाहन गर्छन् । नागचित्रमा यी पञ्चऋषिका नामाङ्कित श्लोक पनि लेख्ने गर्छन् ।

जस्तै–

अगस्त्यश्च पुलस्त्यश्च वैशम्पायनएवच ।
सुमन्तुर्जैमिनिश्चैवपञ्चैतेवज्रवारकाः ॥

उक्त पाँच ऋषि वज्रलाई रोक्न सक्ने क्षमता भएका हुनाले ती पाँच जनालाई वज्रवारक भन्दछन् । श्रावणशुक्ल पञ्चमीको दिन घरको ढोकामा गोबरले शुद्धि गरी नाग चित्र टाँसी पूजा गऱ्यो भने नागदोष र गरुड भय नाश भई उनीहरूको सुदृष्टि पर्दछ भनेर गरुडतन्त्रमा बताएको छ । अग्निपुराण तथा क्रिया-समुच्चयमा पनि नागपञ्चमीको महत्त्व बताएको छ । स्कन्दपुराणमा नागपञ्चमीको व्रत बस्ने विधान पनि बताएको छ ।

यसरी श्रावणशुक्ल पञ्चमीको दिन ढोकामा नाग टाँसी पूजा गऱ्यो भने गरुडको भए हुँदैन भनेर गरुडतन्त्रमा जो बताइयो त्यसमा गरुड पूजा नगरिने हुँदा गरुडको भय कसरी नाश हुन्छ भनी प्रश्न आउनु स्वाभाविक छ किनभने नाग गरुडको आहारा हो भन्ने कुरा सबैलाई थाहा छ । त्यसकारण नाग र गरुडको एक कथा प्रसंगवश प्रस्तुत गरिन्छ।

एक दिन नागको आमा र गरुडको आमाको परस्पर संवाद हुँदा सूर्यको रथको घोडा सेतो हुन्छ कि कालो हुन्छ भनी दुइजनाको बाजी माथ पऱ्यो । गरुडकी आमाले सेतो हुन्छ भनेथे । नागकी आमाले चाहिं कालो हुन्छ भनेथे । यसमा परीक्षा गर्दा जसले हार्छ त्यसले जनमभर जित्नेको कमारी हुनुपर्छ भन्ने प्रतिज्ञा थियो । त्यसपछि परीक्षाको दिन निधो गरी दुवै जना आफ्ना आफ्ना घर गए ।

नागकी आमाले आफ्ना छोराहरूलाई आफूले बाजीमाथमा प्रतिज्ञा गरी आएको कुरा सुनाउँदा छोराहरूले आमा हार्ने कुरा बताए । अनि आमाचाहिंले तिमीहरू छँदाछँदै मलाई जसरी भएपनि बचाउनु पऱ्यो भनी छोराहरूलाई भन्दा छोराहरूले आमालाई बचाउन निमित्त एउटा युक्ति बताए ।

परीक्षा गर्ने निधो गरिएको दिनको केही समय अघि हामीहरू घोडाको प्रत्येक रौंमा टाँसिएर बस्नेछौं तपाई दुवै जनाले टाढैबाट हेर्नु होला भनी नागहरू सूर्यको घोडाको रौंमा टाँसिन गए । नागकी आमा र गरुडकी आमा परीक्षाको दिन सबेरै गएर हेर्न गए । न भन्दै सूर्यको घोडा कालो देखे । त्यस दिनदेखि गरुडकी आमा नागकी आमा कहाँ कमारी भएर कमारी काम सब गर्ने गरेकी थिइन् ।

गरुड ठूलो भएपछि गरुडले विष्णुकहाँ नोकरी पाएथे । गरुडकी आमाले आफ्नो कमारी काम सिद्ध्याई छोरालाई खुवाउन घर धन्धा गर्दा जहिले पनि अबेला हुन्थ्यो । अनि गरुडले एक दिन आमासंग सोधे–आमा किन यसरी जहिले पनि हत्तरपत्त गरी अबेलाभा घर धन्धा गर्नु हुन्छ । यसरी गरुडले आमासंग सोधेपछि आमाले आफू कमारी हुनु परेको बेलिविस्तार गरिन् । त्यस कमारीबाट छुट्कारा पाउन के दिए छुट्कारा पाइन्छ भनी गरुडले आफ्नी आमालाई नागकी आमा कहाँ भन्न पठाए । इन्द्रकहाँ रहेको अमृत घडा पाए छुट्कारा पाइन्छ भन्ने उत्तर पाए ।

अनि गरुडले इन्द्रकहाँ अमृत घडा लिने कोशिश गर्दा इन्द्रको र गरुडको घमासान युद्ध भयो । इन्द्रले वज्रले हानी गरुडलाई घायल पारिदिए । अनि गरुड विष्णुकहाँ शरण पर्न गए । विष्णुले इन्द्रलाई डाकी युक्ति बताई अमृत घडा दिएर पठाउने आज्ञा दिएपछि इन्द्रले गरुडलाई अमृत घडा दिएर भने–हे गरुड यो अमृत घडा लिएर नागलाई दिनु, तर कुशवनमा अमृत घडालाई राखी सबैले एकै चोटि गंगाजीमा नुहाई एकै चोटि सबैले खानू भन्नू भनी यति इन्द्रले भनेपछि गरुडले हवस् भनी अमृत घडा लिएर नागको आमाकहाँ आएर इन्द्रले भने बमोजिम अमृत खाने विधि बताए ।

नागहरू सबै भोलिपल्ट सबेरै अमृत घडा लिएर कुशवनमा गई अमृत घडा राखी गंगाजीमा नुहाउन भनी गंगाजीमा पसेथे, त्यसै बेला इन्द्रले सुट्टक अमृत घडा लिई त्यसको ठाउँमा नक्कली घडा लडाई स्वर्गतिर प्रस्थान गरे । नागहरूले नुहाइसकी अमृत घडा भएको ठाउँमा आएर हेर्दा अमृत घडा लडिरहेको देखे । अमृत पोखिएछ भनी हत्तरपत्त सबैले कुशवन चाट्दा नागहरूको जिब्रो दुई फ्याक भयो । त्यसैले नागहरूको जिब्रो काटिएको भन्ने कथानक छ ।

नागहरूले कपट गरी आफ्नी आमालाई दुःख दिएको देखेर गरुडले महादेवको तपस्या गरे। महादेव खुसी भई वर माग भन्दा गरुडले नाग मेरो आहारा हुन्‌ भनी मागे। महादेवले अष्ट कुलका नाग बाहेक अरु नागमात्र खान पाउँछ, अष्ट कुलका नागसंग मित्रता नै गर्नु पर्छ भनी शर्त राखी वरदान दिए। त्यसकारण प्रमुख दिक्पाल नाग गरुडको मित्र हुनाले नागपञ्चमीमा नागपूजा गर्दा गरुडको भय हुँदैन भनी गरुडतन्त्रमा बताएको हो। गरुडको चित्र टाँसी पूजा आवाहन गरी भक्ति गरेपछि आफ्नो कुल उपर उनीहरूको सद्दृष्टि पर्नु स्वाभाविकै हो। यस दिन चाँगुमा गरुडको पनि विशेष पूजा हुन्छ। गरुडलाई चढाएको वस्त्रप्रसाद लिन मानिसहरूको घोइरो लाग्छ। सो प्रसादको जन्त्र धारण गरेमा सर्पको भय हुँदैन भन्ने अनुश्रुति छ। त्यसैले वज्रपातबाट सुरक्षा हुने दृष्टिले दिक्पाल नागले मन्दिरहरूमा घेरेर राख्ने चलन चलेको हो। शिव मन्दिरमा त शिवजीको गहना नै नाग भएको हुनाले नाग राखिनु स्वाभाविक छ। तर अरु मन्दिरमा पनि नाग राख्नाको कारण सुरक्षाको दृष्टिले नै राखिएको भन्ने बुझिन्छ।

जस्तै मन्दिरहरूमा द्वारपालको रूपमा सिंह राख्ने गरिन्छ। त्यस्तै नागलाई पनि द्वारपालको रूपमा राखेको हामी देख्छौं। नागलाई डोरीको रूपमा लिइएको कुरो पनि हामी कथामा पाउँछौं। जस्तै समुद्र मथन गरेको कथापुराणमा शेषनागलाई डोरीको रूपमा लिइएको वर्णन छ। त्यस्तै त्रिपुरासुर दैत्यलाई मार्न शेषनागलाई धनुको तारोको रूपमा लिइएको वर्णन हामी पाउँछौं। त्यसैले मन्दिरहरूमा वरिपरि घेरेर राख्नाको मतलब डोरीको रूपले बाँधेको भन्ने बुझिन्छ। मन्दिरहरूमा मात्र होइन घर–सत्तलहरूमा पनि नागले बेरेर राखेको हामी देख्छौं। यसरी घर सत्तलमा समेत नाग राख्नाको मतलब दुष्टजनहरूबाट हुने हानि–नोक्सानीको सुरक्षाको लागि राखेको भन्ने बुझिन्छ। ढुङ्गेधारामा नाग राख्नाको मतलब पानीको सुरक्षाको लागि राखेको भन्ने बुझिन्छ। इत्यादि कुराबाट नाग सुरक्षाको दृष्टिले नै राखेको भन्ने स्पष्ट हुन्छ। अब ती नागहरूले बेरेर राखेको घर-सत्तल–मन्दिरहरूको केही उदाहरण तल प्रस्तुत गरिन्छ।

१) काठमाडौं ठहिटी भगवतीवहालको भगवती मन्दिरमा नागले बेरेर राखेको छ।
२) काठमाडौं असनको अन्नपूर्णा देवीको मन्दिरमा पनि नागले बेरेर राखेको छ।
३) काठमाडौं भोटाहिटीको गणेशको मन्दिरमा पनि नागले बेरेर राखेको छ।
४) काठमाडौं रानीपोखरीको कुनामा रहेको १६ हाते गणेशको मन्दिरमा पनि नागले बेरेर राखेको छ।
५) काठमाडौं असन बालकुमारी अगाडिको सत्तलमा पनि नागले बेरेर राखेको छ।
६) काठमाडौं इन्द्रचोकको इन्द्रेश्वर मन्दिर संगैको महादेव मन्दिरमा पनि नागले बेरेर राखेको छ।
७) काठमाडौं हनूमान्‌ढोका अगाडिको ठूलो घण्टा संगैको मन्दिरमा पनि नागले बेरेर राखेको छ।
८) काठमाडौं लायकुलको महादेव-पार्वतीले झ्यालबाट हेरेको घरमा पनि नागले बेरेर राखेको छ।
९) काठमाडौं हनूमान्‌ढोका कालभैरवको पछाडि रहेको सानो मन्दिरमा पनि नागले बेरेर राखेको छ।
१०) काठमाडौं हनूमान्‌ढोका ठाना अगाडिको पशुपति मन्दिरमा पनि नागले बेरेर राखेको छ।
११) काठमाडौं मरुटोलको ठूलो गरुडको संगैको मन्दिरमा पनि नागले बेरेर राखेको छ।
१२) काठमाडौं भीमसेनथानको शिवालयमा पनि नागले बेरेर राखेको छ।
१३) ललितपुर टुसाहिटीमा पनि नाग देवता राखेको छ।

यसरी देवीको मन्दिर, गणेशको मन्दिर, शिवजीको मन्दिर तथा घर–सत्तलहरूमा नाग राखेको उपर्युक्त केही उदाहरण हुन्। यसै गरी अन्त पनि मन्दिरहरूमा धाराहरूमा नाग राखेको उदाहरणहरू प्रशस्त पाइन्छन्।

शेर्पा विहे : शेर्पाली शैली

-तेजप्रकाश श्रेष्ठ

पृष्ठभूमि

नेपाल विभिन्न जनजातिले बसोबास गरेको साझा थलो हो। यहाँका प्रत्येक जनजातिमा पनि आ-आफ्नै प्रकारका रीतिरिवाज, व्यवहार र संस्कार छन्। नेपालमा प्रचलित विभिन्न संस्कार वा संस्कृतिक साझा नाम हो नेपाली संस्कृति। सुदूरपश्चिमका राउटे समुदायको होस् वा सुदूरपूर्वका धिमाल समुदायका संस्कृति होस्। तराई भेगका थारु समाजको होस् वा हिमाली भेकका शेर्पा समुदायका रीतिरिवाज होस् अथवा मध्य पहाडी भेकका विभिन्न जनजातिका संस्कार होस् ती सबैको सामूहिक रूप नै नेपाली लोक संस्कृति हो।

नेपाली समाजमा बाहुन, क्षेत्री, नेवार, तामाङ, गुरुङ, राई, थारु, यादव, शेर्पा आदि विभिन्न जनजाति मिलेर बनेको छ। ती प्रत्येक जनजातिमा जन्मेदेखि मृत्युपर्यन्त गरिने व्यवहार प्रायः एकै प्रकारको देखिन्छ। जन्म, न्वारन, व्रतबन्ध, विवाह र दाहसंस्कार जस्ता संस्कारहरू सबै समुदाय तथा समाजमा प्रचलन छन्। तर ती संस्कारहरू आ-आफ्नै प्रकारले संचालन गरेको पाइन्छ। आ-आफ्नै शैली अनुसार सम्पन्न गरिन्छन्।

विवाह संस्कार मानव सभ्यताको विकसित स्वरूप हो। हिन्दू संस्कृतिमा विवाहलाई अति महत्त्वपूर्ण सांस्कृतिक कार्य मानिन्छ। र वर्णाश्रमका कर्महरूको संरक्षणका लागि स्थायी परम्परा चलाउने सोह्र संस्कारमा प्रमुख संस्कार मानिन्छ। यसै अनुरूप नेपाली समाजले विवाहलाई मान्यता प्रदान गर्दैआएको छ। हिन्दू मात्र हुँन हाम्रो नेपाली समाजमा मुसलमान वा बौद्धधर्मावलम्बी वा जुनसुकै धर्मका अनुयायीले पनि विवाहलाई सर्वोपरि मानेका छन्। प्रत्येक समुदाय आ-आफ्नै रीतिरिवाजद्वारा विवाह संस्कार सम्पन्न गर्न बढी रूचाउँछन्। यसै सन्दर्भमा नेपालको उच्च हिमाली भेकका (खास गरी सोलुखुम्बुमा) बसोबास गर्ने शेर्पा समुदायको विवाह संस्कार सम्बन्धमा केन्द्रित हुन चाहन्छु।

विवाहका विभिन्न चरणहरू

सोलुखुम्बु निवासी शेर्पा समुदायमा आफ्नै प्रकार-को विवाह संस्कार प्रचलनमा छ। विवाहको लागि बधु

सोज्ने कार्यदेखि बच्चा जन्माउने कार्यसम्म विभिन्न चरणहरू सम्पन्न गर्नु पर्दछ। ती चरणहरूलाई शेर्पा बोलीमा विभिन्न नामकरण गरिएको पाइन्छ।

२.१ टि छ्याङ–

शेर्पा समुदायमा सबभन्दा पहिले टि छ्याङ था सोने (सोडन जाँदा लाने जाँड) भन्ने विधिदेखि विवाहको थेलो बस्छ। केटाको घरबाट केटीको घरमा बोक्ने काठको मुलुत परेको पित्तलले मोडेर राम्रो बनाएको ठेकीमा छ्याङ, पयाम्बर[1] र खादा[2] लिएर केटा पक्ष जान्छन्। त्यो लगेको सौगात (छ्याङ, पयाम्बर र खादा) केटाका अभिभावकहरूले स्वीकारेमा विवाहको अरु विधि गरिन्छ। यदि अस्वीकार भएमा सौगात फिर्ता ल्याइन्छ र कुरा नमिलेको मानिन्छ, तर प्राय गरी शेर्पा समाजमा सौगात यसै फिर्ता पठाएको पाइन्न। किनभने धेरैजसो केटा र केटीका पहिलेदेखि नै मायाप्रीति बसेको हुन्छ र औपचारिकताको लागि टि छ्याङ गरेर कुरा टुंग्याइन्छ भने टि छ्याङ गर्नुभन्दा अगाडि नै अनौपचारिक रूपमा कुरा गरिसकेका हुन्छन्। त्यसैले टि छ्याङको सौगात सहर्ष स्वीकारिन्छ। टि छ्याङको विधि सम्पन्न भएपछि केटा र केटीको सम्बन्ध जोडिएको मानिन्छ।

२.२ देम छ्याङ–

त्यस पछिको अर्को विधि हो– देम छ्याङ। देम छ्याङमा केटा र केटीमा टीकाटालो सम्पन्न हुन्छ र सम्बन्ध पक्का गरिन्छ। देम छ्याङ भएपछि केटीको अरुसंग विवाह गर्न पाइन्न। किनभने यो विधि सम्पन्न भएपछि केटा र केटी लोग्ने–स्वास्नी भएको मानिन्छ। पछि केटीको अरुसंग विवाह भएमा वा केटी अर्को केटोसंग पोइलो गएमा नयाँ केटोले पुरानो केटोलाई फिजाल भनिने जार खर्च तिर्नुपर्छ। देम छ्याङ विधि सम्पन्न गर्न पनि केटीको घरमा केटा तर्फबाट छ्याङ, पयाम्बर र खादाको साथसाथै तीस पाथी अन्न पनि लानुपर्छ। तीस पाथी अन्न लँजानुको तात्पर्य केटीतर्फका अन्य सबै नातेदारहरूलाई विवाहमा पयाम्बर पुऱ्याउन नसकिए पनि रिसानी नहोस् भन्ने जनाउनु मानिन्छ। अन्न नलगे विवाहको दिनमा सबै नातेदारलाई पुग्ने गरी फेमर (पयाम्बर) लँजानु अनिवार्य मानिन्छ। एउटा अर्को रमाइलो पक्ष के छ भने देम छ्याङ विधि सम्पन्न भएपछि शेर्पा समाजमा केटालाई भावी ससुरालीमा गएर केटीसंग रात बिताउने अधिकार प्राप्त हुन्छ। यदि यसै अवधिमा केटी गर्भवती भएमा विवाहको अर्को विधि जतिसक्दो चाँडो सम्पन्न गर्न खोजिन्छ। अर्को विधि सम्पन्न नहुँदै बच्चा जन्मेमा त्यो जन्मने बच्चालाई नांगुन अर्थात् ठेमसिङ भन्ने गरिन्छ। यस्ता बच्चाहरू पनि समाजद्वारा स्वीकार गरिएकै हुन्छ। त्यति मात्र हैन, विवाहित दम्पतीमा यदि लोग्नेको अनुपस्थितिमा स्वास्नीले अर्को लोग्नेमान्छेबाट बच्चा जन्माइन् भने पनि त्यो बच्चा नांगुन नै मानिन्छ। यदि छोरी भएमा त्यसलाई नांगुनमा भनिने गरिन्छ। यस्तो बच्चाबच्ची पनि उनीहरूसंगै बस्न पाउँछन्। स्वास्नीले अर्को लोग्ने-मान्छेसंग यौन सम्बन्ध जोडेको चाल पाएमा लोग्नेले आफ्नो जारबाट फिजाल तिराउन पाउने अधिकार छ। लोग्नेले अर्को आइमाईसंग यौन सम्बन्ध राखेको चाल पाएमा स्वास्नीले पनि ती आइमाईलाई फिजाल तिराउन सक्छे तर फिजालको रकम लोग्नेमान्छेले तिर्ने-भन्दा आधा हुन्छ।

२.३ पे छ्याङ–

देम छ्याङ विधि समाप्त भएपछि पे छ्याङ विधि सम्पन्न गरिन्छ। यो विधिमा ग्यांकुतु अर्थात् विवाहको अन्तिम तिथि निधो गर्न केटाको घरबाट फेमर, खादा र छ्याङ सौगात लगेर दुवै सम्धिहरूले आपसमा सरसल्लाह गर्छन् र विवाहको लगन निश्चित गर्दछन्।

---

१) पयाम्बर:– घ्यू र चिनीमा पीठो मुछेर बनाइएको एक प्रकारको रोटी, जसले हिन्दू संस्कार अनुसार विवाहमा चाहिने कसारको काम गर्दछ।

२) खादा:– पातलो सेतो कपडाको गलबन्दी जस्तो, जसले फूलमालाको काम गर्छ। सम्भवतः हिमाली भेकमा सधैं फूल नपाइने हुनाले फूलको सट्टा खादाको प्रयोग गरिएको हो।

३. उपसंहार

यसरी परम्परागत तरीकाबाट विवाह गर्दा धेरै विधि अंगाल्नु पर्ने र पैसा पनि प्रशस्त खर्च हुने हुँदा गरीब शेर्पाहरू यस्तो प्रकारले विवाह नगरेर प्रेम गरेर वा केटी भगाएर ल्याउन बढी रूचाउँछन् । पहिले पहिले शेर्पा समाजमा प्रचलनमा रहेको बहुपति प्रथा र विधवा भाउज्यू ब्याहार्ने प्रथा पनि आर्थिक दृष्टिकोणले नै अपनाइएको देखिन्छ । तर हाल बहुपति प्रथा लोप हुँदै गएको पाइन्छ ।

सन्दर्भ– स्रोत

१) सम्भरबहादुर थापा, सल्लेरी, सोलुखुम्बु
२) जुनबेसी गाउँमा सम्पन्न शेर्पा विवाहको अध्ययन
३) आङ दामी शेर्पा: प्र. पं. सल्लेरी गा. पं., सोलुखुम्बु
४) पासाङ तेम्बा धूम्रकेतु शेर्पा: शेर्पा जाति: एक संक्षिप्त परिचय । मधुपर्क, वर्ष १३ अंक ४, २०३७ भदौ

स्व. उस्ताद बद्री श्रेष्ठ

(कलाकार चिनारी)

काठमाडौं डिल्लीबजारस्थित बुद्धिमान सुबेदार र द्रौपदीको मध्यम वर्गीय परिवारमा साहिला छोराको रूपमा वि. सं. १९५७ सालमा बद्रीको जन्म हुन्छ। पिता बुद्धिमान र आमा द्रौपदीबाट उनी समेत पाँच जना दाजुभाइ र दुई छोरी थिए। उनीभन्दा माथि कृष्ण र हीरा थिए। भाइहरुमा श्याम र केदार थिए। ती सबमा हाल कान्छा भाइ केदार श्रेष्ठ मात्र जीवित छन्।

सानैदेखि उनी संगीततर्फ प्रवृत्त रहन थाले। किशोरावस्थामा उनले शास्त्रीय संगीत सिक्न थाले। पछि तत्कालीन ब्याण्डमास्टर, ए. एम. पठानसंग उनले शास्त्रीय संगीतमा शिक्षा प्राप्त गरे।

संगीतप्रतिकै अनुरागले तो भारत पुगे। भारतका सङ्गीत मार्तण्ड पं॰ ओमकारनाथ ठाकुरको सम्पर्कमा आए उ. बद्री। पं॰ ओमकारनाथ ठाकुरको सङ्गीत झांकीमा उनले भारतको भ्रमण गरे। यसपछि कलकत्ताको अल्फ्रेड कोरियन्थ थिएटरमा उनले आफ्नो प्रतिभाको बदला दस वर्ष जति काम गरे।

कोरियन्थ थिएटरबाट फर्काएपछि स्वाभिमानी नेपाली कलाकार मातृभूमिमै कलाको चमत्कार देखाउन आतुर देखिन्छन्। स्वदेश फर्केपछि उ. बद्रीको सांगीतिक क्षेत्र तत्कालीन थिएटरहरु नै हुन्छन्। अभिनयदेखि लिएर गायन र नृत्य बद्रीले नै हेर्ने गर्थे। आफ्नो चमत्कारी कला प्रतिभाले उनी केवल मालिकहरूलाई मात्र हैन, सर्वसाधारण गरीबहरूलाई समेत उत्तिकै प्रसन्न राख्थे।

तत्कालीन राणा दरबारहरुमा प्रत्येक साँझ कतै न कतै सङ्गीत जलसा हुने गर्थ्यो। यसै सिलसिलामा विदेशबाट आएका उस्तादहरूसंग नेपाली कलाकारलाई भिडाउनु परेमा उस्ताद बद्रीलाई नै अघि सारिन्थ्यो। उ. बद्री त्यतिबेलासम्ममा मीठा मीठा शास्त्रीय सङ्गीतलाई ठुमरी शैलीमा गाई जलसा जमाउनमा सिद्ध-हस्त कलाकार भैसकेका थिए। उनमा एउटा के सिद्धि थियो भने, जलसामा उपस्थित श्रोताहरूलाई विचार गरी गाउन थालेपछि उनी सबैलाई मुग्ध पार्दथे। हुन त शास्त्रीय सङ्गीतका अन्य शैलीमा पनि उनी कम ज्ञान राख्दैनथे, तैपनि ठुमरी गायनमा उनले सरस्वतीकै वरदान पाए जस्तो भान हुन्थ्यो। कति शास्त्रीय सङ्गीतहरु ठुमरीको नाम सुन्नासाथ नाक मुख खुम्च्याउँछन्। ठुमरी पनि कुनै कला हो? तर, सफल कलाकारले त्यसैमा पनि चमत्कार देखाउन सक्छ भन्ने कुरा उ. बद्रीले सिद्ध गरी देखाइदिए। यसले स्वदेशी मात्र हैन, विदेशी कलाविद्हरुमा समेत उ. बद्री सम्मानित थिए।

प्रधानमन्त्री चन्द्रशम्शेर ज. ब. रा. जस्ता सङ्गीतमा विराग देखाउने व्यक्तित्वलाई समेत खुशी पारी त्यस बेला पाँच सय रुपैयाँ बक्सिस प्राप्त गर्नुमा उ. बद्रीलाई साँच्चीकै प्रतिभाशील कलाकार मान्नुपर्छ। भनिन्छ– यसै बेलादेखि प्र. म. चन्द्रशम्शेरले उ. बद्रीको निमित्त एक जल्साको रु २०।– शुल्क तोकिदिए।

नेपाली थिएटरको विकासमा उ. बद्रीको देन अविस्मरणीय रहेको छ। गायन, वादन र नृत्य उनकै अधीनमा हुन्थे। ज. पुष्पशम्शेरको थिएटरसंग उ. बद्री धेरै वर्षसम्म सम्बद्ध रहे। पुष्पशम्शेरको थिएटर रहुन्जेलसम्म उनले त्यहाँको सेवा गरे। त्यस बेला पनि कला र कलाकारलाई होच्याउन खोज्दा वा कलाकारहरू- को उचित कदर नभएको बेला उनी बडो आत्मग्लानीको अनुभव गर्दै त्यसको दृढतापूर्वक सामना गर्थे। उनीभित्र- को स्वभिमानी कलाकारलाई कसैले अपमानित गर्ने दुष्प्रयास गरेमा उनी हर हालतमा जुझ्न पछि पर्दैनथे। यसका कैयन उदाहरण सुन्न सकिन्छ। उनी यस्तो तरीका अपनाउँथे, जसले गर्दा उनका उचित मागलाई स्वीकार गर्नु बाहेक अन्य कुनै उपाय रहँदैनथ्यो।

उ. बद्रीले धेरै रामायणहरू आफ्नो सङ्गीत निर्देशनमा तयार पारे। उनले बनाएका रामायणहरूमा यति करुणता हुन्थ्यो कि सुन्ने व्यक्ति धुरुधुरु नरोई बस्न सक्तैनथ्यो।

२००७ सालको जनक्रान्तिमा उ. बद्रीले पनि आफ्नो क्षेत्रबाट प्राणको बाजी लगाई सहयोग गरेको थाहा पाइन्छ। यसै साल बाजा सहित राष्ट्रपिता त्रिभुवन- को तस्वीर राखी पटक पटक देशमा सङ्गीतद्वारा जनता- लाई चेतना दिएकाले उ. बद्री र उनका कान्छा भाइ केदारलाई ज्यान जोगाउन गाह्रो परेको थाहा पाइन्छ।

उ. बद्री बडो परोपकारी र मानवीयताले भरिएका व्यक्ति थिए। गरीब र दीनहरू उनीबाट जहिले र जुनसुकै अवस्थामा पनि सक्दो सहयोग प्राप्त गर्थे। आफू र आफ्ना परिवारलाई भोकै राखेर पनि उनी दीनदुःखीहरूको सेवा गर्न पछि पर्दैनथे। यस स्वभावले गर्दा उनले कतिपल्ट श्रीमतीको घुर्की सहनु पर्थ्यो।

आफू अन्तर्गत काम गर्ने कलाका साथीहरूप्रति पनि उनी त्यत्तिकै विवेक र विचार राख्दथे। कलाकार- हरू दुःखसुखमा उनी सहभागी बन्थे, हरप्रकारले सघाऊ पुऱ्याउँथे। कमाएका रुपैयाँ, पैसा कलाकारहरूसंगको खानपीनमा नै उडाउँथे। यसैमा रमाउँथे, सुखानुभूति गर्थे। उ. बद्रीको निधनले उनका परिवारका सदस्य- हरूभन्दा बढी दुःखी तिनै दीनहीन गरीब माग्नेहरू र कलाकार सहयोगीहरू भए। अहिलेसम्म उनीहरू उ. बद्रीको जिउँदो व्यक्तित्व र उदार हृदयको सराहना नगरी बस्न सक्दैनन्।

वि. सं. २०१८ सालमा उ. बद्री अचानक यस अनित्य संसारलाई त्यागी दिन्छन्। भनिन्छ–उनलाई कुनै व्यथा लागेको थिएन। उनको मृत्यु हुँदा घरमा भाइ पनि थिएनन्। रेडियो नेपालबाट मृत्युको समाचार सुनेपछि मात्र कान्छा भाइ केदार जनकपुरबाट काठमाडौं फर्किए।

उ. बद्रीको श्रीमतीको देहान्त पहिले नै भएको थियो। आफ्नो शेषपछि उनले तीन छोरा र दुई छोरी छाडेर गएका छन्।

उ. बद्रीको जेठा छोरा डा. दिनानाथ एक सफल शास्त्रीय सङ्गीतज्ञ भएका छन्। हाल उनी बम्बईमा सङ्गीत विद्यालय सञ्चालन गर्दछन्।

साभार– नेपाली सङ्गीत साधक

सांस्कृतिक समाचार

पोखरामा आठौं राष्ट्रिय सांस्कृतिक महोत्सव

सांस्कृतिक संस्थानको आयोजनामा "आठौं राष्ट्रिय सांस्कृतिक महोत्सव २०४६" पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र पोखरामा गत २०४६ पुस २६ देखि माघ ४ गतेसम्म भव्य रूपमा सम्पन्न भयो ।

श्री ५ पृथ्वी जयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवस-को उपलक्ष्यमा काठमाडौंमा आयोजना गरिदै आएको 'राष्ट्रिय सांस्कृतिक महोत्सव' यसपालि पोखरामा मनाएको हो । उक्त महोत्सवमा पूर्वाञ्चलबाट सुनसरी, मध्यमाञ्चलबाट काठमाडौं, पश्चिमाञ्चलबाट कास्की, तनहुँ र बाग्लुङ, मध्य पश्चिमाञ्चलबाट दाङ्ग तथा सुदूर पश्चिमाञ्चलबाट डोटी जिल्लाका कलाकारहरूले भाग लिएका थिए ।

एकता गीतबाट शुरु गरिएको उक्त महोत्सवमा काठमाडौंबाट आर्यतारा नृत्य र धिमे नृत्य प्रस्तुत गरिएको थियो भने कास्कीबाट झ्याउरे नृत्य र रतौली नृत्य, सुनसरीबाट विद्यापति नृत्य र झाँगड नृत्य प्रस्तुत गरिएको थियो । यस्तै, तनहुँबाट कौराहा नृत्य, दाङ्गबाट सखिया नृत्य, डोटीबाट हुड्का नृत्य तथा बाग्लुङ्गबाट समूह नृत्य प्रस्तुत गरिएको थियो । कार्य-क्रमको अन्त्यमा सांस्कृतिक संस्थानबाट एकताका प्रतीक 'श्री ५ बडामहाराजाधिराज पृथ्वी'' लघु नाटक प्रस्तुत गरिएको थियो ।

कदर पत्र तथा नगद पुरस्कार

विगत ५ दशकदेखि अनवरत् रूपमा नेपाली शास्त्रीय नृत्यमा योगदान गर्दै आएकोमा कदरस्वरूप श्री कान्छाबुद्ध बज्राचार्यलाई "आठौं राष्ट्रिय सांस्कृतिक महोत्सव २०४६'' को उपलक्ष्यमा तामाका अक्षर कुँदिएको कदरपत्र सहित रु ५,००० ।– को चेक प्रदान गरियो ।

सांस्कृतिक संस्थानद्वारा पोखरामा आयोजित उक्त समारोहमा श्री बज्राचार्यलाई उक्त कदरपत्र र नगद पुरस्कार प्रदान गरिएको हो ।

श्रीलङ्कामा विविध सांस्कृतिक कार्यक्रम प्रदर्शन

श्रीलङ्का –नेपाल मैत्री संघको निमन्त्रणामा सांस्कृतिक संस्थानका कलाकारहरूको एक टोलीले श्रीलङ्काको राजधानी कोलम्बोमा विविध सांस्कृतिक कार्यक्रम प्रदर्शन गरियो ।

मंसीर ३० गते काठमाडौंबाट प्रस्थान गरिएको उक्त टोलीले कोलम्बोको होटेल ताज समुद्रमा नेपाली कन्सुलेट जनरलको प्रमुख आतिथ्यमा कार्यक्रम प्रस्तुत गरिएको थियो भने पुस ७, ८ र १३ गते श्रीलङ्काका शिक्षा, संस्कृति तथा संचार मन्त्रीको प्रमुख आतिथ्यमा सम्पन्न भएको थियो । यस्तै पुस ९ र ११ गते होटेल

मेराडोनामा कार्यक्रम प्रस्तुत गरिएको थियो भने पुस १६ गते डिसल्वा मेमोरियल हलमा सर्वसाधारण जनताका लागि कार्यक्रम प्रस्तुत गरिएको थियो ।

उक्त टोलीले कुमारी नृत्य, स्यात्रु नृत्य, झुमरा नृत्य, धीन्तामँ नृत्य, चाण्डालीका नृत्य, तामाङ्ग सेलो नृत्य लगायत लोकगीत र आधुनिक गीतहरू समेत प्रस्तुत गरेको थियो ।

उक्त टोलीलाई श्रीलङ्काका शिक्षा, संस्कृति एवं संचारमन्त्रीले सूर्यकला भूषम सहित प्रशंसापत्र प्रदान गर्नु भयो । रामचन्द्र ओझाको नेतृत्वमा गएको उक्त टोलीमा सुदेशराज शर्मा, पञ्च महर्जन, जङ्गल सिंह, यज्ञमान शाक्य, खेलबहादुर लामा, सुश्री नीलम श्रेष्ठ, सुश्री मेनका भण्डारी, श्रीमती अग्नि गुरुङ्ग र सुश्री अन्जु श्रेष्ठ थिए । उक्त टोली पुस २२ गते काठमाडौं फर्कियो ।

टर्मिनल भवनमा सांस्कृतिक कार्यक्रम

श्री ५ महाराजाधिराज सरकारबाट फागुन ७ गते त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको नवनिर्मित टर्मिनल भवनको समुद्‌घाटन गरिबक्स्यो । सो अवसरमा सांस्कृतिक संस्थानका कलाकारहरूले नवनिर्मित टर्मिनल भवनमा विभिन्न जनजातिका पहिरनहरू पहिरी सांस्कृतिक कार्यक्रम प्रदर्शन गरियो ।

राष्ट्रिय नाचघरमा कार्यक्रमहरू

२०४६ पुस १ गते सांस्कृतिक संस्थानको आयोजनामा राष्ट्रिय नाचघरमा म. वी. वी. शाह गीतमाला निम्तोद्वारा प्रदर्शन गरियो । यस्तै नाचघर भाडामा लिई पुस ७ र ८ गते नवरंग समूहद्वारा 'कुमारी विधवा' नाटक प्रदर्शन गरियो । पुस ११ गते जितेन्द्र महत अभिलाषीद्वारा युद्ध' टेली नाटक र 'शान्ति' को छायाङ्कन गरियो भने १२ गते मंजु श्री प्रिप्राइमरी स्कूलद्वारा अभिभावक दिवस आयोजना गरियो ।

पुस १४ गते श्री ५ को शुभजन्मोत्सवको उपलक्ष्यमा तत्कालीन नेपाल युवक संगठनद्वारा दोहरी गीत, लोक नृत्य र हाजिरी जवाफ प्रतियोगिता आयोजना गरियो भने २० गते कलानिधि संगीत महाविद्यालयको रजत जयन्ती आयोजना गरियो । यस्तै राष्ट्रिय नाचघरमै पुस २१ र २२ गते भक्तिनारायण महर्जन जयन्तीपुरेद्वारा 'अस्तित्वहीन जिन्दगी' नाटक प्रदर्शन गरियो भने २३ गते रामेश्वर ढुंगानाद्वारा 'फेरि भेटौंला' नाटक प्रदर्शन गरियो ।

पुस २७ गते महालक्ष्मी प्रतिभा समूहको आयोजनामा राष्ट्रिय नाचघर भाडामा लिई 'सिन्दुर माग्छ अधिकार' पूर्णाङ्की नाटक प्रदर्शन गरियो भने २८ र २९ गते भाइराम श्रेष्ठद्वारा "र्तकिएका आशाहरू" नाटक प्रदर्शन गरियो ।

माघ ७ गते राष्ट्रिय नाचघर भाडामा लिई सुभाव गजुरेलद्वारा 'सहारा' नाटक प्रदर्शन गरियो भने १० गते दीपक बुढाथोकीद्वारा 'भाँडभैलो' नाटक प्रदर्शन गरियो । माघ १३, १४ र १६ गते श्याम उप्रेतीद्वारा 'लोभ लाभ विलाप' नाटक प्रदर्शन गरियो भने २० र २१ गते कलादेवी प्रा. वि. नौबिसेको सहयोगार्थ 'परिस्थिति' नाटक प्रदर्शन गरियो । त्यस्तै, माघ २६ गतेदेखि २८ गतेसम्म प्रयास संगीत मण्डल परिवारद्वारा 'शर्माजीको घरमा' नाटक प्रदर्शन गरियो ।

फागुन ५ गते साँझ र ६ गते बिउँसो नाचघर भाडामा लिई पूर्ण थापाद्वारा 'घर ज्वाइँ' नाटक प्रदर्शन गरियो भने फागुन ५ गते बिउँसो र ६ गते साँझ हरिश्चन्द्र केसीद्वारा 'भूतको डेरा' नाटक प्रदर्शन गरियो ।

चैत ४ देखि १९ गतेसम्म राष्ट्रिय नाचघर भाडामा लिई प्रद्युम्न चालिसेद्वारा 'नासो' नाटक प्रदर्शन गरियो भने चैत ३१ गते विजय मानन्धर चिन्तितद्वारा 'इज्जत' नाटक प्रदर्शन गरियो ।

लेखक–परिचय

लीलाभक्त मुनंकर्मी	–अनुसन्धाता, यटखा टोल, भक्तपुर
भूपहरि पौडेल	–सम्पादक– अधिकृत, जनक शिक्षा सामग्री केन्द्र लि., सानोठिमी, भक्तपुर
सुलोचना चित्रकार	–सहायक प्राध्यापक, त्रिभुवन बहुमुखी क्याम्पस, त्रि. वि., पाल्पा
शङ्करमान राजवंशी	–अनुसन्धाता, ठँहिटी, क्वाबहाल, काठमाडौं
तेजप्रकाश श्रेष्ठ	–लेखा अधिकृत, कर विभाग, लाजिम्पाट, काठमाडौं